

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EKONOMETRİ ANABİLİM DALI**

**KATILIM BANKACILIĞININ GELİŞİMİ VE TÜRKİYE'DEKİ
KATILIM BANKALARI ÜZERİNE BİR NEDENSELLİK
ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Derya TOPDAĞ

Danışman

Prof. Dr. Nihat IŞIK

**Mayıs-2018
KIRIKKALE**

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EKONOMETRİ ANABİLİM DALI**

**KATILIM BANKACILIĞININ GELİŞİMİ VE TÜRKİYE'DEKİ
KATILIM BANKALARI ÜZERİNE BİR NEDENSELLİK
ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Derya TOPDAĞ

Danışman

Prof. Dr. Nihat IŞIK

**Mayıs-2018
KIRIKKALE**

KABUL-ONAY

Prof. Dr. Nihat IŞIK danıŐmanlıđında Derya TOPDAĞ tarafından hazırlanan ‘‘Katılım Bankacılığının Gelişimi ve Türkiye’deki Katılım Bankaları zerine Bir Nedensellik Analizi’’ isimli bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

.../.../20..

(İmza)
[Unvanı, Adı ve Soyadı] (BaŐkan)

.....

(İmza)
[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

(İmza)
[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen ğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

.../.../20..

(nvan, Adı Soyadı)

Enstitü Müdürü

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum, “Katılım Bankacılığının Gelişimi ve Türkiye’deki Katılım Bankaları Üzerine Bir Nedensellik Analizi” isimli çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere uygun bir şekilde yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanmış olduğumu beyan ederim.

.../.../20..

Derya TOPDAĞ

ÖNSÖZ

Bu tezin temelleri yüksek lisans programının ders aşamasında yazdığım *Katılım(Faizsiz) Bankacılığın Gelişimi Üzerine Bir İnceleme* başlıklı seminer çalışması sırasında oluştu. Seminer okumaları sürecinde ilgimi çeken Faizsiz Bankacılık ve ülkemizdeki durumunu araştırma fikri aynı zamanda seminer çalışmasında da bana rehberlik eden tez danışmanımdan geldi.

Çalışma, tarih boyunca faiz kavramının yorumundaki değişikliklerden büyük oranda etkilenen bankacılığın gelişimi ve bu bağlamda faizsiz bankaların ortaya çıkması, faizsiz bankaların Türkiye ve dünyada hangi yönde gelişme gösterdiklerini ve ülkemizin küresel ölçekteki bu gelişmelerin içindeki yerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın sonunda Türkiye'deki katılım bankalarının konvansiyonel bankalarla olan ilişkisini incelemek amacı ile nedensellik analizi yapılmıştır.

Yüksek lisans programı süresince ve bu çalışmanın başından sonuna kadar her konuda yardım, destek ve tavsiyelerini esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Nihat IŞIK hocama teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmanın oluşması aşamasında yardımlarını esirgemeyen Kırıkkale Üniversitesi Ekonometri Bölüm hocalarından Dr. Öğr. Üyesi Efe Can KILINÇ hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak, hassaten desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme ve çalışma arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

ÖZET

Topdağ, Derya. “Katılım Bankacılığının Gelişimi ve Türkiye’deki Katılım Bankaları Üzerine Bir Nedensellik Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018.

Geçmiş 1960’lı yıllara dayanan faizsiz bankacılık öncelikle Mısır ve Pakistan gibi Müslümanların yoğun olduğu ülkeler başta olmak üzere birçok bölgede yerel nitelikte uygulama alanı bulmuştur. Faizsiz bankacılık modeli ilk kez “Özel Finans Kurumları” (ÖFK) ismi ile 1985 yılında hizmet vermeye başlamış olup daha sonra 2005 yılında Bankacılık Kanunu ile kâra ve zarara katılma manasında “Katılım Bankası” adını almıştır.

Yaklaşık olarak otuz yılı aşkın bir geçmişe sahip olan bu kurumlar, İslam coğrafyasında ortaya çıkmasına rağmen; Avrupa, ABD ve Uzak Doğu ülkelerinde uygulama alanı bulmuşlardır. Küresel ölçekte faaliyet gösteren bu banka ve finans kurumları İslami esaslara göre hizmet verirken, aynı zamanda geleneksel sisteme yeni ürünler katmıştır.

Bu çalışma kapsamında, Türkiye’de faaliyet göstermekte olan 3 faizsiz bankanın ortalama kâr payı oranları ile geleneksel bankaların faiz oranları ve enflasyon arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü eşbütünleşme ve nedensellik analizleri ile araştırılmıştır. İlk aşamada, Johansen eşbütünleşme analizi, ardından Granger ve Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizleri yapılmıştır.

Yapılan ekonometrik analizlerde, 1, 3, 6 ve 12 ay vadeli kâr payı, faiz oranları ve enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişki ortaya çıkmıştır. Her iki nedensellik analizi sonucunda, faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Türkiye’de bulunan katılım bankalarının getiri oranlarının, konvansiyonel bankaların faiz oranları tarafından belirlendiği tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, bulunan tek yönlü nedensellik ilişkisi ile ilgili genel değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Faiz Kavramı, Katılım Bankacılığı, Johansen Eşbütünleşme Analizi, Granger Nedensellik Analizi, Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi

ABSTRACT

Topdağ, Derya. “Development of Participation Banking and A Causality Analysis on the Participation Banks in Turkey”, Master’s Thesis, Kırıkkale, 2018.

Interest-free banking whose history dates back to the 1960s have found domestic application areas in several regions, particularly in the countries where Muslims are dense. Interest-free banking model came into de facto operation with the name of “Private Financial Institutions (PFI)” for the first time in 1985; afterwards, with the Banking Law in 2005 was named as “Participation Banking” meaning to profit-and-loss sharing.

Although these institutions that have about more than thirty years of past initially appeared in Islamic geography, found application areas in Europe, the US and Far East countries. These banking and financial institutions, operating in global scale, serve according to Islamic rules; at the same time, have added new products to the traditional system..

Within the scope of this study, the presence and direction of the relationship among average returns on term deposits of 3 participation banks operating in Turkey, conventional banks’ interest rates and inflation have been investigated through cointegration and causality analyses. Initially, Johansen cointegration analysis, subsequently, Granger and Toda Yamamoto (1995) causality analyses have been done.

In the econometric analyses, a long-term relationship among returns on term deposits with maturity of 1, 3, 6, and 12 month(s), interest rates, and inflation has become evident. As a consequence of both causality analyses, it has been revealed that there is a one-way causality relationship from interest rates to returns on term deposits. It is ascertained that the returns on term deposits of participation banks located in Turkey is determined by interest rates of conventional banks. In final chapter, conclusions about revealed one-way causality relationship have been made.

Key concepts: Concept of interest, Participation Banking, Johansen Cointegration Analysis, Granger Causality Analysis, Toda-Yamamoto Causality Analysis

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ANZ	: Avustralya ve Yeni Zelanda Bankacılığı
ARLD	: Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modeli
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
CAGR	: Yıllık Bileşik Büyüme Oranı (Compound Annual Growth Rate)
DESİYAB	: Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası
HSBC	: Hong Kong ve Şanghay Bankacılık Şirketi
İKB	: İslam Kalkınma Bankası
LARIBA	: Los Angeles Güvenilir Yatırım Bankacılar Birliği
LFAİZ	: Mevduat Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranı
LKAR	: Ortalama Kâr Payı Oranı
M.Ö	: Milattan Önce
NCB	: Ulusal Ticaret Bankası (National Commercial Bank)
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
ÖFK	: Özel Finans Kurumları
SPI	: Özel Amaçlı Kurumlar
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TKBB	: Türkiye Katılım Bankaları Birliği
TKB	: Türkiye Kalkınma Bankası

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

TÜFE : Tüketici Fiyat Endeksi

VAR : Vektör Otoregresif Model

QISMUT : (Katar, Endonezya, Suudi Arabistan, Malezya, Birleşik Arap Emirlikleri ve Türkiye'yi Kapsayan Ülkeler)

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1: Albaraka Türk Temel Finansal Göstergeler (Milyon TL)	58
Tablo 2: Kuveyt Türk Temel Finansal Göstergeler(Milyon TL)	59
Tablo 3: Türkiye Finans Temel Finansal Göstergeler(Milyon TL)	60
Tablo 4: Katılım Bankalarının Aktif Gelişimi (2005-2016, Bin TL).....	61
Tablo 5: Türkiye'deki Katılım Bankalarının Finansal Göstergeleri (2005-2016 Bin TL)	62
Tablo 6: ADF Birim Kök Testi	87
Tablo 7: Birinci Sıra Fark İçin ADF Birim Kök Testi	88
Tablo 8: Uygun Gecikme Uzunlukları (LFAİZ, LKAR, LTÜFE).....	93
Tablo 9: Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları (1, 3, 6 ve 12 ay vade)	94
Tablo 10: Granger Nedensellik Test Sonuçları	99
Tablo 11: Zivot-Andrews Birim Kök Testi.....	103
Tablo 12: Farkları Alınmış Seriler için Zivot-Andrews Birim Kök Testi	104
Tablo 13: Özet Birim Kök Test Sonuçları	105
Tablo 14: Trendden Arındırılmış Serilerin ADF Birim Kök Test Sonuçları	106
Tablo 15: Uygun Gecikme Uzunlukları ($k+d_{max}$).....	106
Tablo 16: Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları.....	107
Tablo 17: Granger ve Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları.....	108
Tablo 18: Otokorelasyon-LM Test Sonuçları	111
Tablo 19: Varyans Ayırıştırması (1, 3, 6 ve 12 ay vade)	115

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Faizsiz Bankacılık Varlıklarının Dağılımı (1Y2016, %).....	49
Şekil 2: Seçilmiş Ülkelerde Faizsiz Finansal Varlıkların Ortalama Büyümesi (2007-20016, %)	51
Şekil 3: İslami Finans Varlıklarının Büyüklüğü (2012-2021, Milyar \$)	52
Şekil 4: Seçilmiş Ülkelere Göre Faizsiz Banka Varlıkları (Milyon \$)	53
Şekil 5: Kâr Payı Oranları (1, 3, 6 ve 12 ay vade)	81
Şekil 6: Mevduat Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranları (1, 3, 6 ve 12 ay vade).....	82
Şekil 7: VAR Modeli Karakteristik Köklerinin Birim Daire Görünümü.....	110
Şekil 8: Etki-Tepki Fonksiyonları (1, 3, 6 ve 12 ay vade)	113

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
KISALTMALAR	iv
TABLOLAR DİZİNİ	vi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FAİZSİZ BANKACILIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI

1.1. Bankacılığın Tanımı ve Tarihsel Gelişimi	4
1.1.1. Bankacılığın Tanımı.....	4
1.1.2. Bankacılığın Doğuşu ve Gelişimi	5
1.2. Faiz Tanımı ve Tarihsel Gelişimi.....	9
1.2.1. Faiz Kavramı.....	9
1.2.2. Faiz Kavramının Tarihsel Gelişimi.....	10
1.2.2.1. İslamiyet'ten Önce Faiz	11
1.2.2.2. İslamiyet'te Faiz.....	15
1.2.2.3. Yeniçağ'da Faiz	22
1.3. İslam Ekonomisinin Temelleri.....	32
1.4. Faizsiz Bankacılığın Ortaya Çıkış Nedenleri	41
1.4.1. Dini Nedenler	41
1.4.2. Sosyal ve Ekonomik Nedenler	42

İKİNCİ BÖLÜM

FAİZSİZ BANKACILIK VE KULLANILAN FİNANSMAN YÖNTEMLERİ

2.1. Faizsiz Bankacılık ve Tarihsel Gelişimi	45
2.1.1. Dünyada Faizsiz Bankacılık.....	46
2.1.2. Türkiye’de Faizsiz Bankacılık	56
2.2. Fon Toplama Faaliyetleri	63
2.2.1. Cari Hesaplar.....	64
2.2.2. Katılma Hesapları.....	65
2.3. Fon Kullandırma Yöntemleri	66
2.3.1. Murabaha (Kurumsal Finansman Desteği)	67
2.3.2. Mudaraba (Emek –Sermaye Ortaklığı)	68
2.3.3. Muşaraka (Sermaye –Sermaye Ortaklığı).....	69
2.3.4. İcara (Kira Finansmanı)	69
2.3.5. Selem (İleriye Dönük Satın Alma).....	70
2.3.6. İstisna (Siparişe Dayalı Satın Alma)	71
2.3.7. Teverruk (Uluslararası Murabaha).....	71
2.3.8. Sukuk (Finansal Sertifika).....	72
2.3.9. Karz-ı Hasen (Faizsiz Ödünç).....	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÂR PAYI ORANLARI İLE MEVDUAT FAİZ ORANLARI ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ

4.1. Veri ve Yöntem	80
4.2. Teorik Çerçeve ve Analizler	81
4.2.1. Genişletilmiş Dickey –Fuller (ADF) Birim Kök Testi	85
4.2.2. Johansen Eşbütünleşme Analizi	89
4.2.3. Granger Nedensellik Analizi.....	95
4.2.4. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi.....	100
4.2.5. Etki-Tepki Fonksiyonları ve Varyans Ayrıştırma Analizi.....	112
SONUÇ	118
KAYNAKÇA.....	124

GİRİŞ

Bankacılık tarihinin paranın tarihi kadar eski ve insanlık tarihi için çok önemli bir gelişme olduğu göz önünde bulundurularak, ilk bankacılık faaliyetlerinin mabetlerde ve din adamları tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Eski dönemlerde güvenilir olarak görülen din adamlarına emanet edilen değerli mal ve paraların oluşturduğu sermaye birikiminin ihtiyaç sahibi kişilere verilmesiyle ilk bankacılık hizmetinin başladığı bilinmektedir. Önceleri yalnızca ihtiyaç karşılığı yardım amacıyla verilen borçlar, daha sonraki gelişmeler ile belirli bir fazlalık karşılığında verilmeye başlanmıştır.

Bankacılık faaliyetlerinin başlangıcı dini sebeplere dayandırılmasına rağmen, bütün semavi dinler bu fazlalığı faiz olarak görüp kesin bir şekilde yasaklamışlardır. Ancak, zaman içerisinde gelişen Coğrafi keşifler, Reform ve Rönesans Hareketleri, Sanayi Devrimi gibi olaylar faize karşı duruşu yumuşatmış ve faizi meşru sayan gerekçelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeniçağdaki iktisadi görüşlerin çoğu, insanı hiçbir ahlâki değere sahip olmayan, sadece çıkarları doğrultusunda hareket eden, sınırsız ihtiyaç ve kıt kaynak arasında sıkışmış bir varlık olarak tanımlamaktadır. İnsanın sahip olduğu değerleri dikkate almadan, yalnızca şahsi menfaatleri için yaşayan varlık olduğu düşünüldüğünde, ihtiyaç sahibinin aldığı borç karşılığında belirli bir oranda faiz vermesi, toplumsal olayların alt yapısını yalnızca ekonomik dinamiklere bağlayan bu sistemler tarafından gerekli görülmüştür. Günümüzde yalnızca İslam dini faiz karşısındaki tutumunu korumuştur.

İslami esaslara dayanan ilk bankacılık faaliyetleri 1960'lı yıllarda Mısır'da başlamıştır. Ardından, 1970'deki petrol fiyatlarındaki artış İslam ülkelerinin gelirlerinde bir artışa neden olmuş ve oluşan sermaye birikiminin Batı ekonomisine aktarılması sonucunda İslam ülkelerinin kalkınma zorluğu yaşamasından dolayı faizli sisteme alternatif sayılabilecek dini esaslara dayalı bankacılık modeli ortaya çıkmıştır. Dini kurallara göre hareket etmek zorunda olan bu bankacılık modeli faaliyetleri sonucunda oluşan kârı ya da zararı müşterileri belirli şartlar altında paylaşmaktadırlar.

Faizsiz bankacılık modelinin ülkemizdeki ilk müesseseleri "Özel Finans Kurumları (ÖFK) ismi ile 1985 yılında fiilen faaliyete geçmiş olup daha sonra 2005 yılında Bankacılık Yasası ile kâra ve zarara katılma manasında "Katılım Bankası" adını

almıştır. Otuz yılı aşkın süredir faaliyet gösteren Katılım Bankaları istikrarlı bir şekilde büyümeye devam etmiş, 2016 yılı itibari ile faizsiz bankaların toplam aktifleri %10,5 büyüme ile yaklaşık olarak 133 milyar TL'ye ulaşmıştır.

Özellikle son dönemde Körfez ülkeleri ile birlikte; ABD, İngiltere, İsviçre, Almanya gibi birçok batı ülkesinde faizsiz bankacılığa olan talebin arttığını ve bu alanda birçok yeni ürünün geliştirildiğini söyleyebiliriz. Küresel ölçekte toplam İslami varlıkların 2021 yılına kadar 3,5 trilyon ABD dolarına ulaşması beklenmektedir. Bununla birlikte, fon kullandırma yöntemleri ile ilgili gelişmeler ve Türk katılım bankacılığı sistemine yeni ürünlerin eklenmesi planlanmaktadır.

Bu çalışma, ülkemizdeki üç katılım bankasının (Albaraka Türk, Kuveyt Türk ve Türkiye Finans Katılım Bankası) getiri oranları ile geleneksel bankaların mevduat faiz oranları arasındaki ilişkinin varlığını ve yönünü araştıran nedensellik analizini içerecektir.

Çalışma, tarih boyunca faiz kavramının yorumundaki değişikliklerden büyük oranda etkilenen bankacılığın gelişimi ve bu bağlamda faizsiz bankaların ortaya çıkması, faizsiz bankaların Türkiye ve dünyada hangi yönde gelişme gösterdiklerini ve ülkemizin küresel ölçekteki bu gelişmeler içindeki yerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda bu çalışma ile konvansiyonel bankacılık uygulamalarından farklı olarak, Türk Bankacılık Sistemi'ne uygun katılım bankalarının fon kullandırma yöntemlerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu kapsamda çalışma dört bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde; bankacılığın tarihi ve gelişimi ile ilgili tarihsel süreçten bahsedilecektir. Bu bağlamda geçmişten günümüze kadar uzanan bu gelişim sürecinde ortaya çıkan bankacılığın tanımı yapılmaya çalışılacaktır. Bu kısımda bankacılığın tarihi kadar eskiye uzanan ve katılım bankacılığının temelini oluşturan ve bu konunun anlaşılması, yorumlanması noktasında büyük bir önem arz eden faiz kavramı ile ilgili bilgiler verilecektir. Faiz kavramının tarihsel gelişimi üç başlık altında; İslamiyet'ten önce faiz, İslamiyet'te faiz ve Yeniçağda faiz olmak üzere üç ayrı dönem üzerinden incelenecektir. Faiz kavramı bağlamında İslam ekonomisinin temelleri hakkında genel bilgilere yer verilip, faizsiz bankacılığın ortaya çıkış nedenleri araştırılacaktır. Bu bölümde günümüzdeki faizsiz bankaların geçirdiği tarihsel süreç ile ilgili bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

İkinci bölümde, ortaya çıkan bu yeni faizsiz bankaların Türkiye’de ve dünyadaki gelişimi mukayeseli tablolarla ve sunulan raporlardaki veriler yardımı ile araştırılıp, Türkiye’nin küresel ölçekte bu gelişmelerdeki payı ve yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde; konvansiyonel bankaların getiri oranları ve faizsiz bankaların kâr payı oranları arasındaki ilişkiyi araştırarak literatür taranarak, çalışmanın konusuna yönelik çalışmaların kapsamı, ekonometrik yöntemleri, kullanılan değişkenler, metodlar ve çalışmaların sonuçları verilerek, bu çalışmanın literatürdeki diğer çalışmalardan hangi açılarından farklı olduğundan bahsedilecektir.

Dördüncü bölümde ise, öncelikle analizde kullanılacak değişkenler ve yöntem hakkında bilgi verilecektir. Yapılacak olan analizlerin teorik arka planı verilerek derlenen veriler ile analizler yapılacak ve uygulama sonucunda ulaşılan sonuçlar değerlendirilecektir.

Sonuç ve değerlendirme bölümünde çalışmanın önemli noktalarına değinilerek, analizlerden elde edilen bulguların yardımı ile katılım bankalarının bugünkü durumu hakkında değerlendirmeler yapılacaktır. Ayrıca, analiz sonuçları kapsamında katılım bankalarına yönelik eleştirilere değinilerek önerilerde bulunulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

FAİZSİZ BANKACILIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI

1.1. Bankacılığın Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

Çalışmanın ilk bölümü olan bu kısımda faizsiz bankacılık kavramından önce bankacılığın tanımı ve geçirdiği tarihsel süreç ele alınacaktır.

1.1.1. Bankacılığın Tanımı

Genel olarak bütün dünya dillerinde küçük değişikliklerle ifade edilen “banka” sözcüğünün İtalyanca “Banco” aslından geldiği ve zaman içerisinde “Banca” olarak değişime uğradığı tahmin edilmektedir (Ulutan, 1957: 3).

Banco kelimesinin İtalyanca’daki manası; masa, sıra veya tezgâh şeklindedir. Bankacılık sektörünün ilk temsilcileri pazara koydukları bir masa (banço) üzerinde bankacılık işlemlerini Lombardiyalı Yahudilerdir. Bu bankerler iflas ettiğinde, halk bu bankerlerin bankosunu kırardı. Bundan dolayı batı dillerinde iflas eden kişiler için banco kelimesinden gelen “bankrupt” ifadesi kullanılmaktadır (Parasız, 2002: 107).

Banka tabiri iktisadi ve ticari mevzularda ve günlük hayatta çok kullanılan bir kelime olduğu halde, bütün lügatler, ansiklopedi ve hatta bankacılık ve kredi mevzuunda yazılmış ilmi eserler dâhil tam ve kesin bir tanım vermekten büyük bir titizlikle kaçınmaktadırlar. İktisadi hayatın odak noktası haline gelmiş olan bankalar, iktisadi ve ticari faaliyetlerin her safhasında çok çeşitli mevzularla ilgilenmişlerdir. Bu yüzden bütün sahaları kapsayacak genel bir tanım yapmak mümkün olmamıştır (Ulutan, 1957 : 5).

Aşağıda, literatürde geçen tanımlamalardan bazıları verilmiştir:

- 1- Başlıca uğraşları, halkın acil olarak kullanmak istemediği fazla paraları toplayarak başkalarına borç vermek olan önemli müesseselerdir (Ulutan, 1957:6).

- 2- Sermaye, para ve kredi üzerine her çeşit yöntemleri düzenleyen ve yerine getiren; hususi şahısların, devletin ve işletmelerin bu sahadaki her türlü ihtiyaçlarını tatmine yöneltmiş faaliyetlerde bulunan iktisadi birlik olarak vasıflandırılmıştır (Öztürk & Güven, 2014: 3).
- 3- Bankalar; mevduat toplayan, kredi veren, para ve kredi politikalarının uygulamasına destek veren, aracılık işlevi gören, sanayi kuruluşlarına destek olan veya iştirak eden ve kiralık kasalarda bireylerin emanetlerinin korunmasını sağlayan ekonomik birimlerdir. Bankaların, “para üzerine ticaret yapan işletmeler” ya da “sermayeyi az faizle alıp yüksek faizle işleten işletmeler” şeklinde tanımlanması bankacılığın kapsamını içermeyen yetersiz tanımlar olarak görülmüştür (Takan, 2002: 2).

Bankacılık ile ilgili temel fikirleri şu üç ana nokta etrafında toplamak mümkündür (Ulutan, 1957: 10):

- 1- Bankalar iktisadi ve mali hayatın odak noktası haline gelmiş kamu çıkarları ile yakından ilgili en önemli kuruluşlardır.
- 2- Bankaların halktan topladığı paraların himayesi ve kamu için güvenliği gereklidir.
- 3- Bankaların halktan topladığı paraların, memleketin iktisadi gelişimine ve bankacılığın temel fonksiyonlarına uygun bir şekilde borç verme işlerinde kullanılması, yapılan borç verme işlerinde kamu yararına en iyi şekilde cevap verecek esaslara göre kontrolü gereklidir.

1.1.2. Bankacılığın Doğuşu ve Gelişimi

Bankacılık kavramında çağlar boyunca meydana gelen değişim, para kavramındaki gelişme ile yakından ilişkilidir. Bankacılıkta meydana gelen gelişmede ve günümüzdeki modern bankacılık düzeyine ulaşılmasında paranın işlevindeki artış etkili olmuştur (Takan, 2002: 2).

Bankacılık faaliyetlerinin başlangıcının paranın değişim aracı olarak kullanılmaya başlamadığı ilk çağlara kadar dayandığı ileri sürülmektedir (Ergin, 1983: 126).

Eski Mısır'da firavunlar devrinde, Sümerliler'de ve Babil İmparatorluğu'nda bankacılık faaliyetleri ticari ilişkilerle birlikte yürütülmekte ve ticaretin ayrılmaz bir parçasını teşkil etmekteydi. Bankacılık hizmetleri eski çağlarda, tapınak gibi dini yapıların çevresinde ve rahiplerin yardımıyla doğup gelişmiştir. İlk bankaların tapınaklar ve ilk bankacıların da rahipler olduğu söylenmektedir. İnsanlar ilk çağlardan beri dokunulmazlıkları bulunan mabetleri daima güvenli bulmuşlar, rahipler ise toplumda itimat edilir, saygın ve sözü geçen kimseler olarak insanların dünyevi problemleri ile de yakından ilgilenmişlerdir. Servetlerinin güvenliğini sağlamak isteyen zengin kişiler bu ihtiyaçlarını karşılamak için mabetlerin güvenilirliğinden, rahiplerin de dürüstlüklerinden yararlanarak varlıklarını buralara emanet etmişlerdir (Tarlan, 1986: 7).

Emanet edilen bu mallar kredi sisteminin kaynağını oluşturmuştur. Başlangıçta, insanlar sadaka vermek için bir kısım emanetlerini tapınaklara bağışlamışlardır. Bu mallar din adamları tarafından toplumdaki ihtiyaç sahiplerine karşılık beklenmeksizin borç olarak veriliyordu. Tapınaklarda oluşan güven ile insanlar zaman içerisinde daha fazla emanet bırakmaya başlamışlardır. Tapınaklara emanet edilen ve uzun bir süre geri istenmeyen malları din adamları ihtiyaç sahiplerine belirli bir fazlalık karşılığında ödünç vermişlerdir. Bir kazanç kapısı haline gelen faiz sistemi, zaman içerisinde zengin kişilerinde bankacılık faaliyeti ile uğraşmalarına neden olmuştur (Bayındır, 2005: 27-28). Yunanistan'da ilk bankalar tapınaklardır (Gilbart, 1866: 3).

Bilinen ilk bankalar M.Ö. 3500 yılında Sümerliler'de, Uruk sitesi etrafında kurulan tapınaklardır (Sungur, 1988: 1-2). 'Kızıl Tapınak' olarak adlandırılan mabet bilinen en eski bankadır (Yardımcıoğlu & Büyükşalvarcı, 2007:143). Mezopotamya'daki Kızıl Tapınak rahiplerinin, emanet olarak alınan malların kayıtlarını tutmuş oldukları, dara düşenlere ise maddi yardımda buldukları bilinmektedir. Kızıl Tapınaklar'da iki bin yıl boyunca mevduat ve kredi işlemleri gerçekleştirilmiştir (Tarlan, 1986: 7).

Günümüze ulaşan en eski bankacılık yasaları Eshunna Krallığı'ndadır (yaklaşık M.Ö. 2000). Bunlar faiz oranlarıyla ilgilenmişlerdir. Tahminen herhangi bir kullanım süresi için faiz oranı % 20 olarak hesaplanmıştır (Takan, 2002: 3).

M.Ö. 1955- 1913 yılları arasında, bankacılık ile ilgili kanunları ilk olarak belirleyen devlet adamı Hammurabi olarak görülmektedir. Hammurabi, borç verme ve tahsil

etme ile ilgili kanunları 2,25 metre yüksekliğinde diroit bir blok üzerine kazıttırmıştır (Eyüpgiller, 1988: 26).

Hammurabi kanunları “sibtou” faizinin alınmasına izin veriyordu. Bu faizin oranı buğday, arpa, hurma gibi misli mallardan sermayenin üçte biri, gümüş paranın ikrazında ise beşte biri olarak tespit edilmiştir(Ulutan, 1957: 16).

Yunanlıların bankacılık işlemlerini Babilliler ile yaptıkları ticari ilişkiler sonucunda öğrendikleri öne sürülmektedir. Eski Yunan’da bankacılık faaliyetlerinin ilk başta mabetlerde gerçekleştirildiği, zaman içerisinde özel kişilerin bu bölüme müdahale ettikleri, bunların önceleri yalnızca faizli işlemlerle uğraşmalarına karşın, daha sonraları bankacılık işlemlerini yapmaları ile birer banka haline dönüştükleri tespit edilmiştir. Özellikle, paranın ekonomik yaşama girişi ile Elen Dünyasında ve Roma çağında da bankacılık giderek gelişmiştir (Eyüpgiller, 1988: 2).

M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren para sisteminin düzenlenmesinden sonra, ticari işlemlerde büyük gelişmeler yaşanmıştır. Bu yüzyıl itibariyle Roma’da “argentarii” denilen özel bankacılık ve “numularii” adı verilen para değıştiriciler görülmektedir. Bankacılık işlerine Romalı aristokratlar ilgi göstermedikleri için bankacıların çoğunluğu azat edilmiş Yunan esirlerinden oluşmuştur (Ulutan, 1957: 23).

Mısır’ın Büyük İskender tarafından fethi ile bankacılık işlemlerinde büyük bir kırılma yaşanmıştır. M.Ö. 3. yüzyılda Büyük İskender’in Pers İmparatorluğu’nu yıkarak İskenderiye’yi fethi ile birlikte burayı ticari bir üs durumuna getirmesi, Yunan bankacılık sisteminin Mısırlılar tarafından uygulanmasına neden teşkil etmiştir (Erdoğan, 2011: 7).

En eski banka 1157’de kurulduğu varsayılan Venedik Bankasıdır (Gilbart, 1866: 9). Banka daha çok devletin savaş giderlerini karşılamak için zenginlerden borç para toplama işine yoğunlaşmıştır. Bir anlamda hazine işlevi görmüştür. Kredi işlemleri yapan Venedik Bankası, başta gemi sahipleri olmak üzere, ticaretle ilgilenen kişilere orta vadeli kredi sağlayarak ticaretin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Canbaz, 2016: 63).

1453 İstanbul’un fethiyle başlayan Rönesans hareketleri ile yeni kıtalar keşfedilmiş, bu durum ticaretin okyanuslara kaymasına neden olmuştur, dolayısıyla, bugünkü batı

lkelerinde o zaman itibarıyla etkili olan kilise kanunları etkisini yitirmiş, yerini Roma kanunu almıştır. Böylece, bu durum faize olan bakışı değiştirmiş, o zamana kadar yasal olmayan faiz kabul görmeye başlamıştır. Tüm bu gelişmeler bankacılığın gelişmesine büyük lde katkı sağlamıştır (Bulut, 2014: 15).

Amerika'nın keşfi ile birlikte, Avrupa'da kullanılan sikkelerde meydana gelen farklılık uluslararası alandaki ticareti olumsuz yönde etkilemiştir. 1609 yılında Hollanda'da kurulan Amsterdam Bankası, uluslararası ödemeleri yapılandıran ilk modern banka örneğidir (Gilbart, 1866: 10).

Yeni yerlerin keşfedilmesi, teknik buluşlar ve sömürgecilik faaliyetleri ekonomik hayatın canlanmasına ve dolayısıyla nakit sermaye talebinin artmasına, nihayetinde para ve kredi ihtiyaçlarının doğmasına neden olmuştur. 19. Yüzyılda ticaret merkezlerinin değişmesi ve Sanayi Devrimi ile birlikte bankacılık sisteminde meydana gelen hızlı gelişme, bankaları parasal işlemlerin merkezi haline getirmiştir. Bankacılık sektöründeki bu hızlı gelişim Merkez Bankacılığını da ortaya çıkarmış ve Avrupa'da Merkez Bankalarının yaygınlaşmasında etkili olmuştur (Takan, 2002: 4).

19. yüzyılın başlarından itibaren batı ekonomilerinin serbest piyasa ekonomisine geçmesiyle, küçük işletme modellerinden büyük işletmelere geçiş gerçekleşmiştir. Bankacılık sektöründe de benzer gelişmeler yaşayarak, büyük ölçekli bankalar ortaya çıkmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bankacılık faaliyetleri merkezi planlı ekonomilerin yapılarına göre yeniden şekillenmeye başlarken, az gelişmiş ekonomilerin finansal açıdan kalkınma çabalarını desteklemek için 'kalkınma bankacılığı' denilen genellikle devlet eliyle özel yasalarla kurulan yeni bankalar kurulmaya başlamıştır. Bu bağlamda Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Avrupa Yatırım Bankası ve benzeri kuruluşlar İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin ürünleri olmuşlardır (Yetiz, 2016: 109).

20. yüzyılda ABD bankalarının hızlı bir şekilde yayılmasıyla dünya bankacılık sektöründe önemli bir adım atılmıştır. Bunun sebebi 1913'te ABD'de ıkarılan Federal Rezerv Kanunu'nun ulusal bankalara yurt dışında şube açma izni vermesi ve I. Dünya Savaşı öncesinde aldığı borçları ödeyemeyen ve savaşı finanse etmekte zorlanan İngiliz ekonomisinin dünya bankerliği oynama rolünün sınırlanmasıdır. Böylece, uluslararası ödeme aracı olarak Sterlin'in yerini Dolar almıştır. Avrupa devletlerinin

bütün çabalarına karşın Avrupa'dan ABD'ye sermaye çıkışı önlenememiş ve bu çıkış New York'un uluslararası finans merkezi olmasını sağlamıştır (Erol, 2006: 18).

Önceki kısımlarda belirtildiği gibi, paranın kullanımından önce faaliyet gösterdiği düşünülen, ilk olarak mabetlerde yapılan işlemlerle başlayan bankacılık işlemleri günümüzde gelişen ekonomi ve teknoloji ile doğru orantılı şekilde büyümüştür. Bu bağlamda, bankacılık artık uluslararası düzeyi ve gelişen teknoloji ile mekândan bağımsız, günlük hayatımızdaki neredeyse bütün parasal işlemlerimizde kullandığımız bir aracı haline dönüşmüştür. Toplumların ekonomik hayatının vazgeçilmezi haline gelen bu kurumlar, insanların sosyal hayatını da önemli ölçüde etkilemiş ve değişime zorlamıştır.

1.2. Faiz Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

Bu kısımda faizsiz bankacılık kavramının ortaya çıkmasında büyük önem arz eden faiz kavramı ve tarihsel gelişimi ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

1.2.1. Faiz Kavramı

İnsanoğlu varoluşundan itibaren finansman ihtiyacını karşılayabilmek için çeşitli yollar aramıştır. Herhangi bir değişim aracı kullanmadan ihtiyaçlarını değiş-tokuş yaparak karşılayan ilk ticaret işlemi sayılabilecek basit takas işlemi günümüzün devasa şirketler ve bankalar tarafından gerçekleştirilen finansal işlemler bütününe dönüşmüştür. Gün geçtikçe karmaşık bir hal alan bu yöntemlerde alışveriş yapabilmek için mutlaka belirli bir paraya ihtiyaç duyulmaktadır. Belirli zamanlarda insanlar bütün gereksinimlerini karşılayabilmek için gerekli olan parayı ya da mali gücü genellikle elinde bulunduramamaktadır. Dolayısıyla, bu finansman yöntemleri artık hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu finansman yöntemlerini faizli ve faizsiz olmak üzere iki gruba ayırabiliriz. Burada faizsiz finansman yönteminden önce faiz kavramı ve tarihsel süreci üzerinde durulacaktır.

'Faiz' kelimesinin Arapça karşılığı 'riba'dır. 'Riba' kelimesi ise *'fazlalık, artma, çoğalma, yükseğe çıkma'* gibi anlamlara gelmektedir. Bu çerçevede riba kısaca, *'hem*

bir şeyin kendi içinde bulunan hem de iki şey arasında mukayeseden doğan fazlalığı ifade eder. ' İslam hukukunda faiz, yani 'riba', 'borç verilen bir parayı bir süre sonunda belirli bir artışla ya da borç ilişkisinden doğan ve süresinde ödenmeyen bir alacağa ek vade tanıyıp bu süreye karşılık olarak alınan fazlalığın adıdır (Özsoy, 1988: 110).

Tevrat metninde ise faiz, "ribit" kelimesi, yani borç üzerine eklenen "fazlalık" anlamında kullanılmıştır. İngilizcede "faiz" anlamında kullanılan iki kelime vardır. Bunlardan ilki "usury", diğeri "interest" dir. "Usury" kelimesi eski Türkçedeki "riba" ile aynı anlama gelip, faiz demek olan "interest" kelimesinden aşırı faiz, "tefeci faizi" ile ayrılrsa da Eski ve Orta Çağ'da iki kelime de faiz anlamında kullanılmıştır. Ayrıca, "aşırı faiz" in yasaklanmasının "faiz" in yasaklanması anlamına gelmediği ve aşırı faizin(usury) daima yasak olduğu ve faizin(interest) her durumda benimsendiği belirtilmiştir (Savaş, 1999: 125).

"Faiz, mübadeleli akitlerde taraflardan biri lehine şart koşulan karşılıksız fazlalıktır" (Bayındır, 2015: 173) şeklinde tanımlar mevcut olmakla birlikte, henüz kabul gören ortak bir tanım yapılmamıştır. Günümüz iktisadi anlayışına göre faiz, "sermayenin getirisi", parası olanlarla paraya ihtiyacı olanları bir araya getiren bir fiyat ya da sermaye sahibinin parasını belirli bir süre için kullandırmasından alınacak fazlalık olarak tanımlanmaktadır (Kalaycı, 2013:57).

1.2.2. Faiz Kavramının Tarihsel Gelişimi

Faiz kavramı İslamiyet'le ortaya çıkmış olmayıp, ilk çağlardan itibaren insanların acil olarak kullanmadığı para ve değerli eşyalarını, yani tasarruflarını; saraylara, mabetlere, güven duydukları din adamlarına emanet bırakması ve bu tasarrufların atıl kalmaması için ihtiyaç sahiplerine belirli bir "fazlalık" almak koşuluyla verilmesinden doğmuştur. Görüldüğü gibi faiz kavramı ilk çağlardan itibaren ticari ilişkilerin başlamasından günümüze kadar uzun bir tarihi sürece sahiptir. Bu uzun tarihi süreç boyunca faiz tefeciler tarafından kullanılmıştır ve günümüzde de bu durum ile karşılaşmak mümkündür.

Genel olarak faiz kavramının tarihsel süreci, İslamiyet'in kabulü ile kesin hükümlere bağlanması sebebiyle, İslamiyet öncesi, İslamiyet'te ve İslamiyet sonrası dönemler şeklinde temellendirilmiştir.

1.2.2.1. İslamiyet'ten Önce Faiz

İlk çağlarda henüz para dolaşımı başlamadan önce kredi işlemleri yapıldı. İlk ödünç işlemleri aynî kredi, yani, parasal ya da nakit değil, mal cinsinden açılan kredilerdir. Bu aynî krediler; koyun, tahıl, alet ya da başka herhangi bir şey olabilirdi. Tapınağa borçlananlar tarladan aldıkları ürünlerin bir kısmını veya çift hayvan ya da damızlık yanına bir yavrusu katılarak tapınağa gönderilirdi. Böylece eski dillerde “yavrulama” kelimesi “faiz” anlamında kullanılmıştır (Ergin, 1983: 127). Takas işlemlerinde parasal olmayan ancak ödemede belirli bir fazlalık verilmesi bu şekilde ilk olarak ortaya çıkmıştır.

Faizciliğin ilk olarak ortaya çıkışı şu şekilde ifade edilmektedir. Bâbil'de gelirleri devlete verilen vergilerden ve verilen bağışlardan oluşan mabetler bulunmaktadır ve bu mabetler ihtiyaç sahiplerine başlangıçta faizsiz borç vermekteydi. Zamanla değişen ve gelişen ticari faaliyetler sonucunda mabet verdiği ödünç paralar için faiz(siptou) istemeye başladı. Sonuç olarak bu mabetler kilden yapılmış levhalara kaydedilen makbuz karşılığı malı alan ve öte yandan faiz karşılığı ödünç veren kurumlara dönüşmeye başlamışlardır. M.Ö. 20. yüzyılda Bâbil kralı toplum içerisinde refah düzeyindeki adaletsizliğin artmış olmasından dolayı faiz oranlarını sınırlayan, tefeciliği engelleyen, borç alana ve verene haklar veren yasalar çıkarmıştır (Aktepe, 2010: 46).

Bu dönemde faiz kavramı farklı felsefeciler tarafından konu edilip önemli bir kavram olarak ele alınmıştır.

İlkçağ filozofu Platon (M.Ö. 427-347), faizi çirkin bir kazanç yolu olarak değerlendirmiş ve faizin zengin ile fakir arasındaki dengeyi bozup toplumda eşitsizliği artıracığını, bu durumun tasarlanmış olan ideal devletin yapısında bozulmalara neden

olacağını, bu nedenle faizin yasaklanması gerektiği görüşünü savunmuştur (Pıçak, 2012: 69).

Aristo (M.Ö. 384-322), ilk olarak parayı bir değer ölçüsü ve bütün pazarlardan geçen bir mübadele aracı olarak görmektedir. Ancak, parayı bir kazanç aracı yapmak, parayı asıl fonksiyonundan uzaklaştırmaktadır. Buradan hareketle, faiz amacıyla ödünç verilen para, asıl görevi olan mübadele görevinden uzaklaştırılmaktadır (Turanlı, 2000: 8). Ayrıca Aristo parayı yumurta vermeyen kısır bir tavuğa benzeterek “para parayı doğuramaz” görüşünü benimseyen ilk düşünürlerden olmuştur (Zeytinoğlu, 2015: 146).

Faize karşı çıkan ilk dönem Romalı düşünürler Cicero, Senca ve Cato'nun da benzer ifadelerle faize karşı çıktığı bilinmektedir. Roma hukukunda Cumhuriyet döneminde faizi yasaklayan kanunlar bulunmaktaydı. “On İki Levha” yasalarında kanuni bir faiz oranı belirlenmiş, ancak tefecilik yasaklanmıştır (Savaş, 1999: 77).

Toplumlar üzerinde tarih boyunca büyük etkisi olan faiz olgusu sadece iktisadi, felsefi ve siyasi doktrinlerin ele aldığı bir konu olarak kalmamış aynı zamanda neredeyse bütün semavi dinlerin ilgi gösterdiği ortak bir konu olmuştur. İlk çağlarda felsefecilerin faiz ile ilgili hâkim görüşü semavi dinlerle de desteklenmiş ve faiz yasağı geçerliliğini bu süreçte korumuştur.

Bazı siyaset ve ekonomi bilimciler, ekonomi politiğin doğuşunun Musa Peygamberle başladığını öne sürmektedirler. İbrani kanunları iki temel ayak üzerine inşa edilmiştir; adalet ve merhamet. Tevrat'ta gelecek için servet biriktirmeyi yasaklayan ve faizin haram olduğunu belirten hükümler mevcuttur (Turanlı, 2000: 13).

Yahudiliğin kutsal kitabı olan Tevrat'ın çeşitli bölümlerinde geçen faiz ile ilgili hükümlerden birkaç tanesi şu şekildedir: “*Kardeşinize para, yiyecek ya da faiz getiren başka bir şey ödünç verdiğinizde, ondan faiz almayacaksınız*” (Tesniye, 23:19). “*Aranızda yaşayan bir yoksula ödünç para verirsiniz, ona tefeci gibi davranmayacaksınız. Üzerine faiz eklemeyeceksiniz*” (Mısır'dan Çıkış, 22:25). “*Tanrın'dan kork ki, kardeşin yanında yaşamını sürdürebilsin. Ona faizle para vermeyeceksin. Ödünç verdiğin yiyecekten kâr almayacaksın*” (Leviller).

Tevrat'ta yer alan yukarıdaki âyetlerde faizin yasaklanmış olduğu açıkça görülmesine rağmen, *“Kardeşinize para, yiyecek ya da faiz getiren başka bir şey ödünç verdiğinizde, ondan faiz almayacaksınız. Yabancıdan faiz alabilirsiniz ama kardeşinizden almayacaksınız. Böyle yapın ki, mülk edinmek için gideceğiniz ülkede el attığınız her işte Tanrınız RAB sizi kutsasın”* (Tesniye, 23:19-20) şeklindeki hüküm Yahudilerin kendi aralarında faizi yasaklamaları ve Yahudi olmayanlarla faizli işlem yapacakları şeklinde yorumlanmıştır. Tarih boyunca Yahudiler bu hükme dayanarak faizli işlemler kullanarak yaygın bir biçimde ticaret ve alışveriş yapmışlardır. İbrani dini olan Yahudilikte borç alıp verme işlemleri sadece iç toplumsal dayanışma olarak düşünülmüştür (Küçükaya, 2011: 41).

Yahudi halkın tarihine bakıldığında genel olarak sürgünler tarihi olarak adlandırılabilir. M.Ö. 6. yüzyılda Babil Kralı Nabukadnezar'ın bütün Yahudi halkını Babil'e gönderdiği “Babil Esareti” adı verilen sürgün, Yahudilerin siyasi, dini ve ekonomik kurumlarında büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Bu sürgünlerden sonra Yahudi halkı her an sürülme ve elindeki gayrimenkulü kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı için taşınmaz mallara yatırım yapmaktan uzak durmuşlardır. Ekonomik hayatlarını ticaret ve zanaat ile uğraşarak devam ettirmişlerdir. Yahudiler ticaretten kazandıkları ile iş büyütme ya da taşınmaz mal almayı tercih etmedikleri için yatırımcı olmak yerine finansör olma yolunu tercih etmişlerdir (Karahöyük, 2013: 200-202).

Faizli işlemleri yaygın olarak kullanan kişilerin en çok da Yahudiler olduğu konusunda Fransız tarihçi Rene Sedillot şöyle söylemiştir;

“Yahudiler her şeyin ticaretini yaparlardı en çok da paranın... Hristiyanlığın faiz almayı yasaklayan kanunları Yahudi'yi hiç ilgilendirmediğinden, halkın kendisini horlamasından bunaldıkça, rizikosunu karşılamak için o da faiz oranlarını aynı derecede yükseltmiştir.” (Canbaz, 2016: 73).

Tevrat'ta faiz yasaklanmış olsa da Kur'ân'da Nisa suresinin 160-161. Âyetlerinde; *“Artık Yahudilerin yaptıkları zulümlerden ve birçok kişiyi Allah'ın yolundan men etmeleri (alikoymaları) sebebiyle, kendileri için helâl kılınmış olan temiz ve güzel şeyleri onlara haram kıldık. Ve (bu) ondan (ribadan) nehyedilmiş oldukları halde riba almaları ve insanların mallarını haksızlıkla yemeleri sebebiyledir. Ve onlardan kâfir*

olanlar için elim azap hazırladık” buyrulurak, Yahudilerin faiz yedikleri ve bu yüzden cezalandırıldıkları haber verilmiştir.

Hristiyanlığın kutsal kitabı olan İncil faizle ilgili açık hükümler içermemektedir. Dağ vaazında Hz. İsa: “*Geri almayı beklemeksizin ödünç verin*” şeklinde seslenmektedir. Burada Hz. İsa sadece faizi kastetmemiştir, aynı zamanda, hakkı dahi olsa kardeşini zor duruma sokacak ticari işlemleri belirtmiştir. Sevgi temelli Hristiyan düşüncesine göre faizin yasak olduğunu lafzen belirtmeye gerek kalmamaktadır. Ancak, zaman içerisinde Hristiyan toplumunun farklı sosyal yapıya sahip kültürlerde devam etmesi kilisenin bu süreç içerisinde dünyevileşmesine sebebiyet vermiştir (Kurt, 2017: 4).

Ortaçağda faiz yasağının öncelikli hedefi tüketim kredileri iken ticaret hacminin artması ile alışveriş işlemlerinde “*ödünç sermayeye*” ihtiyaç duyulmuştur. Kilise Haçlı seferlerini finanse etmek amacıyla çok miktarlarda ödünç sermaye kullanmıştır. Böylece daha sonra büyük sermaye sahibi olarak borç para vermeye başlamıştır. Bu durum kilise üyelerini İncil âyetlerini böyle uygulamalara izin verecek şekilde yorumlamasına neden olmuştur. Dolayısıyla, faiz yasağının gevşemesine hatta yasağın kaldırılması yönündeki düşüncelerin ortaya atılmasına neden olmuştur (Özsoy, 1988: 111).

8. ve 9. yüzyılda faizin yasak olduğunu öne süren çeşitli kilise kanunları olsa da, bu yasağın sebebini belirten herhangi bir felsefi düşünce ortaya atılmamıştır. Bu faiz yasağı ile ilgili felsefi düşüncelerin ortaya çıkışı 12. yüzyılda olmuş, ancak bu yasağın nedenlerinin açıklanması Ortaçağ Avrupa’sına düşünceleriyle büyük katkı sağlayan İtalyan Katolik papaz Saint Thomas Aquinas (1225-1274) tarafından ilk kez ele alınmıştır (Savaş, 1999: 123).

Aquians ilk olarak “tüketim” ve “kullanım”ı birbirinden ayırmıştır. Bazı malların kullanımının onun tüketiminden ayrı düşünülmemeyeceğini ifade etmiş, böyle bir malın kullanımı malın kendisinden ayrı düşünülüp ayrı olarak satılmak istenirse, bu durumda ya aynı malı iki defa satmak ya da olmayan bir şeyi satmak söz konusu olacağından adaletsizlik yapılmış olacağını belirtmiştir. Bununla birlikte, kendisi tüketilmeyen, yani kullanımı tüketimini gerektirmeyen mallar ve kullanım karşılığında bir bedel almak şartıyla birisinden ödünç para alındığında, borç ödenirken şükran borcu niteliğinde bir miktar fazlalık meşru görülmüştür (Zeytinoglu, 2015: 148).

13.yüzyılda kilise Aquinas'ın da etkisiyle “aşırı faiz” ve “normal faiz” ayırımına gitmiş ve zaman içinde “usury (aşırı faiz, tefecilik)” kelimesi yerine “interest (faiz)” kelimesini kullanmaya başlamıştır (Savaş, 1999: 125).

İslamiyet'ten önce faizli işlemler Araplar arasında yaygın olmasına rağmen hoş karşılanmayan bir kazanç olarak görülmüştür. Kâbe'nin yeniden yapılması sırasında Ebu Vehb b. Âbdi el- Mahzûmî'nin Kureyşlilere şöyle seslendiği rivayet edilmiştir: *“Buraya yalnızca temiz kazançlarınızı sokun. Ne zina yoluyla, ne faiz alarak, ne de başkasına zulmederek kazandıklarınızı sokmayın”* (Özsoy, 1988: 110).

Bu dönemde genel olarak iktisadi düşünce ya da ekonomi ile ilgili sorunlar dini fikirler ve kurallar çerçevesinde şekillenmiştir. Genel olarak faiz şu temel noktalardan hareketle yasaklanmıştır. Para değişim aracı olduğundan verimsizdir, ödünç veren verdiği kadar fazlasını talep edemez ve ödünç alınan para zamanında verilmelidir. Ödünç alıp vermede eşitlik esas olmalıdır. Vadede ödünç alınan paraya eşit para geri verilmesi gerekir. Verilen paradan ayrıca bir fark alınır ki bu da zaman değeridir, zaman ise Allah'a ait olduğundan faiz istemek caiz değildir (Ulutan, 1978:165-167).

Genel olarak bakıldığında ilk çağlarda insanoğlu sadece değişim aracı olarak gördükleri paranın durduğu yerde bir değer üretmediği görüşü ile faize şiddetle karşı çıkmıştır. Musevilik ve Hristiyanlık gibi semavi dinleri kabul eden toplumlarda faizin ahlâka, adalet kavramına ve insan tabiatına aykırı olduğu görüşü üzerinde neredeyse fikir birliği sağlanmıştır.

1.2.2.2. İslamiyet'te Faiz

İslamiyet'in ortaya çıktığı 7. yüzyıl Arap toplumunda faizli işlemler biliniyor ve yaygın olarak uygulanıyordu (Diyaret, 2006: 412). Faizli işlemlerin yaygınlığının sermayeyi belirli bir kesimin elinde toplaması kaçınılmaz hale gelmiş ve sürekli artan faiz borcunu ödeyemeyenler artık çocuklarını köle olarak satmaya başlamıştır (Zeytinoğlu, 2015: 157). Faiz az bir kesim için büyük çıkar sağlamasına karşın, toplumun büyük kısmını bu büyük yükün altında ezilmeye mahkûm etmiştir. Gelirin

belirli ellerde toplanması sosyal bozulmalara neden olduğundan bereketsiz bir kazanç yolu olmuştur.

Üzerinde kesin bir biçimde anlaşılmiş bir faiz tanımı olmamakla birlikte farklı faiz türlerinden bahsedilebilir. En yaygın olan iki tanesi; gecikme faizi (ribe'n-nesîe) ve fazlalık faizidir (ribe'l-fadl). Gecikme faizi cahiliye devrinde yaygın olarak uygulanan faiz türü olup, belli bir süre ile sınırlı ve bu zorunlu süreye bağlı bir faiz türüdür. Bu uygulama, borç olarak alınan paranın belirli bir tarihte ve belirli bir kira ücreti karşılığında geri ödenmesi şeklinde uygulanıyor ve alınan borç vaktinde (vadesinde) ödenmezse borç verenin ödeme tarihini asıl borca ek bir para eklemek şartı ile ileri bir tarihe alması şeklinde meydana geliyordu. Böylece, mevcut borcun üstüne yeni bir fazlalık ekleyerek borç ilişkisi yeniden yapılandırılmakta ve bir süre sonra borçlu günümüzdeki gibi sadece faiz öder duruma gelmektedir (Abdurrahman, 2015: 131). Kur'an, kesin bir ifade ile "*vade karşılığında alacağın miktarının artırılması*" şeklindeki gecikme faizi veya borç faizi diye adlandırdığımız faizi yasaklamıştır (Diyanet, 2006: 415).

Fazlalık faizi ise, aynı cinsten mal veya paranın peşin olarak mübadelesinde gram, litre ve adet gibi miktarda ortaya çıkan fazlalıktır. Bu değişimde kalite farkı dikkate alınmaz ve faizle ilişkilendirilemez. Bu iki faiz çeşidi arasında "gecikme faizi"nin vadeli işlemlerden, "fazlalık faizi"nin ise peşin işlemlerden kaynaklanıyor olması ile bir fark oluşması söz konusudur, aslında her iki faiz de iki taraftan birinin "karşılıksız fazla" elde etmesi temeline dayanmaktadır. Her iki çeşit faiz de "karşılıksız değer aktarımı" anlamına gelir, bu faiz türleri ve diğer tüm çeşitleri yasaktır (Canbaz, 2015: 127).

Faizle ilgili Kur'an-ı Kerîm'de belirtilen âyetlerin iniş sırasına bakıldığında, içki yasağında olduğu gibi sosyal bir hastalık olarak görülüp, kademeli olarak yasak getirildiği görülmektedir. İlk âyetlerde faiz yasaklanmamış, kötülüğü üzerinde durulmuş, bundan sonraki âyette faiz yemeleri yasaklanan Yahudilerin düştükleri duruma değinilmiştir. Üçüncü âyette faiz kısmen, dördüncü ve son âyette tamamen yasaklanmıştır (Zeytinoğlu, 2015: 174). Bu dört aşama şu şekildedir:

İlk aşamada Mekkî Rum suresinin 39. âyetinde şöyle buyurulmuştur: '*İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz faiz Allah katında artmaz. Fakat Allah'ın*

rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte onu verenler (sevaplarını ve mallarını) kat kat arttıranlardır”. Bu âyet faizi açıkça yasaklamamakla birlikte Allah katında çirkin görüldüğüne ve bereketsizliğine değinerek onu dolaylı olarak reddetmekte, müminlere bu yönde uyarıda bulunmaktadır.

İkinci aşamada Nisâ suresinin 160-161. âyetlerinde şöyle buyurulmuştur: *“Yahudilerin zulmetmeleri ve birçok kimseleri Allah yolundan alıkoymaları, yasaklandıkları halde faiz almaları ve insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle daha önce kendilerine helâl kılınan temiz şeyleri haram kıldık. Onlardan kâfir olanlara can yakıcı bir azap hazırladık”.*

Üçüncü aşamada Âl-i İmrân suresinin 130. âyetinde ise, *“Ey iman edenler, kat kat faiz yemeyin. Allah’tan korkun ki kurtuluşa eresiniz”* buyurularak faiz açık bir dille yasaklanmıştır. Bu âyetteki “kat kat” kaydı tek dereceli ya da ilk alınan faizin helal olduğu anlamında değildir sadece o zamandaki kavramı açıklamak için kullanılmıştır (Aktepe, 2015:110).

Dördüncü aşamada ise; Bakara suresinin 275-279. âyetlerinde şöyle buyrulur: *“Faiz yiyen kimseler (kabirlerinden) tıpkı şeytan çarpmış kimseler gibi çarpılmış olarak kalkarlar. Onların bu hali, alışveriş de (ticaret) faiz gibidir demelerindedir. Oysaki Allah ticareti helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse geçmişte olan kendisinin ve işi Allah’a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemlidir, orada devamlı kalırlar. Allah faizi mahveder, sadakaları çoğaltır. Allah hiçbir günahkâr kâfiri sevmez... Ey iman edenler, Allah’tan korkun, eğer gerçekten inanıyorsanız, faiz olarak artakalan (anaparanın üzerindeki) miktarı almayın. Şayet bunu yapmazsanız (faize devam ederseniz), Allah ve Resulü ile savaşa girdiğinizi bilin. Tövbe ederseniz ana sermayeniz sizindir. Ne haksızlık ederseniz, ne de haksızlığa uğratılırsınız”.*

Kur’an-ı Kerim’de belirtilen bu âyetlerle birlikte bu konuda birçok hadis de mevcuttur. Hz. Ömer’in faizle ilgili şöyle bir ifadesi nakledilmektedir: *“En son inen âyetler riba âyetleridir. Bir müddet sonra Resulullah vefat ettiğinde henüz faiz konusu ayrıntılı bir şekilde bize anlatılmamıştı. Bildiğiniz ribayı da şüpheli şeyleri de bırakın”.* Hz. Ömer’in bu ifadesi İslam hukuku açısından temel kabul edilmiş ve faiz şüphesine dahi faiz gözüyle bakılmıştır (Aktepe, 2010: 51). Hz. Muhammed (s.a.v) yedi büyük

günahtan birinin de faiz yemek olduğunu söylemiştir. Ayrıca, Hz. Muhammed (s.a.v) faiz ile ilgili şöyle buyurmaktadır: “Allah faizi yiyene ve yedirene lanet etmiştir” (Zeytinoğlu, 2015: 174).

Hz. Muhammed (s.a.v); altın, gümüş, hurma, buğday, arpa, tuz ve bu özellikteki diğer gıda maddelerinin aynı tür cins karşılıkla vadeli veya fazla karşılıklı bir şekilde değiş-tokuşunu yasaklamıştır. Bu tür maddelerin cinslerinin değişmesi söz konusu olduğunda ise peşin olmak koşuluyla değişime izin verilmiştir ve altın ya da gümüş ile para olmayan değişiminde ise peşin ve eşit olma koşulları aranmamıştır (Diyanet, 2006: 414).

Hz. Muhammed (s.a.v), gerçekte borç faiziyle hiçbir alakası olmadığı halde kaliteli bir hurma ile kalitesiz bir hurmayı kalitesiz hurmanın miktarını fazla tutarak değiş-tokuş yapan sahabeye “*katladın, riba yaptın*” buyurmuştur. Peşin olarak yapılan değiş-tokuş sırasında meydana gelen faizin bile katlama olarak belirtilmesi faizin az veya çok bütün türlerinin katlama anlamı taşıdığını göstermektedir (Özsoy, 1988: 112).

Hz. Muhammed (s.a.v) Vedâ haccında şöyle buyurmuştur. “*Dikkat edin. Câhiliye döneminin faizlerinin hepsi de kaldırılmıştır. Anaparalarınız sizindir. Bu suretle ne haksızlığa uğratılmış, ne de haksızlık yapmış olursunuz...*” (Ebû Dâvûd, “Büyû”, 5). Bir başka hadiste de, “*Faiz ancak veresiyededir*” (Buhârî, “Büyû”, 79; Müslim, “Müsâkat”, 101-103) buyurulmuştur. Burada Câhiliye döneminde yaygın olan “vade karşılığı alacağı artırma” âdetine işaret etmiştir (Diyanet, 2006: 414).

İslam’da faizin yasaklanması konusundaki Kur’an’ın beyanı temel olarak “faizin haksızlık olması” gerçeğidir. Faiz, kredi kullanan kimsenin girişiminin kârla sonuçlanıp sonuçlanmayacağını bilinememesine ve sonuçta kâr elde edilse bile bunun miktarının önceden bilinememesine rağmen, faiz oranının önceden belirlenmesi sebebiyle, bu kredi kullanımından elde edilecek kârın veya zararın taraflar arasında adaletli ve dengeli bir şekilde paylaşılma imkânını yok etmesi nedeniyle haram sayılmıştır (Özsoy, 1994: 4). Burada şu nokta belirtilmelidir: İslam’da yasaklanan sadece faiz değildir, karşı tarafa verilen ödünç için en küçük çıkar beklentisi, risk ve çıkarın tek taraflı olduğu sisteme dayalı verilen ödünç bu kapsamda değerlendirilir (Deniz, 2006: 28).

İslam dininde faiz çeşitleri ve nelerin faiz kapsamına gireceği noktasında küçük fikir ayrılıkları olsa da faizin haram olduğu noktasında kesin bir fikir birliği söz konusudur.

Muhammed El-Gazali (1058-1111) ve İbn Haldun (1332-1406) gibi önemli İslam düşünürleri insan ihtiyaçları, para, ticaret ve faiz gibi ekonomik konularda da önemli düşünceler geliştirmişlerdir. Bu büyük düşünürlerin görüşlerinin sadece İslam dünyasında değil, aynı zamanda bütün dünyada ekonomik faaliyetlerle ilgili düşüncelerin şekillenmesinde etkili olması nedeniyle aşağıda bu konuyla ilgili yaklaşımlarına yer verilmektedir.

İmam Gazali düşünce tarihinde olduğu gibi ekonomik yaklaşımlarda da en önemli isimlerden birisidir. Gazali'nin iktisat yaklaşımı şu şekilde açıklanabilir:

“Dünyaya meyletmeyiniz! Çokça çalışmanın sebebi; insanoğlunun üç şeye mecbur olmasıdır. ‘Azık, mesken ve elbise’. Azık: Gıdalanmak ve yaşamak içindir. Elbise: Sıcak ve soğuğu defetmek için... Mesken: Sıcak ve soğuğu defetmek, aile efradı ve maldan helak olmanın sebeplerini uzaklaştırmak içindir.” Gazali'ye göre servet sahibinin de iki durumu vardır: 1-Cimrilik saikiyle malı tutmak, 2-İnfak etmek (vermek ve sarf etmektir). Bunlardan birisi mezmun (kötü), diğeri mahmuddur (övülmüştür). İnfak edenin de iki durumu vardır: 1- İsraf, 2-İktisattır. Övülen iktisattır (Hazıroğlu, 2015: 50).

İmam Gazali'nin günümüzde hala önemini koruyan temel düşüncesi; “İnsan temel görev ve gayesini unutmadan hayatını idame ettirmelidir” şeklindedir. İmam Gazali, insanların merhametlerinin aslında kendilerini düşünmelerinden geldiğini, yani egoizmin etkisi olduğunu söylemektedir. Gazali'ye göre iyi insan, diğer insanların hak ve çıkarlarına riayet ederek, onlarla aynı toplumda yaşamaya ve onların da kendileri gibi bu çıkarlardan yararlanma hakkının olduğunu öğrenerek olunur (Zeytinoğlu, 1985: 211).

İmam Gazali helal kazanç sağlamanın insanın yerine getirebileceği en zor görevlerden biri olduğunu düşünmektedir. İnsan yaptığı her şeyden hesaba çekileceği düşüncesiyle özellikle ticari ilişkiler kurduğu herkesle aralarında geçen işlemleri yakından takip etmelidir. İnsanın parayı nerden ve nasıl kazandığı Gazali'ye göre çok önemlidir, çünkü, ilişki kurulan şahıslar haram mal ya da faiz parası kullanıyorsa bu parayı kullanan diğer kişiyi de etkileyecektir. Bu noktadan hareketle bu tür işlemlerin

çoğalmasının toplumun en küçük yapı taşı olan bireylerden başlayarak bozulmaya ve zaman içerisinde toplumsal çöküşe neden olduğunu söylemek mümkündür.

Gazali'ye göre ticarete ve çarşıya gereğinden fazla ehemmiyet verilmemeli ve iktisadi hayatta iyi niyetle yer alınması gerekmektedir. Hatta bir maldan hukuki olarak meşru bir şekilde bir oranda kâr elde edilmesini ve adaletli bir satıcının aşırı kâr sağlamasını zulüm olarak değerlendirmiştir (Orman, 2001: 365).

İbn Haldun'un ünlü eseri Mukaddime'de : "*Bir malın kıymet ve kazancının değeri onu meydana getirmek için harcanan emektir*" demekle, A. Smith ve D. Ricardo'dan çok önce emek-kıymet teorisini öne sürdüğü iddia edilmiştir (Savaş, 1999: 135). İbn Haldun'a göre insanlar, yaşamak için üretmek, diğer yandan da üretmek için gerekli olan ancak Allah tarafından hazır olarak verilmeyen ve üretim için gerekli alet ve araçları yapmak zorundadırlar. İbn Haldun'a göre, emek harcanarak elde edilen gelir rızık ve kazanç olarak ikiye ayrılır. Gelirin içinden zorunlu ihtiyaçların karşılandığı kısmı rızık, rızıktan arta kalan ve serveti oluşturan bölümü ise kazanç olarak değerlendirmiştir. İnsanlar iktisadi faaliyetler için çalışmak zorunda, yani emek harcamak zorundadır. İbn Haldun'a göre, her türlü kazanç emek harcanarak elde edilir ve emek sarf etmeksizin bir değer meydana gelmesi mümkün değildir (Küçükkaya, 2011: 104).

Bu yüzden ticarete, ziraatta ve diğer bütün ekonomik sektörlerde insan sadece emeği sayesinde üretim yapabilir ve kazanç elde edebilir. Bunun dışındaki gelirler (faiz) emek değil, istismar ve kurnazlıktan elde edildiğinden dolayı gayri meşru kazanç yollarının bir ürünüdür (Canatan, 2016: 212).

İslam dini helal yoldan kazanç elde etmek için yapılan çalışmayı ibadet olarak değerlendirmiştir. "*Haramlık şüphesi bulunmayan kazanç el emeğinin ürünü olan kazançtır*" (Tabakoğlu, 2005: 24). Teşebbüs ve emek, İslam'da değer üreten en önemli faktördür. Faizin yasaklanmasının önemli nedenlerinin biri de emeksiz kazanç elde edilmesinin engellenmesinin gerekliliğidir.

İslam'da kazanma, mal mülk edinme ilim gibi farz kılınmış, bireyin kimseye muhtaç olmadan hayatını idâme ettirebilmek amacı ile helal yoldan çalışıp kazanması ibadet gibi değerli bir davranış olarak görülmüştür (Diyanet, 2006: 409).

İslamiyet'te faizin yasaklanmasının sebepleri genel olarak şöyle sıralanabilir (Canbaz, 2015: 128-130):

1-Faiz olarak alınan fazlalığın karşılığı bulunmamaktadır ve bu yüzden faiz insanların mallarını karşılıksız olarak almaktır.

2- İslam dininde emek önemli bir üretim faktörü olarak görülmüştür ve bu nedenle temelinde emek bulunmayan gelir elde etme biçimi sağlıklı bulunmamıştır. Faiz, insanlara herhangi bir girişim olmaksızın emeksiz ve risksiz kazanç sağladığı için üretimi azaltır ve bu da topluma zarar verir.

3- Genel olarak fakir ve ihtiyaç sahibi kimseler borçlandığı için, faize izin vermek, yoksuldan zengine doğru adaletsiz bir gelir akışına neden olur.

4- Faiz, borç karşılığında belirli bir fazlalık alma şartı ile kardeşlik ve yardımlaşmaya ters düşmekte, sadece kendi çıkarlarını düşünen bencil insanların çoğalmasına neden olmaktadır.

5- Faizli işlemlerde kâr ve zararın miktarı başta net olarak bilinmemesine rağmen, faiz oranının baştan belirlenmesi, sonuçta oluşabilecek kâr veya zararın taraflar arasında adaletli bir şekilde dağıtılma ihtimalini ortadan kaldırır. Bu da temel olarak toplumda adalet ilkesine ters düşmektedir.

İslamiyet'te faizin (ribanın) başta Kur'an olmak üzere kesin şekilde yasaklandığı, bu yasağın Hz. Muhammed (s. a. v) tarafından teyit edildiği, daha sonraki dönemlerde hadislerle ve önemli İslam düşünürleri tarafından aynı yasak üzerinde ortak bir karara varıldığı söylenebilir. İslamiyet'in faizi yasaklarken temel düşüncesi yine toplumun faydası içindir. Müslüman toplumların gelişen ve sürekli olarak değişen ekonomik yaşama uyum sağlaması için İslami hayat tarzına, yasak ve emirlere uymayan ticari faaliyetlere zorlanması bu kesimin kendi kendini ekonomik sistemden dışlamasına neden olmuştur. Bu gelişime ayak uydurmak için, Batı'nın vazgeçilmez olarak kabul ettiği faize sarılmak yerine, İslami ilkelerle çatışmayan gerekli müesseselerin açılması gerekmektedir. Böyle yaparak bireysel fayda yerine toplumsal fayda gözetilmiş olacaktır ki bu faydayı sadece maddi anlamda değil, toplumun ahlâkı noktasında ele almak gerekmektedir.

Ortaçağ'da iktisadi düşünceler semavi dinlerin etkisi altında kalmış, uzun zaman boyunca iktisadi realitelerle tam bir uyum içinde yol almıştır. Avrupa ekonomisinde ziraat çok önem kazanmış, para ve ticari işlemler dikkate değer şekilde gerileme kaydetmiştir. Bununla birlikte, 16. yüzyıldan itibaren keşfedilen yerlerdeki ciddi miktarlardaki kıymetli madenlerin Avrupa'ya toplanmasıyla önemli boyutlarda servet birikimleri meydana gelmiştir. Bu gelişmeler çerçevesinde skolastiklerin özendirdikleri “adil” ekonomik düzen idealinden uzaklaşmaya başlamıştır (Neumark, 1943: 39,57).

Ortaçağ'ın sonlarına doğru yeni keşfedilen kıtalar, deniz yolları ve sürekli gelişen ticari ilişkiler faize bakış açısını zaman içerisinde değiştirmeye başlamıştır.

1.2.2.3. Yeniçağ'da Faiz

İlk ve ortaçağlarda borçlanmalar genellikle tüketime yönelik olmuştur. Bu yüzden ekonominin fazla gelişmediği bu dönemdeki faiz yasağı ticari faaliyetler için değil, tüketim amacıyla olan borçlar için konulmuştur. Doğal afetler ve hava koşulları nedeniyle tarım ile uğraşanların yaşamlarını idâme ettirmek için ödünç para istemek zorunda kalmaları bu dönemdeki en yaygın borçlanma sebebi olmuştur. Borç alanların ödeme kapasitelerinin zayıf olması ve borcun üzerine eklenecek faiz ödemesi bu kesimi bir çıkmaza sürükleyecektir. Bunun muhtemel sonucu olarak topraklarını kaybetmelerine ve işsiz kalmalarına sebep olacaktır. Dönemdeki bu durumu gören filozof ve din adamları bu güçsüz kesimin korunması için faiz gelirlerini haram kılmış ve faizi yasaklamıştır (Dinler, 2008: 499).

Ortaçağ sonunda keşfedilen yeni kıtalar, deniz yolu ticaretinin gelişmesi ve ticaretin artık uluslararası boyutlara ulaşması ekonomik düzenin değişiminin gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu değişim yüzyıllar boyunca dini değerlerin etkisinde olan faiz kavramının yeni bir boyuta taşınmasına neden olmuştur. Bu durum faiz kavramının artık dini açıdan değil, ekonomik açıdan değerlendirilip yorumlanmasına kapı açmıştır. Bugüne kadar dini inançların etkisinde olan faiz kavramı artık ekonominin temeline yerleşmeye başlamıştır.

Hristiyan dünyasında gerçekleşen reform hareketleri bu konudaki iktisadi gelişmelerin yanında faiz konusundaki bugüne kadar oluşmuş temel düşüncenin sarsılmasında etkili olmuştur. Reform hareketlerinin; sermaye, yatırım, kazanç ve kazanç üzerine eklenen bir fazlalık olan faiz gibi ekonomik işlemleri, düşünceleri etkilediği söylenebilir.

16. ve 17.yüzyıllarda Avrupa'nın ticaretine büyük ölçüde egemen olan Alman tüccar ve bankerler ailesi Jacob Fugger'in kilise mülkiyeti ve endülijans belgelerinin satışında etkin oluşu ve orta çağda geçerli kılınmış faiz yasağının kaldırılması için papayı zorlaması, borçlanmada uygulanan faiz yöntemi reformcuların papaya yazdıkları itirazların odak noktası haline gelmiştir. Teolog Martin Luther günah affi belgelerinin düzenlenmesi ile Tanrının affının bir alışveriş konusu olmasına şiddetle karşı çıkmıştır (Akalin, 2015: 3).

Luther bu dönem boyunca Roma kilisesinin tefecilik işlerine bulaşmış olmasına karşı çıkmış ve ödemelerin tefecilik olduğunu belirtmiştir. İnsani duygulara karşı olan ve büyük bir gaddarlık içinde insanlar arasındaki kardeşlik duygusunu yok eden tefecilik alışkanlığının başta Papa tarafından onaylandığını iddia etmiştir. Kilise için toplanan bağışlar ve zorunlu ödemeler ile artan bu mülklerin faizle beslendiğini ve ödenen yıllık tahsilatın faizciliğin kaynağını oluşturduğunu söylemiştir (Akalin, 2010: 5).

16. yüzyılda Avrupa'da gelişen Reform hareketinin en önemli önderlerinden biri olan Fransız düşünür ve teolog John Calvin (1509-1564), Aristo ve skolastiklerin faiz öğretisini açık bir şekilde reddederek Katolik kilisesinin faiz ile ilgili düşüncelerinin temelden sarsılmasına sebep olmuştur. Ortaçağ'ın tefecilik ile ilgili yasaklamalarının içinde bulunduğu zamanda kredi gereksinimlerine uygun olmadığını söylemiştir. Calvin, tüccar veya üretici ödünç aldığı paralarla kazanç elde ettikleri için bunun karşılığı olarak artan kazançlarından borç aldıkları kişilere belirli bir kısmını vermelerinde bir sakınca görmemiştir. Tüketim ile üretim için alınan ödünç ve tefecilik ile faizi birbirinden ayırmaya çalışarak, faizin hiçbir durumda Tanrı kurallarına aykırı olmadığını ispat etmeye çalışmıştır. Fakir, dul ve yetimlerden, yani maddi açıdan zayıf olan kimselerden faiz alınmaması koşuluyla, aşırı olmayan faizi haklı görmüştür (Pıçak, 2012: 73).

Calvin ile birlikte, ticaret amacı ile zengine verilen borç ile geçimini sağlamak için fakire verilen borç arasında ayırım yapılmaya başlanmıştır. Böylece, ödünç vermede

kullanım amacı dikkate alınır olmuş, verilen borcun yeni bir kazanç için mi, yoksa geçim amacıyla tüketim zorunluluğu için mi alındığı dikkate alınmıştır. Bunun sonucu olarak, ödünç alınan para ya direkt tüketim için kullanılıp yok olmuştur ya da bu para yeni işler için kullanılarak yeni kazançlar elde edilip paradan para elde edilmiştir. Calvin borç alınan ve girişimcinin işletilerek sermayesini artırması sonucunda kazanılan üretken borçlar için borç alınan kişinin belirli bir pay almasını haklı görmüştür. Calvin, fakirlerin köleleştirilmesine ve daha düşkün duruma gelmesine neden olacağı için kesinlikle fakirlerden faiz alınmaması gerektiğini savunmuştur (Akalin, 2015: 11).

Avrupa'daki bu reform hareketleri ile kilisenin faiz karşıtı yasaları pratikte anlamını kaybetmiştir ve faiz artık ekonomik düşüncenin temeline yerleşmeye başlamıştır.

Merkantilizm, 1450-1750 yılları arasındaki dönemde gelişen, zenginlik olgusunun altın ve gümüş gibi değerli madenler ile özdeşleştirildiği iktisadi düşüncelerin bütünüdür. Sıfır toplamlı ekonomi görüşü, üretim sektörleri arasında herhangi birinin lehindeki bir pozitif artışın sadece diğer sektörlerin aleyhine olacak şekilde gerçekleşebileceği inancına dayanır. Yani bu dönemde oluşabilecek herhangi bir zenginlik veya üretim artışının mutlaka başkalarına zarar verecek şekilde olduğu görüşü egemendir (Küçükkaya, 2011: 172).

Merkantilist dönemin genel düşünce yapısını anlamak için Montaigne'in Denemeler adlı eserinde söylediği şu sözleri önemlidir: (Montaigne, 1950: 151)

“Tüccar, gençliğin eğlenceye düşmesinden kâr sağlar, mimar evlerin yıkılmasından, hukukçu insanların davalı, kavgalı olmasından; din adamlarının şan, onur ve görevleri bile bizim ölümümüze ve kötülüklerimize dayanır. ...hiçbir hekim, dostlarının bile sağlığından hoşlanmaz, hiçbir asker de yurdundaki barıştan. ...çünkü hiçbir kazanç başkasına zarar vermeden sağlanamaz, öyle olunca da her çeşit kazancı mahkûm etmek gerekir.”

17. yüzyılda faizi, din adamlarının dışında ve laik yaklaşımla ele alan düşünürler Child ve Culpeper, faize dini açıdan bakmadıklarını ve yüksek faiz oranının İngiltere'nin düşük faizli Hollanda'nın gerisinde kalmasına neden olduğunu söylemişlerdir. Aslında, yine dini bir yargıyla *“Ulusa zararlı olan her şey günahdır”* şeklindeki söylemleriyle faiz oranlarının düşürülmesi gerektiğini savunmuşlardır. Child'ın

düşüncesi faiz oranlarının düşürülmesinin bir ülkenin zenginliğinin sonucu değil, sebebi olduğu yönündedir (Savaş, 1999: 186).

Önceki bölümlerde bahsedildiği gibi faiz haksız, karşılıksız bir fazlalık sayılmıştır. Aristo, paranın para doğurmayacağını yumurtlamayan bir tavuğa benzetmiş ve aynı şekilde Platon faizi adaletsiz bir kazanç olarak görmüştür. Kiliseler önceleri kesin bir faiz yasağı koymuş ve Ortaçağ'da semavi dinlerin de etkisiyle faiz karşıtı düşünceler etkin olmuştur. Ortaçağ sonlarında Alman teolog Martin Luther köleliğe, dünyayı çok fazla dikkate değer görmeye, lüks sayılabileceği için ticarete olumsuz yaklaşmıştır. Faizle borç vermeye de karşı olumsuz yaklaşmış olmasına rağmen, ileri sürdüğü düşünceleri ile Hristiyanlıktaki faiz konusundaki katı olgunun yumuşamasına neden olmuştur. Fransız asıllı Calvin ise Luther'den farklı olarak eski faiz görüşüne karşı çıkmış, faizi sadece üretim için yapılan borçlanma açısından ele almış ve yasağın kaldırılmasında öncülük etmiştir.

Hristiyan din adamlarının artık faizin günah olmadığı şeklindeki görüşlerini yoğun olarak dile getirmeleri ve durgun Ortaçağ ekonomisini etkileyecek ve değiştirecek sosyal, ticari olayların meydana gelmesi ile serbest piyasa ekonomisinin doğuşu kaçınılmaz olmuştur. Bu aşamada artık tartışma konusu faiz yasağı değil, faizin ekonominin nasıl ayrılmaz bir parçası olduğu ve faiz oranlarının belirlenmesi olmuştur.

Liberalizm ya da laissez-faire, 18.yüzyıl sonunda Fransa'da ve İngiltere'de merkantilizme tepki olarak ortaya çıkmıştır. Yükselen girişimci sınıf, merkantilizmin tekellerine, kamu denetimlerine ve ayrıcalıklara karşı çıkıp, kendi çıkarları için de bireysel girişim, bireysel denetim ve özgürlük istemişlerdir. Bu süreç, kendisiyle beraber olacak, kendi dünya görüşünü haklı gösterecek, dünya görüşü "iktisadi liberalizm", politikası da "laissez-faire" olan yeni bir felsefenin doğmasına sebep olmuştur (Kazgan, 2016: 51).

Kısaca, liberal iktisadi anlayış, merkantilist müdahaleciliğe karşıt olarak, her alanda özgürlüğe; ekonomik hayatta bireylerin serbestçe hareket etmesine izin veren, kişilerin istediği meslekleri seçtiği, kâr ve zarar kendisine ait olduğu sürece istediği girişimi seçme hakkına sahip olduğu bireysel özgürlüğü temel alan bir anlayıştır.

Adam Smith (1723-1790)'in iktisadi ilkeleri dayandırdığı iki temel kavram vardır. Bunlar, “özgürlük”(liberalizm) ve “görünmeyen el” kavramlarıdır. Smith, liberalizm sistemini benimseyen sistemin merkezine kendi çıkarlarını takip ederken toplumun da refahını artıran ferdi koymuştur (Savaş, 1999: 269).

Smith'e göre kişi; özgür olmak, çalışmak gibi ilkelere göre hareket edeceği için her kişi kendi çıkarının en iyi yargıcı olur ve bu yüzden bunu izlemekte özgür olması gerekir. Her birey kendi isteği olmaksızın, kendi çıkarını arzularken “görünmeyen bir el” tarafından toplumun yararına da hizmet etmeye yönelir. Smith, ferdin kendi yararına çalışırken toplum yararı için hareket ettiği zamana oranla daha fazla bir toplumsal fayda sağlayacağını iddia etmiştir. Bu durumda da devletin iktisadi hayata müdahale etmemesi gerektiği görüşünü savunmuştur (Kazgan, 2016: 59).

Birey ancak, temel gereksinimlerinden fazla bir gelir elde ettiğinde, bir kapital oluşturması mümkün olur ve bu kapitali ek bir gelir elde etmek için kullanabilir. Kapital tasarrufun sonucunda oluşur ve kapital tasarrufla artar, israf ve kötü kullanımla azalır. Smith'e göre, gelirden tasarruf yapan kimse bunu kapitaline ekler, kendisi üretken elin istihdamını sağlamak için kullanır ya da faiz, yani kâr payı olarak başkalarına kullandırarak aynı şeyi yapmaları için kullanır. Smith, kâr seviyesinin en iyi ölçüsünün faiz oranı olduğunu ve bu yüzden faizin yükselmesini, kârın yükseldiğini gösteren bir ölçü olarak gördüğünü ifade eder (Savaş, 1999: 286).

Liberalizmi benimseyen ve sistemin öncüleri olarak görülen Adam Smith ve David Ricardo'ya göre faiz, ödünç alan kişinin paradan sağlayacağı kârdan ödünç aldığı kişiye vermesi gerekli olan bedeldir. Yani faiz, ödünç alanın, aldığı sermayeyi kullanmasından doğan kazanç karşılık ödünç verene ödediği paradır. Bu iki düşünürün göre, sermayenin meydana gelmesi tasarruf sonucu oluşur ve bu tasarruf yapılan fedakârlığa denk bir fayda sağlanacağı dikkate alınmadan gerçekleşemez (Akdiş, 2006: 212).

Bu dönemin önemli iktisatçısı olarak görülen Smith, yatırıma dönüştürülmek üzere ödünç alma işlemlerinde faiz alınmasını faydalı ancak tüketim amacıyla alınan ödünç üzerinden alınan faizi sakıncalı bulmuş ve faizi tasarrufların kullandırılması karşılığında ödenen bir kira olarak görmüştür (Ersoy, 2012: 249).

Fransız iktisatçı A.R.J. Turgot (1727-1782) yeniçağ sonlarına doğru hâkim olan iktisadi düşünce akımı olan fizyokrazi ekolünün önemli temsilcilerinden biri olmuş ve faizi “ımsak teorisi” ile açıklamıştır.

Turgot’un faiz teorisinin çıkış noktası şu şekilde açıklanmıştır: Bir kimsenin bir fabrikatöre borç para vermeye rıza göstermesi belirli bir vade sonunda verdiği parasıyla birlikte herhangi bir kazanç elde edebileceğinden emin olmasıyla mümkün olabilir. Buradaki bahsi geçen kazanç, borç verilen para ile satın alınabilecek toprağın kendisine getireceği rantla eşit olmalıdır. Bu şekilde faiz bir para ile satın alınabilecek bir toprağın getireceği gelire benzetilmektedir. Faiz oranı yüksekliği ile ilgili olarak, Turgot devletin herhangi bir müdahalesini uygun bulmamış ve faizin serbestçe teşekkül etmesi gerektiğini savunmuştur (Neumark, 1943: 173). Turgot’un bu düşünceleri ve çalışmaları sonucunda 1789’da kabul edilen yasa ile Fransa’da faizi yasaklayan hükümler VII. Henry tarafından kaldırılmıştır (Pıçak, 2012: 75).

Liberalizm sistemini benimseyen iktisatçılar faizin hiçbir müdahaleye maruz kalmadan serbest bir biçimde belirlenmesi gerekliliğini savunmuşlardır. Bu sistemin hâkim olduğu yüzyıllarda sermaye sahipleri sadece kâr amacı güderek hareket etmişlerdir. Sermayenin getirisi olarak gördükleri faiz oranını yalnızca sermaye sahiplerinin istekleri ile yükseltmiş ya da düşürmüşlerdir. Böylece, bireyler sefalet içine düşmüş, sosyal adaletsizlik ve sömürü süreklilik göstermeye başlamış, ekonomik açıdan zaten zayıf olan kesim sermaye sahibi olan kesime bağımlı olmaya mahkûm edilmiştir. Liberalizm sisteminin sloganı olan "laissez-faire, laissez-passer" “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” bu durum karşısında düşünürler tarafından eleştiri almıştır (Zeytinoğlu, 2015: 152).

Serbest girişimciliğin önemli bir yer tuttuğu ve temel olarak kabul gördüğü serbest piyasa ekonomisinde faiz, vazgeçilemez bir ekonomik gösterge olarak görülmüş ve yaygın olarak işletilmiştir. Bu sistemin temsilcileri faizi sermayenin verimliliği ile açıklamak istemişlerdir. Faizi, sermayeli üretim, sermayesiz üretime göre verimli olması sebebiyle daha meşru saymışlardır. Sermayeyi borç alan ve üretime dâhil eden girişimcinin daha fazla gelir elde etmesini sağlayan kişi sermayeyi başkasına ödünç veren kimsedir. Bu durumda sermayesini başkasına ödünç veren kişinin sayesinde oluşmuş olan bu gelir fazlalığından faiz adı altında bir miktar alması bu sistemin

temsilcileri tarafından gerekli görülmüş ve dolayısıyla bu alınan fazlalık meşru sayılmıştır (Zeytinoğlu, 2015: 152).

İlk dönemlerden itibaren toplumsal adaletsizliği arttırdığı için hoş karşılanmayan, dinen günah sayılan faiz kavramının ekonomik hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelmesi ve çoğunluğu Müslüman olan toplumlarda normalleşmesinde bu ekonomik sistemlerin büyük etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

Klasik iktisatçılardan olan Nassu William Senior faizi, para arzı açısından “ımsak (feragat) teorisi” ile açıklamaya çalışmıştır. İmsak teorisine göre, tasarruf sahibi tasarrufunu ihtiyaçlarını karşılamak için kullanmamakta, yani tüketim sahibinin tüketimden vazgeçmesine, dolayısıyla fedakârlığına dayanmaktadır. Kişilerin bugünkü gelirlerinin bir kısmını kullanmayıp geleceğe ertelemeleri, diğer bir ifade ile bugün tasarruf etmeleri fedakârlık sayılmakta ve bu teoride sermaye birikiminin temeli fedakârlığa dayanmaktadır. Faiz de bu feragatin bedeli olarak görülmüş ve bireyleri bugünkü tüketiminin vereceği tatminden vazgeçirebilmek, isteklerini ertelemenin bedeli için ek bir ödemenin gerekli olduğu savunulmuştur (Akdiş, 2006: 207).

Alfred Marshal ise Senior’un İmsak Teorisi’ne yapılan eleştirilerden dolayı “fedakârlık” yerine “bekleme” deyimini koyarak faizi fedakârlığın değil de beklemenin bedeli olarak değerlendirmiştir. Marshall’a göre tasarruf eden kişi süresiz olarak parasını tüketmekten vazgeçmiş sayılmaz, sadece bugünkü tüketimini gelecekte bir güne ertelemiştir ve bu beklemeyi sağlayacak özendirici faizdir. Bunun yanı sıra Senior bu teoriyi öne sürerken faiz-kâr ayırımına gitmemiş, aynı şeyler olduğu varsayımında bulunmuştur (Karakuş, 2006: 49). Marshall’ın faiz teorisi için öne sürülen tüketimi geleceğe ertelemek ve tasarrufu başkasına ödünç vererek beklemenin faizi gerektirmeyeceğini söylemek mümkündür. Çünkü beklemenin yani zamanın değerini belirlemek için bir ölçü geliştirmek mümkün olmadığından zamana bir değer biçmek ve maddi karşılığının verilmesi de mümkün olamaz.

Avusturyalı iktisatçı Aguen Böhm-Bawerk’in faiz teorisi “Acyo Faiz Teorisi” 20. yüzyılın başlarında gelir dağılımı teorisi olarak öne sürülmüş ilk parasal olmayan faiz teorisidir (Savaş, 1999:547).

Böhm-Bawerk, Acyo Faiz Teorisi ile zaman tercihi kavramını ekonomiye yerleştirmiş ve zaman sorununu faizin merkezine koymuştur. Acyo İtalyanca’dan gelme bir sözcük

olup aynı tür, miktardaki iki malın bugün ile ilerideki değerleri arasındaki fark anlamındadır (Oğuz, 1992: 347)

Böhm-Bawerk'e göre bireyler iyimserlik ve ileride her şeyin daha iyi olacağına dair inançları yüzünden genellikle güncel ihtiyaçlarını ön planda tutarlar, geleceği küçümserler. Önemli olanın bugünün fırsat ve ihtiyacı olduğu düşüncesine göre, elimizdeki para ileride elimize geçeceğini beklediğimizden daha büyük değer taşır. Aslında şimdinin parası geleceğin belirsiz parasından daha kıymetli görünür ve bugünün hazır parası ile geleceğin belirsiz parası arasında bir acıyo vardır, dolayısıyla bir zaman tercihi söz konusudur. Bugünkü malların ilerideki mallarla değiştirilebilmesi için acıyo farkının kaldırılması gerekir ki faiz de bu farkın ortadan kaldırılmasını sağlamaktadır (Ergin, 1983: 204).

Kısaca belirtmek gerekirse, Bawerk bugünkü malların her zaman gelecekteki mallardan daha fazla değere sahip olduğunu ve insanların tercihleri sonucunda oluşabilecek farkın ortadan kalkabilmesi için faiz ödenmesi gerektiğini savunmuştur.

Böhm-Bawerk'in faiz teorisini açıklayan sebepleri iki yönden eleştiri almıştır. Birincisi, iktisadi bireyler bugünkü gereksinimlerini gidermek için servetlerini tüketmek yerine, ilerideki gereksinimleri için tasarrufta bulunmayı seçerler. Çünkü ilerideki gereksinimlerinin bugünkü gereksinimlerinden daha çok olacağını düşünürler. İkincisi, bugünkü elde bulunan malın marjinal verimliliğinin ilerideki malın marjinal verimliliğinden daha büyük olduğu düşüncesinin yanlış olduğu belirtilmiştir (Pıçak, 2012: 82).

Ünlü İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes (1883-1946) faiz teorisinde, bireyin servetini likit olarak ya da likit olmayan şekilde tutması tercihi üzerinde durmuştur. Keynes faizi açıklarken ekonominin üretim kesimini dikkate almamış, faizin ortaya çıkma sebeplerini, nasıl belirlendiğini açıklamamış ve faizi temel bir kriter olarak kabul etmiştir. Faizi yalnızca makro iktisadi değişkenlerle ilişkilendirerek öncekilerden farklı bir faiz yorumu meydana getirmiş ancak faizin varlığının haklı gösterilmesi ve faizin oluşum süreci ile ilgili olarak bir yenilik getirmemiştir (Seyrek & Mızrak, 2009: 391).

Görüldüğü gibi, dönemin iktisatçıları ve önemli düşünürleri faizin yasak oluşunu hiç dikkate almamakla birlikte, faizi haklı ve meşru bir gelir olarak görmüş ve ekonominin

temel yapı taşı, ayrılmaz bir parçası olduğunu açık bir şekilde ifade etmekte tereddüt etmemişlerdir. Bu iktisatçılara göre, faiz ile bireyler kazançlarının tamamının tüketilmesine engel olmakta, tasarrufu sağlamakta ve aynı zamanda bu tasarruflarının yastık altında atıl kalmasını engelleyerek bu birikimlerin ekonomiye entegre olmasına yardım ederek, ekonominin büyümesine ve kalkınmasına önemli ölçüde katkı sağlamaktadırlar. Bu ekonomik döngünün içerisindeki bireylerin haksızlığa uğradıkları dikkate alınmamış olup, yalnızca ekonomik göstergeler dikkate alınarak insanların faydasına yapıldığı iddia edilen sistemde yine insanlar zarar görmüştür.

Bu dönemlerde faizin varlığı, gerekliliği ve ekonominin ayrılmaz parçası olduğu görüşü farklı teoriler öne sürülerek savunulmuştur ve toplumun refahının artması, ekonominin gelişmesi için faizin gerekli olduğu düşünülmüştür. Bu düşüncelerin aksine faizi haksız bir kazanç olarak gören sosyalist fikirler öne çıkmaya başlamıştır.

Ünlü iktisatçı A. Schumpter'e göre, *“Sosyalizm, temel üretim araçlarının tamamı ya da bir bölümünün kamuya mal edilmesini ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin belli ölçüde azaltılmasını öngören düşünce ve sistemdir”* (Ersoy, 2012: 324).

Bu düşüncenin doğal bir sonucu olarak kişisel çıkar, rekabet, özel teşebbüs gibi unsurlar anlamını yitirmekte kişisel teşebbüsün yerini devlet teşebbüsü almaktadır.

Sosyalizmin önemli temsilcileri Karl Marx, Frederik Engels, Robertus sayılabilir. Karl Marx, kâr ve faiz olgusunu bir bütün olarak ele alıp ikisini bir arada tahlil etmiştir. Tek değer kaynağını emek olarak kabul ettiği için faizi haksız bir kazanç olarak görmüştür (Ergin,1983:179). Bu düşünürler, “İstismar Teorisi” ile faizi, ihtiyaç içindeki emek sahiplerinin ürettiklerinin faiz yoluyla ellerinden alınmasının sermaye sahiplerini daha da güçlendirdiği bu durumun, ekonomik yönden düşkün sınıfın mahrumiyetinin devam etmesine neden olduğu düşüncesini savunmuşlardır. Çalışanın muhtaç halde olması, ödünç verme işleminde çalışanın ürettiğinden daha az değeri kabul etmeye zorlanması ve girişimcinin kendine artık bir değer ayırması gibi durumlar ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde elde edilen kazancın başkalarının emekleri üzerinden sağlanan gelirden başka bir şey olmadığını iddia etmektedirler (Akdiş, 2006: 206).

Cemil Meriç, klasik iktisatçılardan Adam Smith, Say gibi düşünürlerin hep tüketiciyi dikkate aldığını, ekonomik dünyada hep tüketicinin ağır bastığını ve tüketicinin çıkarını bütün insanların çıkarı olarak gördüklerini, ancak Saint- Simon'un bu noktada

farklı düşündüğünü belirtmiştir. Saint-Simon için önemli olan üreticidir, çünkü insanlık bir ortaklıktır ve bu ortaklığın amacı insanların refahını artırmaktır, bu da ancak herkesin ortaya koyduğu, harcadığı emeğe göre karşılık almalıdır. Çalışmadan faiz alan sermaye sahibinin çalışanın sırtından geçindiğini, bu paranın emek ile alın teri ile kazanılmadığını ve tüketicilerin üreticilerin sırtından geçinmesinin doğru olmadığını savunmaktadır (Meriç, 2016: 62-74).

Fransız düşünür Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865), sanayi ve ticaretteki daralmanın sebebinin sermayenin faizi olduğunu, paranın bedelini ödemek için kullanıldığında bütün çağlar boyunca tefecilik olarak damgaladığı, ancak ev kirası, çiftlik kirası veya kâr adı ile kimsenin yasaklamadığı şeyin faiz olduğunu söylemiş ve faize karşı çıkmıştır (Proudhon, 2016: 187).

Sosyalizm sistemi sermaye sahibinin üretimden aldığı artık değer olan faizi reddetmekte ve hiçbir hizmet karşılığı olmadan sadece muhtaç durumdaki insanların emeklerinden elde edilen bir gelir olduğunu savunmaktadır. Yalnızca tüketim amaçlı kredilerdeki faizi tahlile tabi tutan bu sistem, sermaye sahiplerinin küçük tasarruf sahiplerine borçlanıp faiz ödemesi konusunun açıklanmasında yetersiz kalmaktadır (Akdiş, 2006: 206).

Tarihsel süreç içerisinde faiz olgusu değişken bir gelişim göstermiş ve faize karşı tutum ve düşünceler genel olarak iki şekilde kendini göstermiştir. İlki; felsefi ve dini öğretilerin baskın olduğu ilk ve ortaçağ dönemidir. İlk çağ düşünürleri paradan para doğması düşüncesini kabul etmeyip faizi ahlâk dışı görmüşlerdir. Takas sisteminin hâkim olduğu dönemlerde malların karşılıklı değişiminde birine diğerinden fazla değer biçilmesini uygun görmemişlerdir. Bu dönemde ödünç alan kesimin genel olarak tüketim amacıyla kullanmak için zenginlerden borç aldığı ve bu durumda da zor duruma düşmeleri, gelir dağılımı dengesinin bozulması, toplumsal eşitsizliğin ortaya çıkması faizin yasaklanmasının temel nedeni olmuştur. Semavi dinlerin ortaya çıktığı ortaçağda, ilahi kitapların faizi kesin bir dille yasaklaması bu düşüncenin egemen olduğu bir süreç olmuştur. Ortaçağ faizin kesin hükümlerle yasaklandığı bir dönem olmasına rağmen, tefecilik işlemleri farklı adlar altında yapılmaya devam etmiştir.

İkincisi; Reform hareketleri sonucunda Protestanlığın doğuşu ve sanayi devrimi, teknik gelişmeler ile ilk ve orta çağın faiz ile ilgili hükümleri sarsılmaya başlamış ve

zamanla faizin ekonominin temel unsuru olarak kabul edilmesinin önü açılmıştır. Thomas, Luther ve Calvin gibi düşünürler faiz görüşünün değişmesinin öncüleri sayılabilir. Faiz-kâr ayrımı yapmadan, faiz haddi ile yatırımlar arasında bir ilişki olduğu kabul edilmiş ve faiz, atıl kalan parayı açığa çıkarıp ekonomiye katarak ekonomik büyüme aracı olarak görülmüştür. Bu kapsamda birçok teori ortaya atılmıştır, ancak faizin gerekliliğinin neye dayandığını ve haklılığının sebeplerini açıklayan genel bir görüşe ulaşamamıştır.

Günümüzde gelir eşitsizliği, fakirlik, ekonomik büyüme ve sosyal adalet gibi toplumların gelişmesinin temel göstergeleri kabul edilen bu kavramlar faizle ilişkilendirilmiştir ve iktisadi gelişmenin sağlanabilmesi için olmazsa olmaz olarak kabul edilmiştir.

İktisadi gelişmenin sağlanabilmesi için öncelikle insanların sermaye yatırımına girişmeyi faydalı bir iş olarak değerlendirmesi ve başarılı olmak için rasyonel davranmaları gerekmektedir. Girişimcilerin yalnızca kâr amacıyla hareket etmeleri yetersizdir. Çünkü çağlar boyunca insanlar kâr ve kazanç elde etme isteğinde bulunmuşlardır. Burada önemli olan nokta rasyonel bir işletme kurarak verimli mal ve hizmet üretiminin gerçekleştirilmesidir. Yani, bir ekonominin gelişme göstermesi için toplumda yeniliklere açık bir gurubun varlığına ve bunların başarılı ve rasyonel faaliyetlerine gereksinim duyulmaktadır (Köksal, 2007: 281).

1.3. İslam Ekonomisinin Temelleri

İslam ekonomisi ya da İslam ahlâk ekonomisi İslam ahlâk sistemi üzerine temellendirildiği için bu kavramın sistem anlayışı ahlâki normlar çerçevesinde açıklanacaktır.

Hint ekonomist, Amartya Kumar Sen, “*On Ethics and Economics*” adlı çalışmasında ekonominin etikten uzaklaşmasının refah ekonomisini kötüleştirdiğini, aynı zamanda iyi tanımlayıcı ve tahmine dayalı ekonominin temelini zayıflattığını belirtmiş ve insan davranışlarını biçimlendiren etik varsayımlara daha fazla dikkat ederek ekonomilerin daha üretken hale getirilebileceği sonucuna ulaşmıştır (Sen, 1987:78).

Öncelikli olarak İslam; ahlâki değerlere, sosyal adalete, aile dayanışmasına ve kardeşliğe önem vermektedir. İnsan yaşamını bir biri ile bağımsız bölümlere ayırmaktan ziyade, bütünün refahına yönelik ve sosyo-ekonomik adaleti sağlamak için kurumların, değerlerin, toplumun ve devletin birleştirici rolleri dikkate alınmalıdır (Chapra, 2007:14).

Milli ekonomi politiği şu şekilde tanımlamıştır: Zenginliğin üretimi ve dağıtımı ile ilgili bilimin insan doğasının esaslarına bağımlı olduğunu söylemiş ve bu nedenle zenginliğin üretimi ve dağıtımının ahlâki normlar ve insan davranışları ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Ekonomi bilimi, insanların hizmet ve ürünlerin üretilmesini ve dağıtılmasını nasıl düzenleyeceğini, var olan kaynakları şimdi ve gelecek refahları için insanların nasıl paylaşması gerektiğini inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanırsa, İslam ekonomisi *ekonomi bilimini İslami bir perspektiften çalışmak* şeklinde tanımlanmaktadır (Siddiqui, 2011: 119).

İslami (İbn-i Halduncu) ekonomi şu şekilde tarif edilmiştir: Kadınların ve erkeklerin birlikte ya da bireysel davranışlarının, güdülerinin, tercihlerinin, cevaplarının; normlara, ahlâk değerlerine veya dini, siyasi ve yasal çevrelere göre araştırılması anlamına gelmektedir. Bu tanımda kaynakların kıtlığına dair açıklama yapılmaz, çünkü yalnızca kıt kaynaklar insan çabasıyla paylaşılır ve diğer kaynakların tüketiminin de ekonomiden dışlanmaması gerekir. Böylelikle, bu tüketim şekli insanların ahlâki ve manevi davranışlarına etki edecektir (Kahf, 2003: 17).

Alfred Marshall, din-ekonomi ilişkisi ile ilgili olarak, dünya tarihini şekillendiren ve insanoğlunun kendi günlük işlerini yönlendiren iki asli kurumun var olduğunu, bunların din ve ekonomi olduğunu söylemiştir. Toplumlar için temel oluşturan bu iki kurumun birbirleriyle ilişkisiz olduğu düşünülemez. Dinin, iktisadın bağımlı değişkeni olduğunu belirten, yani dini şekillendiren unsurun iktisat olduğu yönünde yaklaşımlar mevcuttur. Diğer taraftan da iktisadın dinin bağımlı değişkeni olduğu yönündeki yaklaşımlar, yani iktisadın dini kaidelerle yeniden yapılandırılması şeklinde yaklaşımlar mevcuttur. Bu ikinci yaklaşımda iktisadın dini kaidelerle yeniden yapılandırılması, toplum için iktisadi gelişmelerin daha uyumlu ve daha az yıkıcı olması hedef edilmiştir (Karahöyük, 2013: 194).

İktisadın, “kıt kaynaklarla insanların sınırsız olan ihtiyaçlarını gidermesi” şeklindeki yaygın tanımında insan, hiçbir ahlâkî değere sahip olmadan yalnızca çıkarları doğrultusunda, sınırsız ihtiyaçları peşinde koşan “homo economicus” şeklinde tanımlanarak toplumlar “sınırsız ihtiyaç” ve “kıt kaynak” kavramları arasında sıkışmıştır.

Son dönemde pek çok ekonomist de insanların sadece kâr ve fayda maksimizasyonu peşinde olmadıklarını faydanın yanında ahlâk ve insafın insanın davranışlarını etkilediğini iddia etmektedir (Kahf, 2003: 36).

Dünya Enstitüsü'nün 2015 yılı “Dünya Mutluluk Raporu'nda”, mutlak değil, göreceli maddi kazanımların insanları daha fazla mutlu ettiği, maddi imkânların artması ile bireylerin mutluluğunun artmadığı belirtilmiştir. OECD'nin 2012 raporunda, 1980-2000 yılları arasında gelir dağılımı eşitsizliğinin %10 artış gösterdiği vurgulanmaktadır. Bu durumda, ekonomik büyüme sağlanırken, diğer taraftan gelir dağılımındaki adaletsizlik ve bu bağlamda sosyal adaletin sağlanmadığı düşüncesinin bireylerin mutsuzluğunu artırdığı söylenebilir (Görmüş, 2015: 162). Maddesel yaşam ile manevi yaşam arasında bir denge kurabilen, sosyal adalet anlayışının üstte tutulduğu, daha insancıl, rasyonel bir ekonomik sistemin varlığına ihtiyaç olduğu söylenebilir.

İslam ekonomik sisteminin temelleri ya da felsefesi diğer sistemlerden farklıdır. İslam, ahlâkî değerlere sahip bir sistem olduğundan, İslam ekonomisini de bu sistemin üzerine temellendirdiğimiz için, İslam ekonomisinin temeli ve felsefesi için önemli dört ahlâkî aksiyom, varlık, denge, özgür irade ve sorumluluk kavramları aşağıda açıklanmaktadır.

Varlık (Tevhid): İslam dünya görüşü Tevhid esasına dayanmaktadır. Temel İslam inancına göre insan ve bu evrendeki her şeyi tek olan Allah yaratmıştır. Bu durumda, yaratılan bütün insanlar eşittir ve hürdür, yani hiçbir varlığa; ırkı, milliyeti, serveti ya da gücü sebebiyle diğerleri üzerinde bir hak tanınmamaktadır (Chapra, 2007: 15).

İslam'ın sınırlı ve kusurlu toplumsal yapısı ile sonsuz bir varlığın birbirine bağlandığı dikey boyutu olarak tarif edilen Tevhid bakış açısına göre, ekonominin ahlâkla entegre olarak ondan güç alması gerekmektedir. İslam ekonomisi ve İslam ahlâk sistemi bir

birinden bağımsız düşünülmediğinden, İslam toplumlarının ancak İslam ahlâkının yardımı ile bir ekonomik düzen kurması mümkün olacaktır (Naqvi, 1978: 109).

Denge (soyo-ekonomik adalet): Bu aksiyom bireylerin adaleti inşa etmelerini, iyiliği yaygınlaştırmalarını ve herkese hak ettiğinin karşılığının verilmesini içermektedir. Bunların hayata geçirildiği durumda sosyal adalet sağlanmış olacaktır (Asutay, 2007: 7). Toplumsal denge yalnızca zenginliğin eşit bir şekilde paylaşılması şeklinde maddi olarak düşünülmemelidir. Burada maddi paylaşımdan ziyade, zenginlerin paralarını, fakirlerin izzetinefsiyle değiş tokuş edilmesi engellenerek insani değerlerin de eşit bir şekilde dağıtılmasının sağlanması gerekmektedir. İslam Tevhid kavramının “dikey” boyutuna ek olarak ekonomik ve sosyal alanlarda eşitlik ilkesi ile denge kavramında sembolize olmuş “yatay” boyuta sahiptir (Naqvi, 1978:110).

Adaletsizlik gerçek refahın gerçekleşmesini engelleyerek toplumsal huzursuzluğa neden olur, bireylerin en iyi olanı yapmaya yönelik cesaretini kırar ve bu durum toplumsal gelişmeyi geciktirmektedir (Chapra, 2007: 16).

Şimdi ve gelecekte insanlar arasında sosyo-ekonomik bir dengenin kurulması için, denge kavramında insanın değerini de dikkate alan bir paylaşım sağlayarak, herkese hak ettiği karşılığı vererek daha adaletli bir gelir dağılımı sağlayacak ve kişilerin ihtiyaçlarına yönelik politikaların geliştirilmesi beklenmektedir. Bu dengenin, bireylerin birbirleri ile olan ilişkisinden ekonomik ilişkilere kadar bütün toplumsal düzenlemelerde tesis edilmesi gerekmektedir.

Özgür İrade: İslam ekonomisi sistemi içerisinde insanlar görece özgür iradeye sahiptir ve özgürlük Tevhid kavramından gelmekte olup, denge ile birleşmesi gerekmektedir (Naqvi, 1978:111). Materyalist görüşe göre özgürlük, bireyler maksimum refaha ulaştığında ya da ihtiyaçlarını çıkarları ve kendi tercihleri doğrultusunda özgürce elde ettiğinde sağlanır. Yani, kişisel çıkar peşinden koşmak için herkese sınırsız özgürlük verilmelidir. Fakat, bireysel menfaatler ve özgürlük iyi bir denetim ve ahlâki değerler ile herkesi kapsayacak şekilde düzenlenirse, bireyler kendi çıkarları için çalıştığında toplum zarar görmeyecektir (Chapra, 2008).

Sorumluluk: İnsan özgürdür, ancak insanın sosyal davranışlarına ahlâki kısıtlamalar getirilerek özgürlüğünün kısıtlanması sorumluluk ilkesi tarafından sağlanmaktadır. İslam insanı kendi doğal özgürlüğünden mahrum bırakmazken, sınırlanamaz

bireysellik inancına da izin vermemektedir(Naqvi, 1978: 112). Bireyler toplumun bilinçli bir parçası olduğundan bireylerin topluma karşı belirli işlevsel sorumlulukları olup, bu sebeple ekonomik anlamda özel ve kamu kuruluşlarının sahip olduğu mülkün bir sosyal tarafı ve sorumluluğu da var olmaktadır (Asutay, 2007: 9).

Kısaca, özgür irade ve sorumluluk aksiyomları her şeyi kapsayan birlik kapsamında adil ve faydalı sosyo-ekonomik bir sistem oluşturmak için ve aynı zamanda insanı manevi mutluluğundan yoksun bırakmadan maddi mutluluğunu maksimize ederek, daimi evrensel denge yasasıyla birleşir (Naqvi, 1978: 112). Bu aksiyomların varlığı İslam ekonomisinin temeli için önemli bir dayanaktır.

Bu temel ahlâki kuramlar İslam ekonomik sistemi ile yakından ilişkili olup, bu sistemi biçimlendirmede etkili olmuştur. Sosyo-ekonomik denge ve sosyal sorumluluk, zekât ile yoksulların ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlarken, diğer yanda da insanların yardımlaşması, bu insanlara yardım etmek sosyal bir sorumluluğu gerektirmektedir ki bu da fakirliğin azalmasını sağlayacaktır.

İnsanların yaptıkları her şeyin hesabını verecek olma düşüncesi; üretim, tüketim alışkanlıkları, paylaşımın adil yapılması, ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesi, kazancının kendi emeğiyle olması, üretimi yasak olanın üretilmemesi gibi sosyo-ekonomik konularda insanların görülmeyen bir filtre takmasını sağlayarak temel ahlâki değerlere göre hareket edilmesini sağlayacaktır.

Kişiler günah işlemekten kaçınırken ve kendi bireysel menfaatlerini başkaları için feda ederken ahiretini düşünmektedir. Böylece, ahiret düşüncesi, kişisel menfaatlere uzun dönemli bir perspektif sunarak kişisel çıkarları bu dünyanın ötesine taşımaktadır (Chapra, 2007: 17).

İnsanların toplumlara karşı sosyo-ekonomik sorumlulukları ile bağlantılı olarak gönüllü yardımlaşma, yani sadaka, ahlâki değerlerle örtüşen yardımlaşmayı ve toplumun ekonomik kalkınmasını sağlamaktadır.

Diğer taraftan, haksız bir kazanç olarak toplumda sosyal adaleti engelleyen, dengeyi bozan, herhangi bir üretken faaliyetin sonucu olmayan, aynı zamanda ahlâki açıdan hoş görülmeyen faizin yasaklanması, İslam ekonomik sisteminde finansal değerlerin değil, reel ekonominin etkin olduğunu göstermektedir. İslam ekonomik sistemi için

temel olan ahlâki normlara uymayan faizin yasaklanması, topluma hem sosyal hem de ekonomik açıdan büyük katkı sağlayacaktır.

İslam ekonomisi; ihtiyaç ekonomisi, insancı toplumcu ekonomi (dayanışmalı) ve iyi ahlâklı ekonomi olmak üzere üç ana noktadan oluşmakta ve ekonomik faaliyetlerin hepsi bu üç nokta etrafında meydana gelmektedir. Bu sistem; insan ihtiyaçlarının zorunluluk özelliklerinden dolayı karşılandığı, servetin hak edilmemiş kazançlardan oluşması ve belirli ellerde toplanmasının engellendiği, faizin reddi ve zekât gibi yapıların ortaya çıktığı, adaletin sağlandığı ve en önemlisi insanların benimseyerek yaşattığı bir sistemdir (Hamitoğulları, 1984: 328).

İslam toplumunun ekonomik hedefleri sosyal adalet ve ekonomik büyüme olarak belirlenebilir. Burada sosyal adalet evrensel eşitliğin bir yönü olup yalnızca ekonomik adalet demek değildir, aynı zamanda insan hayatının bütününde bir düzenleme gerektirmektedir. Yani, adil bir toplum için temel aksiyomların gerçekleşmesi gerekmektedir. Böyle bir toplumda yalnızca ‘herkesten yeteneğine göre’ ilkesinin değil, aynı zamanda ‘herkese ihtiyacına göre’ ilkesinin de sağlanması gerekmektedir. Ancak burada kesin hedef sosyal adalet değildir, çünkü bir toplumda adalet herkesi eşit oranda mutlu ederek sağlanacağı gibi herkesi eşit şekilde mutsuz ederek de sağlanabilmektedir (Naqvi, 1978: 115).

İslam toplumu ekonomik büyümeyi hedeflemektedir, ancak bu büyüme insanın mutluluğu ve manevi yönü feda edilerek yapılmaması gerekmektedir. İslami toplumun ana hedefi şimdiki ve gelecekteki tüketim arasındaki dengeyi sağlamak olmalıdır. Ekonomik büyüme daha ılımlı bir şekilde olacak ve sosyal uyum temel alınarak ekonomik işbirliği çerçevesinde yeterli eğitim, sağlık ve sosyal refah oluşturacaktır (Naqvi, 1978:117).

İslam ekonomi sistemi özgürlük, özel mülkiyet, girişim ve kâr güdüsünü garanti altına almayı amaçlar ve diğer taraftan da insanın sosyal hayat ve yaşamsal faaliyetlerinde etkin olacak ahlâki filtreler de sağlamaktadır. İslam ekonomisi toplumunda ekonomik kalkınma, sosyal adalet ve insan refahını sağlamak için kendi esasları temelinde farklı kurumlar kurulması gerekmektedir (Asutay, 2007: 13).

İslam'da finans amaç değil, yalnızca araç olarak kullanılmış, ticareti kolaylaştıracak bir mekanizma olarak görülmüştür. Batıdaki gibi değer haline gelmemiş, bu da bu sistemin reel ekonomiye bağlı olmasıyla ilişkilendirilmiştir (Asutay, 2011).

İslam ekonomisinin anlaşılması için ilk olarak İslam ahlâk sisteminin açık bir şekilde anlaşılması gerekmektedir. Bireysel menfaatleri, maddi ilerlemeyi norm olarak kabul eden ve yaşamın maddi olmayan yönlerini görmezden gelen diğer sistemlerin aksine İslam ekonomisi sosyal olana değer veren insanı kabul ederek yukarıdaki dört aksiyom (Tevhid, denge, özgür irade ve sorumluluk) çerçevesinde şekillenmiştir.

İslam ekonomisinde de fayda anlayışı mevcuttur, fakat bu fayda anlayışı bireysel fayda maksimizasyonunu amaç edinen, insanı egoist olarak tanımlayan fayda anlayışından farklı tanımlanmaktadır. İslam'da kurumsallaştırılmaya çalışılan fayda üç boyutlu olup, bunlar; insan bu dünya için tüketir, insan bu dünyada sosyal bir varlıktır ve en önemli boyutu bu yaptıklarının hesabını verecektir, yani ahiret inancıdır (Asutay, 2011). İnsan dünyadaki sosyal hayatı ve ahiret inancı ile yaptığı herşeyin hesabını verecektir. İslam ekonomisinde insan, kaynakların rasyonel bir şekilde dağılımını öngören, kendi ekonomik kaynaklarını verebilen “homo- Islamicus” ya da “sadık insan” olarak tanımlanmıştır (Asutay, 2007:15).

İslamiyet'in ekonomiye genel bakışı, insanın dünya ile münasebetinde temel nokta, yalnızca ekonomik olarak büyümek değil, kazancı helal yoldan kazanarak, adil ve kanaatkâr olabilmektir (Canbaz, 2016: 110).

Sabri Ülgener, iktisadi faaliyeti şu şekilde tanımlamıştır; *“ihtiyaç tatmini yolunda insan ile madde, çevre ve zaman arasındaki çok yönlü ilişkilerin toplamıdır”* (Ülgener, 1981: 30).

Ülgener için iktisadi gelişme, her yerde ve toplumda iktisadi olmayan; dinî, estetik, sosyal ve kültürel değerler gibi unsurlarla yakından ilişkilidir. Yani iktisadi yaşayış nerde ve hangi zamanda olursa olsun, sadece dış verilerin toplanmasıyla hesaplanabilecek bir madde dünyasından ibaret değildir. Kapitalizmi kapitalizm yapan şey sadece dış görünüşü ile para ve sermaye meselesi ile ilgili kurum ve kuruluşların faaliyetleri değil, belki de daha önemli ölçüde içinde bulunduğumuz çağın insanının davranış biçimleri, seçimleri ve bütün bunların toplam ifadesi olan yaşayış normlarıdır (Ülgener, 1981: 12).

Sabri Ülgener'e göre İslam ekonomisi hiçbir zaman bireyci, ticarileşmiş bir mantığa sahip olmamış ve servet birikimine engel olmuştur. İslamiyet ticarete açık ve uygun olmasına rağmen hiçbir zaman ticareti yönlendirme işine girişmemiş ve zaten müminler dinlerine hiçbir zaman bu gözle bakmamışlardır (Kündeyi, 2009: 159).

Diğer sistemlerden farklı olarak İslam ekonomisinin temeli sosyal adalettir. Adalet kelime anlamıyla denge demektir. Sosyal adaletin gerçekleşmesi, zenginin daha zengin, fakirin daha fakir olmamasına bağlıdır. İslam iktisadında iki temel faktör emek ve üretim faktörü olurken, serbest piyasa ekonomisi sermaye odaklıdır. Sermaye birikimi kavramı Batı'nın meydana getirdiği bir kavram olmuştur. Dolayısıyla, İslam ekonomisi, batı anlamında bir sermaye birikimine uzak olmakla birlikte, bu yaklaşımda sermaye kavramının temeli, sermayenin sürekli olarak harcama ve yatırım faaliyetlerinde tutulmasıdır. Bu yaklaşımda ekonomi insan içindir, ancak modern ekonomik yaklaşımda benimsendiği gibi insan ekonomi için değildir (Tabakoğlu, 2010: 25).

Sabahattin Zaim, hem kapitalizmin hem de sosyalizmin, dünyayı düzenleme tarzında farklılık gösterebilir bile, bu iki ekonomik düşünce tarzının materyalist dünya görüşüne sahip olduğunu savunmaktadır. Zaim, İslam ekonomisi modelinde hâkim olan temel prensipleri şu şekilde özetlemiştir (Zaim, 1978: 238-239):

- 1) İslam'ın iktisadi kısmının diğer cephelerine bağımlı olması ve kendi içinde bir bütün teşkil etmesine rağmen, İslam ekonomisi görüşü bütünüyle diğer sistemlerden bağımsızdır.
- 2) İslam'da, yalnızca materyalist ilkelerin hâkim olduğu, toplumsal olayların alt yapısını sadece ekonominin teşkil ettiği ve piyasa mekanizmasında sadece şahsi menfaatlerini düşünen homo-economicus geçerli değildir.
- 3) İslam'da topluma tanınan hak mutlak değil, sınırlıdır. Kazancın temelde emeğe ya da riske dayanması ve kazançta helal, haram ölçüleri esastır.
- 4) Bir Müslüman, diğer Müslümanların durumundan sorumludur ve kazancın şer'i nispetinin ferden veya bir sosyal adalet vergisi gibi devlet eliyle alınarak fakir kesime verilmesi (zekât) gerekir.
- 5) Paranın sadece para olduğu için para getirmemesi (faiz) gerekir.

6) Parayı hiçbir işte kullanılmayacak şekilde biriktirme, iş dışına çıkarma yasağı ve yatırım yapmanın teşvik edilmesi gereklidir. Tasarrufların ve yatırımların teşviki toplumun kalkınmasını ve zenginleşmesini hızlandırır.

21.yüzyılda tüm dünyada, spesifik olarak da Müslüman dünyada insanlar; gelirin adaletsiz dağılımı, işsizlik, enflasyon, fakirlik, uluslararası sömürü gibi kompleks, kronik problemlerle baş etmek durumunda bırakılmışlardır. Eğer mevcut ekonomik sistemlerden farklı olarak, İslam ekonomisi bu kompleks problemlere makul çözümler sunarsa bu yeni yaklaşım tüm dünya tarafından kabul görecektir (Khan, 1987: 30).

Ancak, Müslüman toplumlar ihtiyaç duyulan küresel güce sahip olamadıklarından dolayı, kendi siyasal ve bu nedenle de ekonomik sistemlerini inşa etmede başarısız olmuşlardır. Bu bağlamda İslam ekonomi sistemi, İslami finans içinde yer alarak İslam ekonomisinin sistematik algısından, kendi değer sisteminden, kimlik arayışından vazgeçerek yalnızca finans sisteminin bir parçası gibi görülmüştür. Yani, İslam ekonomisi sistematik algısına ulaşmadığından, İslami finans neo-klasik değerler dizisi içerisinde kendine özgü çalışma sistemini geliştirmiştir. Bu yüzden de İslami finans mevcut durumda en iyi ikinci çözüm olarak görülmektedir. Diğer taraftan bu durum İslami finansın temel ahlâki aksiyomlar çerçevesinde İslam ekonomi sistemine özgü yeni modeller geliştirmesini gerekli kılmaktadır (Asutay, 2007:15).

Özellikle 1990'lı yıllardan sonra körfezdeki zenginleşme önemli bir kırılma meydana getirmiş ve bu kırılma ile artık İslam ekonomisi düşüncesi geri plana atılmıştır. Oluşan zenginliğin ve bu paranın helalleştirmesi sürecinin başlaması ciddi şekilde İslam bankacılığının ön plana çıkmasına neden olmuştur (Asutay, 2011).

Son yıllarda İslam'ın ahlâk ve adalet anlayışına ters düşmeyen, çağdaş fikirlerle işlenmiş yeni fikirlerin varlığı ile ilgilenen, İslam ekonomisi çalışmalarının ürünü sayabileceğimiz faizsiz finans kurumlarının doğması, faiz kavramının yeniden düşünülmesine öncülük etmiş ve bireylerin tasarruflarını İslami ölçütler çerçevesinde, yastık altında tutmak yerine, rasyonel şekilde düşünüp ekonomiye katma fikrinin doğmasına neden teşkil etmiştir.

1.4. Faizsiz Bankacılığın Ortaya Çıkış Nedenleri

Emanet verme ve borç işlemlerinin “faizsiz” olarak yapılması gibi faaliyetlerin insanoğlunun varlığı ile ortaya çıktığı bilinmektedir ve dolayısıyla “faizsiz borçlanma” fikrinin ortaya çıkmasını günümüzün yeni bir fikri gibi görmek doğru değildir. Fakat bu fikrin modern çerçevede bankacılık faaliyetine dönüştürülmesi düşüncesi bu yüzyıla aittir. Bu bağlamda “geleneksel” ya da “faizsiz” bankacılığın başlangıcının çok eskilere dayandığı söylenebilir (Canbaz, 2015: 160).

Faizsiz bankacılığın ortaya çıkış nedenleri iki ana başlık altında incelenebilir. Birincisi dini nedenler ki bunlar da Kuran-ı Kerim’de faizin kesin bir dille yasaklanması temeli etrafında şekillenen nedenlerdir. İkincisi ise sosyal ve ekonomik nedenler olup, insanın ekonomi ile ilişkisi ve bu bağlamda toplumların sosyal yapılarını etkileyen faktörler olarak değerlendirilebilir.

1.4.1. Dini Nedenler

Faizsiz bankacılığın felsefesinin temelini oluşturan “faizsizlik” prensibi, bu kurumların ortaya çıkmasına neden teşkil eden en önemli faktör olarak gösterilebilir. Faiz meselesi önceki başlıklarda geniş bir şekilde açıklanmakla birlikte, sadece İslamiyet’te değil, bütün semavi dinlerde hoş karşılanmamış ve İslamiyet ile birlikte kesin olarak yasaklanmıştır. Ancak, daha sonraki dönemlerde Hristiyanlık ve Yahudilikte meşru görülmeye başlanılmış ve bu açıdan faiz yasağına karşı tutumunu değiştirmeyen tek din İslamiyet olmuştur.

İslam’da faizin kesin bir şekilde yasaklanması ve haram sayılması ile birlikte Müslümanların büyük bir bölümü 20. yüzyılın başından itibaren ülkelerindeki faizli işlemlerin gerçekleştiği geleneksel bankalarla ilişki kurmaktan kaçınmışlardır. İslam ülkelerinde bankacılık faaliyetlerinin gerekliliği göz önüne alınarak, farklı bir alternatif mevcut olmadığından geleneksel bankalar kurulmuştur ve faaliyet göstermişlerdir. Ancak, faiz yasağını göz ardı etmeyen kesim, faize bulaşmamak için ülke ekonomisinin gelişmesinde önemli bir rolü olan bankalardan tarih boyunca hep uzak kalmıştır.

1.4.2. Sosyal ve Ekonomik Nedenler

Faiz, hem dini hem de ekonomik yönü olan; ekonomik yönü dini yönü kadar, dini yönü ise ekonomik yönü kadar önemli olan çok boyutlu ve çok yönlü sosyal bir müessesedir (Orman, 1992: 91). Faizsiz bankaların ortaya çıkmasındaki temel nokta olan faiz, toplumları hem ekonomik hem de sosyal yönden etkilediği için bu bankaların kurulmasının nedenleri bu etkenler etrafında toplanmaktadır.

Faizsiz bankaların oluşumuna zemin hazırlayan önemli üç ekonomik nedenden söz edilebilir (Kalaycı, 2013: 61):

- 1- İslam ülkelerinin 1970'lerde petrolden kazandıkları petrol gelirlerinin petrodolar adı altında Batı ekonomilerine akması ve dolayısıyla İslam ülkelerinin gelişme ve kalkınma zorluğu yaşaması; buna ek olarak, sermaye fazlası olan İslam ülkeleri ile sermaye açığı yaşayan İslam ülkeleri arasında ekonomik işbirliği yapma isteği,
- 2- Günümüz geleneksel ticari bankalarının uzun vadeli yatırım projeleri yerine, kısa vadeli ticari amaçlı kredileri tercih etmesi ve bundan dolayı makro iktisadi gelişmenin gecikmesi,
- 3- Faizsiz bankaların geleneksel bankaların aksine, fonlarını ortaklık esasına göre kullandırmasından dolayı işletmelerin verimli çalışıp çalışmadıklarını denetleyebilmesi.

Bu bağlamda ekonomik hayatın önemli unsurlarından sayılan bankacılık, İslam ülkelerinde gelişme sağlayamamıştır. Bu, insanların tasarruflarının, yastık altında, ülke ekonomisine katkı sağlamayacak şekilde ve hatta kayıt dışı bir halde kalmasına neden olmuştur (Canbaz, 2015: 162).

İslami finans/faizsiz bankacılık fikri öncelikle 1950'lerde gündeme gelmeye başlayıp 1960'larda çeşitli arayışlar meydana gelmiştir. Bunun ana nedeni olarak bazı Müslüman toplumların İkinci Dünya Savaşı sonrası özgürleşmesi ve yeni ulus devletlerin ortaya çıkması gösterilmektedir (Chapra & Ayengin, 2000: 32). Pakistan bu bağlamda önemli olup, İslam devleti olarak kurulduğundan her şeyin İslami olması gerektiği anlayışı İslami kimlik arayışlarına yön vermiştir. Bu nedenle faizsiz bankacılığın temelinde biraz bu politik kimlik arayışının olduğu söylenilebilmektedir (Asutay, 2011).

Faizsiz bankaların doğuşuna ekonomik nedenler kadar sosyal nedenler de zemin hazırlamıştır. Toplum, farklı meslek gruplarına mensup bireylerin, zengin ya da fakir fark etmeksizin iletişim ve sosyal etkinliklerinden meydana gelmektedir. Toplumu meydana getiren bireylerin barış içerisinde yaşayabilmesi toplumsal huzurun sağlanması ile meydana gelebileceğinden ki bu da büyük oranda bireyler arasında ekonomik adaletin sağlanmasıyla mümkün olacaktır. Faizsiz bankalar, bireylerin küçük tasarruflarını ekonominin içine entegre ederek, yeni istihdam alanları oluşturmaktadır. Zengin ile fakir arasındaki ekonomik adaletsizliğin ortadan kalkması, zengin kesimin adaletsiz bir şekilde servet birikimine devam etmesinin önünün kapatılması için faizsizlik ilkesini köşe taşı olarak kabul eden kurumlar olarak ortaya çıkmışlardır.

İslam toplumlarında “kişi kendi eliyle kazandığından daha hayırlı bir şey yememiştir” ilkesi temel bir iktisadi prensip olarak görüldüğünden, kazanç için “emek” dışında herhangi bir yöntem geliştirmek ihtiyacı duyulmamıştır. Ancak, bankacılığın temel görevi olarak görülen emanet bırakma ve (faizsiz) borç alıp-vermenin toplumda bir ihtiyaç olarak ortaya çıktığı ve artık insanların faiz alıp-vermeden de bankacılık faaliyetlerini yaygın bir şekilde sürdürme isteğinin var olduğunu görmek gerekir (Canbaz, 2015: 161).

Birçok ekonomik sistemde kabul görmüş “insan insanın kurdudur” görüşünün aksine, İslamiyet’in toplumsal barışın sağlanması ve yardımseverlik temel ilkelerine verdiği önemle birlikte, bireylerin herhangi bir karşılık beklemeden birbirlerine yardım etmeleri noktasındaki hassasiyeti bu bankaların varlığının gerekçeleri arasında sayılabilir.

Faizsiz bankaların ortaya çıkmasına neden olan dini, ekonomik ve sosyal nedenler şu şekilde sıralanmaktadır (Canbaz, 2015: 159):

- 1- Ticaretten faizin kaldırılması,
- 2- Adaleti sağlayıp, bir kesimin sömürülmesini engellemek,
- 3- Kazanç için öncelikli olarak emek, üretim ve çalışma faktörlerini ön plana çıkarmak,
- 4- İslam dünyasında, çalışma hayatı ile inanç arasında çatışmayı engellemek,

- 5- Faiz geliri yerine, iş karşılığında kâr payı koymak ve yeni iş sahaları, çalışma ortamını genişletmek
- 6- Yardımlaşma ve kardeşlik duygusunu toplumda yaygın hale getirerek toplumsal barışı sağlamaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

FAİZSİZ BANKACILIK VE KULLANILAN FİNANSMAN YÖNTEMLERİ

2.1. Faizsiz Bankacılık ve Tarihsel Gelişimi

Faizsiz finans sisteminin felsefi kuruluşu, üretim faktörlerinin bir araya getirilmesinin ve insanın ekonomik davranışının ilerisine uzanır. Geleneksel finansal sistem, ekonomik faaliyetlerin finansal ve ticari boyutuna odaklanırken, İslami sistem toplumsal faydaya ve dengeye öncelik vererek finansal ve ticari boyutla aynı ağırlıkta etik ve sosyal boyutlara da önem verir (Tunç, 2013: 107).

Dünyada faizsizlik esasına göre faaliyet gösteren kurumlar Faizsiz Bankacılık (Interest-Free Banking), İslami Bankacılık (Islamic Banking) ve Katılım Bankacılığı (Participation Banking) şeklinde isimlendirilmektedir. Bu sistemin temeli kâra ve zarara katılma prensibine dayandığından ülkemizde Katılım Bankacılığı isimlendirilmesi uygun bulunmuştur (Hazıroğlu, 2006: 3).

Faizsiz bankacılığın temel düşüncesi, finansal sektörde faaliyet göstermek, reel ekonomiyi finanse etmek, aynı zamanda geleneksel bankacılık faaliyetlerini faizsizlik prensiplerine göre yerine getirmek şeklindedir. Bu kuruluşlar aynı zamanda tasarruf sahibi kişi ve kuruluşlardan topladıkları fonları, İslam hukuku sistemine paralel olarak düzenlenmiş çalışma prensiplerine dikkat ederek, faizsiz finansman ilkelerine göre ticari işlemlerde değerlendirerek, oluşan kâr veya zararı mevduat sahipleriyle paylaşmaktadırlar (Tunç, 2000:13). Faizsiz bankacılık genel olarak her türlü finansal faaliyet ve işlemlerin İslami kurallar çerçevesinde uygulandığı sistemdir (SERPAM, 2013: 7).

Modern bankacılık sisteminin temel işlevinin finansal aracılık yapmak olduğu gibi, katılım bankaları da finansal aracılardır. Bu finansal aracılık işleminde, tasarruf sahiplerinden toplanan fonları ekonomik işlemler ve faaliyetler için kullanacak girişimcilere ve tüketicilere dağıtmaktadırlar. Ancak, katılım bankaları bu aracılık işlemini İslam hukukunda yasaklanan faiz nedeniyle, borç vermeyi ve borçlanmayı içermeyen sözleşmeler temelinde yaparlar. Katılım bankaları, kredi sözleşmesi yerine;

paylaşım, kiralama ve satış olmak üzere üç önemli prensibin kombinasyonuna bağlıdır (Kahf, 2007: 279).

Geleneksel bankalar mevduat olarak topladıkları fonları ekonomiye kredi olarak aktarırlar. Geleneksel bankacılığın ortaya çıkardığı sorunların asıl kaynağının, kredilendirmenin 'üretim faktörü' yerine sadece 'para ticareti' olarak gerçekleşmesi olup, faizsiz bankacılık modelinin bu sorunun çaresi olabileceği düşünülmektedir (Canbaz, 2016: 117).

Temel yapısı itibariyle katılım bankacılığı, parasal işlemlerle mal ve hizmet hareketlerinin birbirine sıkı sıkıya bağlandığı, her para hareketinin mutlaka bir mal veya hizmete karşılık geldiği, gelirin ise, kâr ve zarar ortaklığı esasına göre bölüştüğü bir çalışma sistemi üzerine kurulmuştur. Geleneksel bankacılıkta mal gibi görülen para alınıp satılabilir iken, faizsiz bankacılıkta ise para karşılığında aynı miktarda para ile değiştirilir, yani faizsiz olarak ödünç verilir. Eğer paradan kazanç sağlamak isteniliyorsa, bu para hareketinin karşılığında mutlaka malın değerindeki bir artış ya da topluma sunulan hizmet olması gerekir. Finansal bir işlemde para artışının, mal veya hizmet tarafından gerçek bir artışla dengelenmesi gerekmektedir (Özsoy, 2012: 19).

Faizsiz bankacılığın temel prensibi, adalet aksiyomları ve gerçeklikle uyumlu olmasından gelir. Faizsiz bankacılık tamamen gerçek mal ve hizmetlerin finansmanıdır. Hiçbir finansman gerçek malların ve hizmetlerin üretilmesi ya da değiştirilmesi olmadan bu sisteme dâhil olamaz (Kahf, 2007: 277).

2.1.1. Dünyada Faizsiz Bankacılık

Temel bankacılık işlemleri, emanet verme ve borçlanma gibi insanların ihtiyaçlarının faizsiz karşılanması yalnızca bu yüzyılın yeni fikri ve pratiği olmayıp neredeyse insanlığın doğuşuyla birlikte başlamış ilk çağlara kadar dayanmaktadır. Faizsiz borç alıp-vermeyi 20. yüzyılın fikri olarak görmek doğru değildir, ancak modern anlamda bankacılığa dönüştürme fikri bu yüzyıla aittir (Canbaz, 2015: 160).

İlk faizsiz bankacılık uygulamaları, milattan önceki dönemlerde, Hammurabi devrinde Hammurabi kanunlarına dayandırılmaktadır. Bu kanunlarda borçlanma, faiz işlerinin

nasıl düzenleneceği konusunda düzenlemelerin mevcut olduğu bilinmektedir (Takan, 2002: 3).

Avrupa'da faizsiz finans kurumlar olarak değerlendirilecek kuruluşlara, üyeleri arasında faizin alınmadığı ve aynı zamanda tasarruf bankalarının da temelini oluşturan dostluk ve yardım cemiyetleri örnek gösterilmektedir (Akın, 1986: 111).

İslam dünyasında bankacılık faaliyetlerinin ilk rağbet gördüğü dönem Abbasiler dönemi olarak kabul edilmiştir. Oryantalistler'in çalışmalarına göre İslam dünyasının bankacılık konusunda oldukça ilerlemiş oldukları kaydedilmiştir. İslam'da kesinlikle faiz içerikli banka uygulaması olmamış ve faizsiz kredi işlemleri devlet yetkilileri ve kuruluşların takibi altına alınmıştır (Çelik, 2015: 82).

Günümüz modern faizsiz bankalarının ilk bilimsel çalışması 1940'lı yıllarda Hint yarımadasında başlamıştır. İlk uygulama kısa ömürlü olsa da 1963'te Prof. Ahmet Neccar tarafından Mısır'da Nil vadisindeki Mit Ghamr'da yapıldı. Aynı dönemde, Müslümanların finansal ihtiyaçlarını faiz olmaksızın karşılamak için Phillipine Amanah Bank kurulmuştur (Siddiqi, 2017: 4).

Bu şekildeki ilk denemeler diğer faizsiz bankaların kurulmasına öncü olmuştur. 1971 yılında yine Mısır'da faaliyetlerini faizsiz esasa göre belirleyen başka bir alternatif, Nasır Sosyal Bankası kurulmuştur (Canbaz, 2015: 162).

Faizsiz bankacılığın gelişiminde asıl ivme ise, 1975 yılında Suudi Arabistan hükümetinin desteğiyle, İslam ülkeleri arasında finansal dayanışmayı geliştirerek iktisadi kalkınmalarını sağlamak amacıyla İslam Kalkınma Bankası (İKB)'nin kurulmasıyla başlamıştır. Aynı yıl ilk özel sermayeli kurum olarak Dubai Islamic Bank ve 1977 yılında Kuveyt Finans Kurumu faaliyete geçmiştir (Tunç, 2013: 109).

İslam Kalkınma Bankası, İslam ülkelerine hem fikir hem de sermaye bakımından büyük katkı sağlamıştır. İKB genellikle üye ülkelerde kurulan faizsiz bankalara sermaye desteği vermiştir (SETA, 2017: 12).

1980 ve sonrasında kalkınma sürecindeki diğer ülkeler gibi Körfez ve Ortadoğu ülkelerinin hızlı ekonomik gelişimleri sonucunda faizsiz bankaların sayısı önemli ölçüde artmış, ürün ve hizmetlerinde çeşitlilik hızla gelişmiştir. Bu gelişmelere örnek olarak Dünya Bankası modeline uygun bölgesel nitelikte, Asya ve Afrika Kalkınma

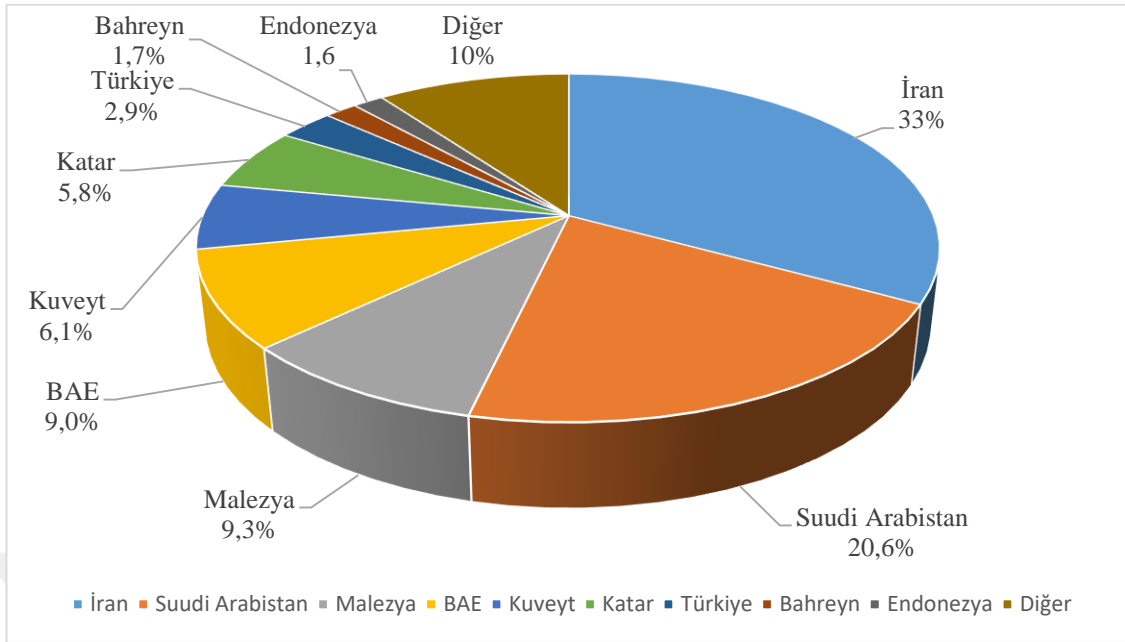
Banka'larının kurulması gösterilebilir. Bir diğerk gelişme ise, İslam Kalkınma Bankası özel sektör projelerine finansman vermediğinden bu boşluğu doldurmak için bazı Suudi, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Kuveytli zengin müslümanların bir araya gelmesi sonucunda Dar Al-Maal Al-İslâmi isimli holdingin kurulmasıdır. Küresel faizsiz bankacılık alanında üç büyük guruptan biri olan bu kurum, 1981'de dünyanın bankacılık merkezi olan ve Körfez'de meydana gelen petrol zenginliğinin önemli bir kısmını da kendine çeken Cenevre'de faaliyete geçmiştir (Canbaz, 2016: 157).

1975 yılında Dubai'de kurulan; sanayi, emlak ve tarım gibi alanlara finansman sağlayan Dubai İslam Bankası faizsiz bankaların ilk örnekleri arasında gösterilmektedir (Akın, 1986: 114).

Buna göre, faizsiz bankacılık ile ilgili teorik çalışmaların 1950'li yıllarda başladığı, ilk deneyimini 1970'lerde yaşadığı ve 1990'larda hızla gelişerek alternatif bir bankacılık modeli haline geldiği ve dünyanın her yerinde kabul görmeye başladığı görülmektedir (TKBB, 2015: 11).

Dünya genelinde, faizsiz bankacılık sektörüne ev sahipliği yapan ve bu alanın gelişmesini sağlayan ülkelerin Müslüman nüfusun yoğun olduğu İslam ülkeleri olduğu bilinmektedir. Bu ülkelerin yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere başta olmak üzere Avrupa ülkeleri bu bankacılık sistemine ya da uygulamalarına izin vermişlerdir.

Şekil 1: Faizsiz Bankacılık Varlıklarının Dağılımı (1Y2016, %)

Kaynak: İslami Finansal Hizmetler Endüstrisi İstikrar Raporu (2017)

2017 İslami Finansal Hizmetler Endüstrisi İstikrar Raporu (IFSB)'na göre (bkz Şekil 1) 2016 yılının ilk yarısına bakıldığında, İran, İslami bankacılık sektörünün %33'lük kısmını oluşturan en büyük pazar konumunu korumuş olup, bununla birlikte, son iki yılda pazar payına bakıldığında (1Y2015;%37,3) ve (1Y2014;%40,2) düşüş göstermiştir. Bunun aksine, Körfez ülkeleri Suudi Arabistan %20,6 (1Y2015;%19), BAE %9 (1Y2015;%8,1), Kuveyt %6,1 (1Y2015;%5,9) ve Katar %5,8 (1Y2015;%5,1) değerleri ile paylarını artırmışlardır. Malezya ve Türkiye'de 2016 yılının yarısında sırasıyla %9,3 ve %2,9 oranları ile herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır. Diğer ülkelerin payları genel olarak bir önceki yılın değerlerine yakın kalmıştır (IFSB, 2017: 9).

Pakistan ve İran'daki faizsiz bankacılığa geçiş süreci diğer ülkelere göre farklılık arz etmiştir. 1981'de İran, 1983'de Pakistan faizi finansal sistemden kaldırmak için yaptığı düzenlemelerle İslami bankacılık çalışmalarında önemli gelişmeler kaydetmiştir (Altan, 2010: 135). Böylece İran'da faizsiz bankacılık zorunlu hale gelmiş ve Pakistan'da da ticari bankalar faiz yerine kâr-zarara katılma uygulamasını kullanmaya başlamıştır. 2016 yılı itibariyle İran yaklaşık olarak 380 milyar ABD doları İslami banka varlığı ile aktif büyüklük sıralamasında en büyük paya sahip olmuştur.

Malezya’da tüm bankalar İslami finans ürünleri sunarken, resmi olarak ilk İslami bankaya 1983’de sahip olmuştur. Ülkede faizsiz sistemle hizmet veren bankaların genel denetimi, ülkenin merkez bankası olan Negara Bank’da İslam hukuku konusunda uzman kişilerin bulunduğu komiteler tarafından yapılmaktadır. Malezya İslam finansal sistemi, gerçek malların ve hizmetlerin satışından kaynaklanan alacaklara dayalı finansal araçların ve kiralamaya dayalı borçlanma araçlarının satışına izin vermektedir (Siddiqi, 2017: 6). Faizsiz bankacılık aktiflerinin ülkelere göre dağılımına bakıldığında, Malezya %15,5’lik payla İran ve Suudi Arabistan’dan sonra üçüncü sırada yer almaktadır (TKBB, 2015: 14).

Diğer ülkelerden farklı olarak Suudi Arabistan faiz konusunda son derece katı olup faiz içeren konular idari mahkemelerce yargılanmaktadır. Modern faizsiz bankacılığın ortaya çıkışı Mısır’da olmasına rağmen, İslam Kalkınma Bankası’nın kurulmasına öncülük eden Kraliyet ailesi faizsiz bankacılığın bugünkü durumuna gelmesinde önemli bir role sahip olmuştur.

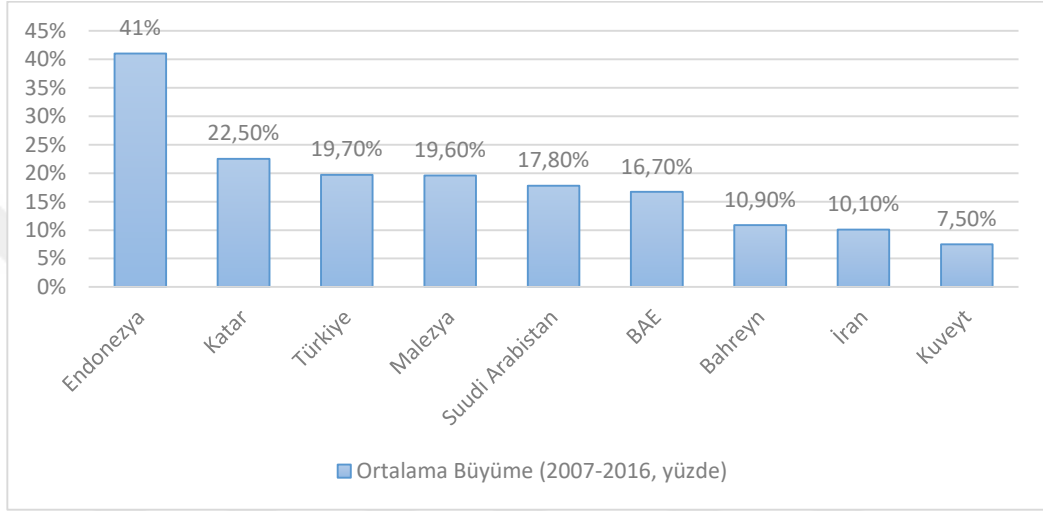
Suudi Arabistan uluslararası niteliklere sahip üç büyük bankaya sahip olup, bunlar; Dar Al-Maal Al İslami Group, Dallah Al Group ve dünyanın en büyük ikinci bankası olan “Suudi Al Rajhi Bank” şeklindedir (SERPAM, 2013: 10).

Suudi Arabistan, İslam bankacılığının gelişmesinde önemli bir rol üstlenirken, İslam bankacılığı ifadesini kabul etmemekte ve bu isimle İslam bankasının açılmasına onay vermemektedir. Fakat, faiz yasağını içeren İslami kuralları izleyen ve “İslam Bankası” ifadesini kullanmayan bankaların kurulmasına izin vermektedir (Altan, 2010: 135). S. Arabistan faizsiz bankacılık aktiflerinin ülkelere göre dağılımında %24,1’lik payla ikinci sırada yer almaktadır (TKBB, 2015: 14). S. Arabistan 2016 yılı itibariyle İslami banka varlıklarının 350 milyar ABD doları değeri ile İran’dan sonra en büyük ikinci ülkedir.

Dünya genelinde uygulama alanı bulan faizsiz bankacılık sistemi kaçınılmaz olarak en geniş uygulama alanını İslam ülkelerinde bulmuştur. Günümüzde 58’den fazla ülkede faaliyet gösteren faizsiz bankacılık alanında, hızlı büyüyen altı (QISMUT* ülkesi; Katar, Endonezya, Suudi Arabistan, Malezya, Birleşik Arap Emirlikleri, Türkiye) ve Bahreyn gibi ülkeler bu sektörün küreselleşmesinde önemli bir rol oynayacaklardır. Dünya genelindeki yaklaşık 38 milyon İslami banka müşterisinin üçte ikisi halen

QISMUT ülkelerinde yaşamaktadır. Uluslararası İslami bankacılık aktiflerinin %78'ini temsil eden QISMUT ülkelerinde,2013-2018 döneminde İslami ticari banka aktifliklerinin yılda %19,7'lik bileşik büyüme oranıyla (CAGR) 2012 yılında 567 milyar ABD doları olan değerinin 1.6 trilyon ABD dolarına ulaşması beklenmektedir (Ernst & Young, 2014: 6).

Şekil 2:Seçilmiş Ülkelerde Faizsiz Finansal Varlıkların Ortalama Büyümesi (2007-2016, %)

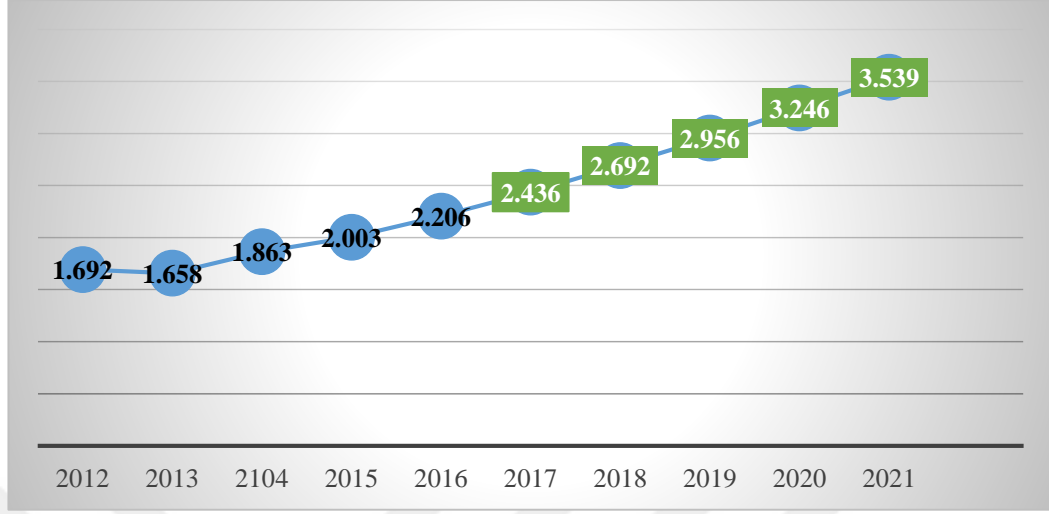

Erişim: <https://setav.org/assets/uploads/2017/06/Rapor85IslamiFinans.pdf>, 20.08.2017

*Katar, Endonezya, Suudi Arabistan, Malezya, Birleşik Arap Emirlikleri ve Türkiye'nin İngilizce baş harflerinin kısaltılmasından oluşmaktadır.

2007-2016 yılları arasında seçilmiş ülkelerdeki faizsiz finansal varlıkların ortalama büyümesine bakıldığında %41'lik pay ile dünyada en geniş Müslüman nüfusuna sahip Endonezya'nın ilk sırada olduğu görülmektedir. Şekil 2'den anlaşılacağı üzere, ortalama büyüme oranlarının yüksek olduğu ülkelerin faizsiz finans sektöründe de hızlı büyüyen altı ülke olduğu görülmektedir.

Şekil 3:İslami Finans Varlıklarının Büyüklüğü (2012-2021, Milyar \$)

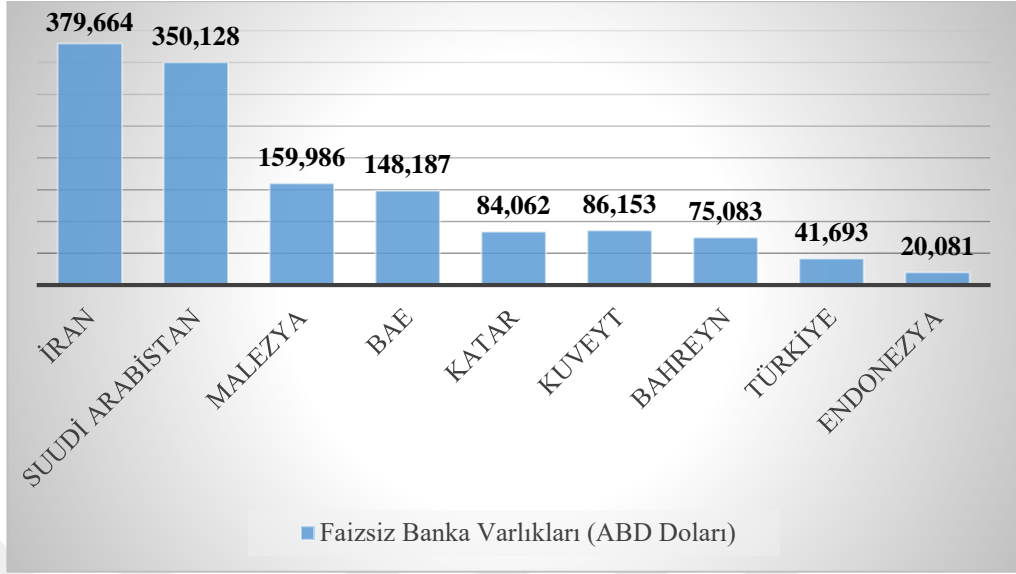

Kaynak: İslami Finansal Hizmetler Endüstrisi İstikrar Raporu (2016)

Şekil 3’den de izlenebileceği gibi, 2015 yılında İslami finans varlıkları toplamı yaklaşık olarak 2 trilyon ABD doları olurken, toplam İslami finans kurumlarının sayısı 1.329 olarak belirtilmiştir. Küresel ölçekte tüm sektörlerde sürekli büyümenin bir sonucu olarak, toplam küresel İslami finans varlıklarının yaklaşık olarak 2018 yılında 2,5 trilyon, 2019 yılında 3 trilyon ve 2021 yılına kadar 3,5 trilyon ABD dolarına ulaşması beklenmektedir (IFDR, 2016: 26).

Son on yılda, İslam temelli hizmetler ve talepler doğrultusunda katılım bankacılığı sektörü hızlı büyümüş ve buna paralel olarak 2000-2016 yılları arasındaki altı yıllık dönemde İslami bankaların sermaye büyüklükleri 200 milyar dolardan yaklaşık olarak 3 trilyon dolara kadar yükselmiştir. Bu rakamın 2020 yılında 4 trilyon dolar olması beklenmektedir. Şu anda yıllık %19,7’lik oranla genişleyen faizsiz bankaların büyüme oranları geleneksel bankaların oranlarından fazladır ve geleneksel finans kurumları da faizsiz finans hizmetlerini sunmaya başlamaktadır (TKBB, 2017: 1).

Şekil 4:Seçilmiş Ülkelere Göre Faizsiz Banka Varlıkları (Milyon \$)

Kaynak: İslami Finansal Hizmetler Endüstrisi İstikrar Raporu (2016)

Şekil 4’den takip edilebileceği gibi, İran ve Suudi Arabistan, her biri 300 milyar doları aşan faizsiz bankacılık varlıkları ile küresel olarak faizsiz bankacılık sektöründe öncülüklerini sürdürmektedirler. İran ve Suudi Arabistan’ı yaklaşık olarak 150 milyar dolar faizsiz bankacılık varlığı ile son dönemlerde hızlı büyüme gösteren Malezya ve BAE takip etmektedir. 2016 yılı itibariyle küresel ölçekte faizsiz bankacılık varlıklarının sıralamasında QISMUT ülkelerinin sıralamada ilk on ülke içinde olduğu görülmektedir. Türkiye yaklaşık 42 milyar dolarlık faizsiz bankacılık varlığı ile sekizinci sırada yer almaktadır.

Faizsiz finans sektörünün özellikle son dönemlerde Malezya, Endonezya ve Körfez’de genişlemesi ile birlikte ABD, İngiltere, İsviçre, Almanya, Lüksemburg gibi birçok batı ülkesinde İslami nüfus dolayısıyla faizsiz bankacılığa olan talebin ve bu alandaki ürünlerin arttığı bilinmektedir. Güney Afrika, Rusya, Ortadoğu ve Avrupa’da faizsiz ticari ve yatırım ürünleri sunulurken; İngiltere, Amerika ve Almanya ise hisse senedi ve yatırım fonları aracılığı faaliyetlerinde yoğunlaşmıştır. Dünyanın 125. büyük bankacılık grubu ANZ(Avusturalya Yeni Zelanda Bankacılık), 1980’den bu yana faizsiz bankacılık işlemleri gerçekleştirmekte olup, Pakistan bankacılık sisteminin faizsiz bankacılık sistemine geçişinde etkili olmuştur (Küçükkocaoğlu, 2005: 5).

Batıda İslami finansman faaliyetlerini; toptan satış işlemleri, tasarruf ve yatırım ürünleri sağlanması ve ev finansmanı oluşturmaktadır. Günümüzde İslami finansla ilgili düzenlemeler ve yasal kanunların yanı sıra 1,8 milyon üzerindeki İngiliz Müslüman halka ve neredeyse 6 milyon Amerikalı Müslüman halka uygun bankacılık hizmetlerinin nasıl sunulacağı tartışma konusu olmuştur. Batıda son dönemdeki en büyük gelişmeler, İngiltere İslam Bankası'nın ve Amerika'da LARIBA (American Finance House)'nın faaliyete geçmesi sayılabilir (Wilson, 2007: 419).

Londra'nın Avrupa'daki faizsiz finansın merkezi haline gelmesi bu konudaki ciddi bilimsel çalışmalara öncelik vermesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle 5 faizsiz bankası ile İngiltere bu ülkeler arasında öncü olarak görülmektedir. Avrupa'nın ilk tamamen faizsiz çalışan bankası Islamic Bank of Britain 2004'ün sonunda ve European Islamic Investment Bank ise 2006'da faaliyete başlamıştır (Canbaz, 2016: 163). Ortadoğu ve Körfez ülkelerinin dışında %12'lik bir Müslüman nüfusa sahip Londra bu alanda faaliyet gösteren merkezlerden biri haline gelmiştir.

Batıda İngiltere dışında; Almanya, Fransa, Hollanda ve Lüksemburg gibi birçok ülkede bu alanda gelişmeler yaşanmıştır. İslam dünyası dışında İslami ürünlerin ikâme edildiği, 2014 yılı itibariyle 1 milyar dolarlık İslami fonu yönetmesiyle Avrupa'da Londra'dan sonra en önemli merkez Lüksemburg olmuştur. Halen 2 milyar dolar olan bu fonların 2018 yılında 3,4 milyar dolara ulaşması beklenmektedir (Canbaz, 2016: 164).

1978'de 3,624,800 dolar sermaye ile kurulan Lüksemburg İslam Bankacılık Sistemi, faizsiz bankacılık sisteminin ilk örneği olmasına rağmen, 1983 yılında merkezi Kopenhag'da kurulan Uluslararası Danimarka İslami Bankacılık Sistemi, tamamıyla bankacılık yapan ilk İslam bankası olmuştur (Akın, 1986: 277).

Uluslararası Danimarka İslami Bankası, İskandinav şirketlerinin diğer faizsiz bankalar ve yatırım şirketleriyle faizsiz esasa göre düzenlenmiş finansal işlemlerde finansal aracılık ve bunun yanı sıra Danimarka'daki diğer klasik bankacılık işlemlerini de yapmaktadır. Bu karma yapısı sayesinde Ortadoğu ile finansal aracılık işlemlerini gerçekleştirmesiyle önemli bir merkez haline gelmiştir (Akın, 1986: 277).

Avrupa'ya 2006 yılında İngiltere'den giriş yapan ve Fransa'da giderek gelişen faizsiz finans, Almanya'da dört milyondan fazla Müslüman'ın yaşadığı göz önüne alınarak,

burada Kuveyt Türk'ün İslam hukukuna uygun faizsiz bankacılık hizmeti vermeye hazırlandığı gündeme gelmiştir. Almanya'da Avantation Danışmanlık Grubu'nun raporuna göre, 2010-2030'da Almanya'daki Müslüman nüfus artışı Asya ve Ortadoğu'daki birçok ülkeyi geçeceğinden 2030'a kadar Almanya'nın bu sektörde yıllık %1,5 büyümesi beklenmektedir (www.dunya.com.tr).

Amerika Birleşik Devletleri Müslüman nüfus yoğunluğu açısından batının en büyüğü olmasına rağmen, İslami Bankacılık sisteminin, birkaç küçük ve coğrafi olarak dağınık, ev ve araç finansmanı ile küçük işletmelere finansman sağlayan kurumlarla bebeklik halini sürdürdüğü görülmektedir. New York, Londra'nın aksine İslami Bankacılık'ta çok önemli bir rol üstlenmemiştir (Wilson, 2007: 425).

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en eski faizsiz bankacılık sistemi Amerikan Finans House LARIBA'dır. LARIBA, Los Angeles Güvenilir Yatırım Bankacılar Birliği'nin kısaltmasıdır. Kaliforniya'nın Birleşik Devletler'deki en büyük Müslüman nüfusuna sahip bölge olduğu dikkate alınarak, LARIBA 1987 yılında bir grup Amerikalı Müslüman tarafından kurulmuştur. Başlangıçta sadece Kaliforniya'da faaliyet göstermek için lisans verilmesine rağmen, 2007 yılına gelindiğinde New York hariç bütün eyaletlerde iş yapmak üzere izin verilmiştir. LARIBA New York dâhil olmak üzere, bütün eyaletlere ürünlerini dağıtmak için kendini 'Sosyal Sorumluluk Bankası' olarak tanımlayan Whittier Bankası ile antlaşma imzalamıştır (Wilson, 2007: 426).

LARIBA'nın kurucuları arasında yer alan Dr. Yahyâ ABDURRAHMAN'ın faizsiz finans sistemi değerlendirmesi şu şekildedir:

"Bizim asıl hedefimiz herhangi bir faiz şartı ve unsuru olmaksızın ve İslam Hukuku'nun esasları dâhilinde bir şirket kurup harekete geçirmektir. 2009 yılı itibariyle, LARIBA kuruluşunun hissedarları, Amerika Birleşik Devletler'inde en eski faizsiz finans şirketi LARIBA ve aynı zamanda Whittier adını taşıyan banka kuruluşuna sahip bulunmaktadır. LARIBA sistemi National Association'a kayıtlı bir banka olarak ABD'de 50 eyalette mevduat müessesesi olarak hizmet üretmekte ve neredeyse 400 milyon Amerikan Doları tutarında bir faizsiz finans hizmeti sunmaktadır" (Abdurrahman, 2015: 32).

Dünya genelinde, Ortadoğu ve Güney Asya'da yoğun olmak üzere yaklaşık 75 ülkede faizsiz işlem yapan mali kurumlar bulunmaktadır. İslam ülkeleri dışında Avrupa ve

Amerika’da bu faizsiz bankaların kurulmasına destek verilmiştir. Commerzbank, HSBC, Citibank, Union Bank of Switzerland, GoldmanSachs gibi dünyanın en büyük bankaları, kendi bünyelerinde faizsiz bankacılık pencereleri gibi birimler kurmaktadır (Kalaycı, 2013: 55).

Faize, insanlık tarihi boyunca sadece İslam dininin değil, diğer semavi dinlerin de karşı çıkmasının, insanların faizi ahlâki açıdan doğru bulmamasının ve son 30 yılda çok hızlı büyüyen İslami Finans varlıklarının bir sonucu olarak, faizsiz bankalar yalnızca İslam ülkelerinde değil, diğer birçok ülkede faaliyet göstermekte ve alanları sürekli olarak genişlemektedir.

2.1.2. Türkiye’de Faizsiz Bankacılık

Türkiye’de faizsiz bankacılık tarihinin belirlenebilmesi için Devlet Sanayi İşçi ve Yatırım Bankası (DESİYAB) ve Özel Finans Kurumları (ÖFK) gibi önemli iki kurumun öncelikli olarak incelenmesi gerekmektedir.

Tasarruflarını faize bulaştırmadan değerlendirmek isteyen işletmelere hizmet sunmak amacı ile 1975 yılında faaliyete geçen, 1978 yılına kadar da varlığını sürdüren Devlet Sanayi İşçi Yatırım Bankası faizsiz bankacılığın başlangıcı için Türkiye’de önemli bir girişim olarak görülmektedir (Güngör, 2009: 233).

Avrupa’ya işçi göçünün yoğun bir şekilde yaşandığı 1970’li yıllarda, öncelikli olarak yurt dışındaki işçiler olmak üzere halkın tasarruflarını faizsiz bir şekilde sanayinin desteklenmesi için kullanmak amacıyla bu banka kurulmuştur. Bu girişim faaliyet esaslarındaki kâr ortaklığı ve reel ekonominin finansmanını sağlamayı amaçlaması açısından doğrudan bir faizsiz banka modeli olmasa da o dönemdeki faizsiz bankacılık için kurumsal anlamda atılan önemli bir adım olarak görülmüştür (SETA, 2017: 21).

Gerçekte bir faizsiz banka modeli olmayan, yalnızca kâr ortaklığı prensibine dayanan, finansal sisteme önemli bir tecrübe kazandıran bu banka ekonomik istikrarsızlık nedeniyle faaliyetini 1978 yılına kadar sürdürmüş, 1988’de Türkiye Kalkınma Bankası (TKB)’na dönüştürülmüştür (Canbaz, 2016: 171).

Türkiye, kurucularından biri olduğu İslam Kalkınma Bankası aracılığıyla ilk kez faizsiz bankacılık modeli ile tanışmıştır. DESİYAB ve İKB gelişmeleri ile 1983 yılında Türkiye’de faizsiz bankacılık faaliyetleri ile ilgili ilk düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır (Canbaz, 2015: 167).

Türkiye’de faizsiz bankaların kurulmasında, 1970’li yıllarda petrol fiyatlarının özellikle 1973 petrol kriziyle yükselmesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan “petrodolarların” Türkiye’ye çekilmesi düşüncesi de etkili olmuştur (Güngör, 2009: 234).

Türkiye’de faizsiz bankacılık/katılım bankacılığı 1983 yılında çıkarılan kararname ile “Özel Finans Kurumu” adıyla finansal sisteme girmiştir. Özel Finans Kurumları ile ilgili yasal düzenlemelerin kesinleşmesi ile 1985 yılında ilk olarak Albaraka Türk ve Faysal Finans, 1989 yılında Kuveyt Türk faaliyete geçmiştir. 1991 yılında ilk yerli sermayeli özel finans kurumları Anadolu Finans, 1995 yılında İhlas Finans ve 1996 yılında Asya Finans hizmet vermeye başlamıştır (Tunç, 2013: 177).

Bu Özel Finans Kurumları 1999 yılında Bankalar Kanunu’nda değişiklik yapılmasına ilişkin kanun ile Bankalar Kanunu kapsamına alınmıştır (SETA, 2017: 23). 2005 yılında Bankacılık Kanunu ile tamamen Bankalar Kanunu’na dâhil edilerek mevduat ve yatırım bankaları ile aynı duruma getirilmiş ve Katılım Bankası’na dönüştürülmüştür (SERPAM, 2013: 7).

1990’lı yılların sonlarına doğru ülkemiz altı tane özel finans kurumuna sahip olmuştur. 1999-2001 krizleri döneminde birçok banka zora girmiş ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından bu kurumlar tasfiye edilmiş veya el konulmuştur. 2001 yılı ekonomik krizinde İhlas Finans Kurumu tasfiye sürecine girmiştir (Canbaz, 2016: 174). Aynı yıl Ülker grubunca el değiştirmesinden sonra isim değişikliğine giden Faisal Finans Kurumu, Family Finans adını almış ve 31 Aralık 2005 tarihinde Family Finans ile Anadolu Finans bir araya gelerek Türkiye Finans Katılım Bankası adı altında faaliyete başlamıştır (Çelik, 2015: 84).

2005 yılında Özel Finans Kurumları bankacılık kanunuyla yapılan değişiklikle “Katılım Bankası” adını alarak yaşadığı temsil sorununu geride bırakmıştır. Katılım Bankaları 32 yıllık faaliyet süresinde ilk 20 yılı “Özel Finans Kurumu” olarak son 12 yılından itibaren ise Katılım Bankası olarak faaliyetlerini sürdürmektedirler (TKBB, 2017: 10).

2017 yılı itibariyle ülkemizdeki faizsiz bankacılık hizmeti veren Katılım Bankaları'nı şu şekilde sıralamak mümkündür; Albaraka Türk Katılım Bankası (1985), Kuveyt Türk Katılım Bankası (1989), Türkiye Finans Katılım Bankası (2005), Ziraat Katılım Bankası (2015) ve son olarak Vakıf Katılım Bankası (2016). Aşağıda, ülkemizde faizsiz bankacılık hizmeti veren bu kurumlar kısaca tanıtılmaya çalışılmıştır.

Tablo 1: Albaraka Türk Temel Finansal Göstergeler (Milyon TL)

Yıllar	Toplam Aktifler	Kullandırılan Fonlar	Toplanan Fonlar	Özkaynaklar	Net Kâr	Şube(adet)	Personel(adet)
2000	48.697	34.121	43.140	32.74	6.589	22	523
2001	63.847	32.859	54.298	50.070	11.298	22	403
2002	986.136	456.239	835.349	113.266	1.078	24	459
2003	1.199	663.489	963.787	187.343	17.874	32	545
2004	1.460	1.021	1.282	111.667	34.334	40	739
2005	1.969	1.481	1.714	182.490	46.128	45	909
2006	2.491	1.983	2.154	245.905	69.381	63	1.156
2007	3.690	2.854	2.998	533.780	84.979	80	1.482
2008	4.789	3.757	3.985	638.102	136.242	100	1.796
2009	6.414	4.685	5.664	710.666	105.279	101	1.935
2010	8.406	6.297	6.882	853	134.044	109	2.175
2011	10.461	7.287	8.045	1.004	160.155	123	2.601
2012	12.328	9.100	9.225	1.218	191.835	137	2.758
2013	17.217	12.060	12526	1.497	241.409	167	3.057
2014	23.046	16.184	16.643	1.791	252.631	208	3.510
2015	29.561	19.505	20.346	2.103	302.863	213	3.736
2016	32.850	22.722	23.155	2.279	217.609	213	3.796
2017Y	34.216	22.876	23.770	2.376	131.297	213	3.816

Erişim: www.albaraka.com.tr, 30.09.2017

Albaraka Türk Katılım Bankası,1984 yılında kuruluşunu tamamlayarak 1985 yılından itibaren faaliyete geçerek, Türkiye’de katılım bankacılığı alanındaki finansal kuruluşların öncüsü olmuştur. Bu banka, Albaraka Bankacılık Grubu ve İslam Kalkınma Bankası aracılığıyla yüzyıldan fazla hizmet veren yerli bir sanayi grubunun girişimiyle kurulmuştur. Albaraka Türk Katılım Bankası'nın 30.09.2017 itibariyle; yabancı ortaklarının payı %66, yerli ortaklarının payı %8,95 ve halka açık olan pay ise %25,05'tir (Erişim: www.albaraka.com.tr, 30.09.2017). Albaraka Türk Katılım Bankasına ait temel finansal göstergeler Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Kuveyt Türk Temel Finansal Göstergeler(Milyon TL)

Yıllar	Toplam Aktifler	Kullandırılan Fonlar	Toplanan Fonlar	Özkaynaklar	Net Kâr	Şube(adet)	Personel(adet)
2004	1.541	895.730	1.293	183.528	9.532	53	948
2005	2.339	1.505	1.899	213.185	29.804	68	1.265
2006	2.936	2.102	2.369	247.238	35.501	78	1.392
2007	3.868	3.009	2.928	388.583	74.123	87	1.799
2008	5.768	4.237	4.069	685.679	104.086	114	2.246
2009	6.904	5.005	5.358	807.312	127.133	121	2.500
2010	9.727	6.971	7.381	1.258	159.648	141	2.834
2011	14.897	10.258	9.918	1.437	195.042	180	3.326
2012	18.910	11.697	12.755	1.684	250.156	221	3.939
2013	25.825	16.232	17.030	2.302	300.343	268	4.642
2014	34.008	20.575	22.144	3.022	370	308	5.082
2015	42.052	27.033	28.122	3.402	444.681	388	5.588
2016	48.476	29.956	31.901	3.912	541.966	388	5.588

Erişim: www.kuveytturk.com.tr, 30.09.2017

Kuveyt Türk Katılım Bankası, 1989 yılında Kuwait Finance House'un Türkiye pazarına girmesiyle, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın izniyle "Kuveyt Türk Evkaf Finans Kurumu A.Ş." unvanıyla Özel Finans Kurumu statüsünde faaliyetlerine başlamıştır. 1999 yılında 4389 sayılı Bankacılık Kanunu'na tabi olarak hizmet vermeye başlamış ve 2006 yılında ise halen kullanmakta olduğu Kuveyt Türk Katılım Bankası adını almıştır. Kuveyt Türk Katılım Bankası ortaklık yapısı şu şekildedir: Hisselerin %62,24'ü Kuveyt Finans Kurumu'na, %18,72'si Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne, %9'u Kuveyt Devlet Sosyal Güvenlik Kuruluşu'na, %9'u İslam Kalkınma Bankası'na ve geriye kalan %1,04'lük kısım ise diğer gerçek ve tüzel kişilere aittir (Erişim: www.kuveytturk.com.tr, 30.09.2017).

Tablo 3: Türkiye Finans Temel Finansal Göstergeler(Milyon TL)

Yıllar	Toplam Aktifler	Kullandırılan Fonlar	Toplanan Fonlar	Özkaynaklar	Net Kâr	Şube(adet)	Personel(adet)
2001	237.396	129.179	206.887	20.829	-11.271	27	396
2002	472.161	256.218	402.655	52.166	-1.344	27	407
2003	663.288	384.240	515.667	100.075	15.383	35	581
2004	969.368	718.154	818.963	87.741	28.125	48	807
2005	3.024	2.233	2.626	256.880	79.450	53	932
2006	4.122	3.190	3.512	434.055	139.808	122	2.199
2007	5.616	4.708	4.318	587.592	146.943	137	2.611
2008	7.104	5.632	5.312	1.001	160.633	174	3.185
2009	8.699	7.185	6.882	1.193	171.388	180	3.346
2010	10.691	7.999	8.397	1.406	205.529	182	3.399
2011	13.528	10.402	9.509	1.613	231.587	182	3.382
2012	17.616	13.067	11.429	1.650	283.573	220	3.595
2013	25.126	18.289	15.142	2.522	329	250	3.990
2014	33.495	24.291	19.113	3.154	334	280	4.478
2015	38.576	28.566	22.177	3.356	261.076	287	4.132
2016	38.807	27.016	21.064	3.663	296.293	287	4.024
2017Y	34.490	25.125	20.126	3.893	185.809	287	3.847

Erişim: www.turkiyefinans.com.tr, 30.09.2017

Türkiye Finans; 1991 yılında yüzde yüz yerli sermayeli ilk özel finans kurumu olarak kurulan “Anadolu Finans” ile 1985-2001 yılları arasında “Faisal Finans Kurumu” adıyla katılım bankacılığı hizmeti sunan “Family Finans”ın 2005 yılında güçlerini birleştirmesiyle kurulmuştur. Anadolu Finans ile Family Finans’ın birleşmesi Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK)’nın 28 Aralık 2005 tarihli kararıyla resmen tescil edilmiş ve 30 Aralık 2005 tarihinde bankanın unvanı Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş. olarak değiştirilmiştir. 2008 yılında Orta Doğu’nun en büyük sermayeli bankası The National Commercial Bank (NCB) tarafından hissesinin büyük kısmı satın alınmış. 2017 itibariyle The National Commercial Bank (NCB) %67,03 hisse ile Türkiye Finans Katılım Bankası’nın hâkim ortağı konumundadır (Erişim: www.turkiyefinans.com.tr, 30.09.2017).

Tablo 4: Katılım Bankalarının Aktif Gelişimi (2005-2016, Bin TL)

Yıllar	Katılım Bankaları Toplam Aktifleri	Yıllık Büyüme (%)	Bankacılık Sektörü	Katılım Bankaları Sektör Payı (%)
2005	9.945.431	36.26	406.915.000	2,44
2006	13.752.720	38.05	498.587.000	2,75
2007	19.445.082	41.55	580.607.000	3,35
2008	25.769.427	32.59	731.640.000	3,52
2009	33.628.038	30.50	833.968.000	4,03
2010	43.339.000	28.88	1.006.672.000	4,31
2011	56.076.929	29.39	1.217.711.000	4,61
2012	70.279.000	25.33	1.370.614.000	5,13
2013	96.086.000	36.72	1.732.413.000	5,55
2014	104.319.000	8.56	1.994.329.000	5,23
2015	120.253.000	15.27	2.357.453.000	5,10
2016	132.874.000	10.50	2.730.942.000	4,87

Erişim: <http://www.tkbb.org.tr/mukayeseli-tablolar>, 30.09.2017

Tablo 4’te görüldüğü gibi, Özel Finans Kurumları’nın 2005 yılı sonrasında “Katılım Bankası” olarak isimlendirilmesinin ardından, yaklaşık 10 milyar TL toplam aktif büyüklükleri ile bankacılık sektörü içindeki payının % 2,44 olduğu görülmektedir. Bu dönemden sonraki üç yıl içinde katılım bankaları sektörde %3,52 gibi bir paya ulaşmış ve 2013 yılında %5,55 ile bu tarihe kadar sektör içindeki en yüksek paya sahip olmuştur. 2016 yılı sonunda katılım bankalarının payı %4,87 olarak gerçekleşmiş ve 2017 yılında katılım bankalarının sektör payının yeniden %5’in üzerine çıkması beklenmektedir (SETA, 2017: 39) .

Tablo 5: Türkiye’deki Katılım Bankalarının Finansal Göstergeleri (2005-2016 Bin TL)

Yıllar	Toplanan Fonlar	Kullandırılan Fonlar	Özkaynaklar	Net Kâr	Şube(adet)	Personel(adet)
2005	8.369.000	7.407.000	951.000	...	290	5.750
2006	11.237.000	10.492.000	1.560.000	391.041	355	7.114
2007	14.943.000	15.332.000	2.364.000	527.382	422	9.215
2008	19.210.000	19.733.000	3.729.000	647.490	530	11.022
2009	26.841.000	24.911.209	4.419.564	705.428	560	11.802
2010	33.828.000	32.084.000	5.457.000	759.518	607	12.677
2011	39.869.282	41.103.435	6.193.314	803.589	685	13.857
2012	48.198.000	50.031.000	7.377.000	915.956	829	15.356
2013	61.495.000	67.219.000	8.852.000	1.051.633	966	16.763
2014	65.405.000	69.622.000	9.673.000	143.839	990	16.280
2015	74.362.000	79.451.000	10.645.000	409.000	1080	16.554
2016	81.505.000	84.880.000	11.494.000	1.106.000	957	14.492

Erişim: <http://www.tkbb.org.tr/mukayeseli-tablolar>, 30.09.2017

Tablo 5’ten, 2016 yılında sektörün başarılı performansı neticesinde, toplanan fonların %9,6 artışla yaklaşık olarak 82 milyar TL’ye ulaştığı ve kullandıkları fonların toplamının ise %7,2 artışla takriben 85 milyar TL’ye ulaştığı görülmektedir. 2016 yılı itibarıyla katılım bankalarının toplam öz kaynakları %8 artışla 11,5 milyar TL’ye ulaşmıştır. Katılım bankalarının 2016 yılında net kârında %170 gibi yüksek bir oranla artış gerçekleşerek 1.106 milyon TL’ye ulaşmıştır. 2016 yılsonu itibarıyla Türkiye’de hizmet veren 5 katılım bankasının, 3 tanesi yurt dışında olmak üzere toplam 959 adet şubesi bulunmaktadır ve bu bankalarda toplam 14.465 kişi istihdam edilmektedir (TKBB, 2016: 32).

Ülkemizde katılım bankalarının sayısı 5 olması ve yukarıdaki tablolardan görüleceği gibi, bankacılık sektöründe azımsanmayacak büyüklüklere sahip oldukları görülmektedir. Ülkemizde son dönemde sektöre yeni katılan Ziraat Katılım ve Vakıf Katılım Bankaları ile Katılım bankacılığı faaliyetlerinin yükselişe geçtiği ve küresel ölçekte büyük paya sahip olan bu sektöre ilginin arttığını söylemek mümkündür. Ülkemizde 2015 ve 2016 yılında faaliyete başlayan yeni iki katılım bankası hakkında aşağıda kısa bilgiler verilmiştir.

Ziraat Katılım Bankası; tamamı T.C. Hazinesi tarafından ödenmiş 675.000.000 TL sermayesi ile Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu’nun 15/10/2014 tarih ve 29146 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 10.10.2014 tarih ve 6046 sayılı izniyle kurulmuştur. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu’nun 14.05.2015 tarih ve

29355 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 12.05.2015 tarih, 6302 sayılı kararı ile faaliyet izni almıştır (Erişim: www.ziraatkatilim.com.tr, 05.10.2017).

Ziraat Katılım Bankası'nın 2017 senesi Haziran ayı itibariyle Faaliyet raporu verilerine bakıldığında; Toplam Aktifleri 10.925.488 (Bin TL), Toplanan fonları 7.389.624 (Bin TL), Kullandırılan kredi ve alacakların toplamı 8.216.898 (Bin TL), Öz kaynak toplamı 815.273.0 (Bin TL), Net kâr 53.670.000 (Bin TL), Şube sayısı 56, Personel sayısı 743 seviyesine ulaşmıştır (Erişim: www.ziraatkatilim.com.tr, 05.10.2017).

Vakıf Katılım Bankası A.Ş.; tamamı T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, Bayezid Han-ı Sani (II.Bayezid) Vakfı, Mahmut Han-ı Evvel Bin Mustafa Han (I.Mahmut) Vakfı, Mahmut Han-ı Sani Bin Abdulhamit Han-Evvel (II.Mahmut) Vakfı ve Murat Paşa Bin Abdusselam (Murat Paşa) Vakfı tarafından ödenmiş 805.000.000 - TL sermayesi ile Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun 03.03.2015 tarih ve 29284 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan, 27.02.2015 tarih, 6205 sayılı kuruluş izniyle 25.06.2015 tarihinde bir anonim şirket olarak kurulmuştur. 17.02.2016 tarihinde Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'ndan faaliyet izni almıştır (Erişim: www.vakifkatilim.com.tr, 05.10.2017).

Vakıf Katılım Bankası'nın, 2017 yılı ilk dönemi itibariyle; Toplam Aktif büyüklüğü 5.955.759 (Bin TL), Toplanan fonları 4.426.440 (Bin TL), Kullandırılan kredi ve alacakların toplamı 3.787.770 (Bin TL), Öz kaynak toplamı 899.579.0 (Bin TL) ve Net kârı ise 25.056.000 (Bin TL)'ye ulaşmıştır. Vakıf Katılım Bankasının şundaki şube sayısının 47 ve personel sayısının 580 olduğu bilinmektedir (Erişim: www.vakifkatilim.com.tr, 05.10.2017).

2.2. Fon Toplama Faaliyetleri

Katılım bankaları, diğer geleneksel bankalardan farklı olarak fonları katılımcılık esasına dayalı 'Kâr ve Zarara Katılma Hesabı'na ortak olma şartı ile toplamaktadırlar.

Katılım bankalarının fon toplama şekline ilişkin hukuki düzenleme 5411 Sayılı Kanun'un 3. ve 4. maddesinde yer almıştır. Tanımlar ve Kısaltmalar başlıklı 3. maddedeki tanımlar şu şekildedir:

“Katılım Bankası: Bu Kanuna göre, özel cari ve katılma hesapları yoluyla fon toplamak ve kredi kullandırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye'deki şubelerini,

Katılım Fonu: Katılım bankaları nezdinde açtırılan gerçek ve tüzel kişilere ait özel cari hesap ve katılma hesaplarında yer alan parayı ifade eder” (Bankacılık Kanunu, md:3).

Kanunun 4. maddesinde ise, katılım bankalarının mevduat kabulü işlemini gerçekleştiremeyeceklerini, zaten bunu yalnızca faiz karşılığı mevduat toplayan bankalar gerçekleştirebilir, katılım bankalarının fon toplama faaliyetinin özelliği gereği kâra ve zarara katılım esasına dayanan katılım fonu olarak adlandırılan “katılım fonu kabulü” işlemini gerçekleştirebilecekleri belirtilmektedir. Katılım bankacılığı sisteminde işlem sonucunda kazanç elde edilmesi halinde parayı veren de kullanan da bundan fayda sağlar, eğer sonuçta zarar edildiyse zarar da taraflar arasında paylaşılır (Tok, 2009: 31).

Katılım bankaları fon toplamada ve fon kullandırma işlemlerinde geleneksel bankalar gibi tasarruf sahiplerine paraları karşılığında önceden belirlenmiş bir oranda faiz ödemeyi taahhüt etmezler. Katılım bankalarının fon toplama faaliyeti tasarruf sahiplerinin paraları işletilerek ortaya çıkan kâra ya da zarara tarafların katılımı ile gerçekleşir ve önceden belirli bir sabit getiri olmadığından risk özelliği vardır.

2.2.1. Cari Hesaplar

Cari hesap Bankacılık Kanunu’nda şu şekilde tanımlanmıştır: *“Katılım bankalarında açılabilen ve istenildiğinde kısmen veya tamamen her an geri çekilebilme özelliği taşıyan ve karşılığında hesap sahibine herhangi bir getiri ödenmeyen fonların oluşturduğu hesaplara özel cari hesap denir”*(Bankacılık Kanunu, md:3). Cari hesap geleneksel bankacılıktaki vadesiz hesap ile aynıdır.

Bu hesap türünde, katılım bankası hesaplara yatırılan fonu işletir, kârını kendisi alır ve bu hesaplardaki paranın yanlış ticari faaliyetler sonucunda yok olması durumunda banka bu parayı hesap sahibine ödemek zorundadır. Yani, cari hesaplardaki fonun

kullanılmasından ortaya çıkan kâr veya zarar sadece bankaya ait olup, katılma hesabı sahipleri cari hesapların kâr veya zararına iştirak etmemektedirler (Aktepe, 2010: 72).

Bu hesaplardaki tasarruflar her an geri çekilebilme özelliğine sahip ve hesap sahibine herhangi bir getiri sağlamayan fonların oluşturduğu hesaplardır.

2.2.2. Katılma Hesapları

Bankacılık Kanunu'nda katılma hesabı şu şekilde tarif edilir: *“Katılma Hesabı: Katılım bankalarına yatırılan fonların bu kurumlarca kullandırılmasından doğacak kâr veya zarara katılma sonucunu veren, karşılığında hesap sahibine önceden belirlenmiş herhangi bir getiri ödenmeyen ve anaparanın aynen geri ödenmesi garanti edilmeyen fonların oluşturduğu hesapları ifade eder”* (Bankacılık Kanunu, md:3).

Kanundaki tanımdan da anlaşıldığı gibi, katılma hesabı sahipleri tasarruflarını işletilmesi için bankaya emanet etmektedir ve banka ve hesap sahibi arasında kâr ve zarara katılım antlaşması yapılmaktadır. Bu tür ortaklık İslam hukukunda emek-sermaye ortaklığı yani, ‘mudârebe’ olarak isimlendirilmektedir. Katılma hesap sahibi işletilmesi için tasarruflarını bu ortaklıkta işletme görevini üstlenen katılım bankasına teslim etmektedir (Aktepe, 2010: 73).

Katılma hesapları; 1 ay, 3 ay, 6 ay, 12 ay ve üzeri vadeli; TL, USD ve EURO üzerinden açılarak, her para birimi havuz sistemi şeklinde para cinslerine göre gruplandırılmaktadır. Vade tarihine ve hesap büyüklüğüne göre kâr/zarar tutarı hesaplanır, kâr/zararın %20 veya %25'i bankaya verilir ve geriye kalan %75 veya %80'i tasarruf sahibine ait olmaktadır. Diğer geleneksel banka faizlerinde yapıldığı gibi, dağıtılan kâr payı üzerinden katılma hesap sahiplerinden %15 Gelir Vergisi kesintisi yapılmaktadır (Canbaz, 2016:188).

Katılım bankası katılma hesabı sahiplerine mutlaka kâr edeceği ya da sabit bir gelir vaadinde bulunmamaktadır. Bu hesaplarda toplanan fonlar faizsiz finansman yöntemleri ile direkt olarak ticaret ve sanayi finansmanında kullanılmakta ve sonucunda oluşan kârın bu hesaplara karşılık gelen kısmı hesap sahiplerine dağıtılmaktadır (Canbaz, 2015: 173).

Katılım bankalarına yatırılan fonların değerlendirilmesinde hem sistemi koruyacak, hem de oluşan kazancı faizden farklılaştıracak temel prensipler şunlardır: (Tunç, 2013: 164-165)

- Bu bankaların topladığı fonları borç olarak değil, değerlendirilmek üzere bankaya teslim edilmiş emanetler olarak görmek gereklidir ve toplanan fonların sonucunda oluşan getirileri de verilen borcun bir karşılığı olarak değil, bankanın ticari performansının neticesi olarak görmek gerekir
- Toplanan vadeli fonlar için katılım bankaları fon sahiplerine bir getiri taahhüdünde bulunamazlar ve fonların işletilmesi sonucunda zarar oluşursa banka bu işlemde kazanç elde edemediği gibi zarara da katılmak zorundadır.
- Bankanın öz kaynakları ve cari hesaplara yatırılan fonların işletilmesinden oluşacak kâr ya da zarar tümüyle bankaya aittir.

2.3. Fon Kullanırma Yöntemleri

Katılım bankalarını diğer bankalardan ayıran en önemli özelliklerinden biri de fon kullandırma yöntemleridir. Katılım bankaları, tasarruf sahipleri tarafından kendilerine emanet edilen fonları bu fonlara ihtiyaç duyan girişimcilere kullandıran, faizsiz finansal aracılık görevi üstlenen kurumlardır. Bu kurumlar finansal aracılık görevi üstlenirken bu aracılık görevi geleneksel bankalardan farklı olup, fon kullandırma yöntemleri nasıl olursa olsun, işlemleri sonucunda üretime katkıda bulunmaları, belirli bir seviyede kâr etmek için faaliyette bulunmaları ve gerçekleşecek ticari faaliyette etkin bir şekilde görev yapması gerekmektedir. Katılım bankacılığı felsefesinin temeli hizmet ve mal ticareti esasına dayandığı için, para ve kredi ticareti yapan geleneksel bankalardan temelde ayrılmaktadırlar.

Katılım bankalarında fon kullandırma, ticaret ya da ortaklığa dayandığı için, sermaye (fon) bu esnada üretim faktörlerinden biri olarak yer alır ve bütün finansal işlemler reel bir değere karşılık geldiği, dolayısıyla spekülasyona fırsat vermediğinden, geleneksel bankaların sebep olduğu krizlere fırsat vermeyerek ekonomik kalkınmayı desteklemektedir (Canbaz, 2016: 190).

2.3.1. Murabaha (Kurumsal Finansman Desteği)

İslam hukukunda bir satış türü olan Murabaha, üretim desteği olarak bilinmekte olup Türkçe'ye 'kârlı satış' şeklinde çevrilmiştir. (Canbaz, 2016: 191).

Murabaha işleminde; mal ya da hizmete ihtiyaç duyan müşteri, katılım bankası ve satıcı veya üretici olmak üzere üç taraf bulunmaktadır.

Murabaha işlemindeki tek kısıt bu yöntemle konu olan mal ve hizmetlerin katılım bankalarının çalışma prensiplerine aykırı mal ve hizmetler olmamasıdır (Tunç, 2013: 138).

Murabaha yöntemi; sanayi, ticaret ve hizmet işletmelerinin faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için ihtiyaç duyulan hammadde, yarı mamul, mamul, makine gibi gerçekte var olan malların üçüncü şahıslardan peşin satın alınıp, başvuran müşterilere vadeli satılması şeklinde işlemektedir (Kaya & Diğerleri, 2012: 87). Murabaha yönteminde; malın fiyatının, kâr payı ve nihâi satış bedelinin açık bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir (Özsoy, 2012: 65).

Murabaha yöntemini Sabri Orman şu şekilde tarif etmiştir: *“Eğer finansal işlemler faizliden faizsize doğru bir yelpaze şeklinde düşünülürse, murabaha ikisi arasındaki geçiş bölgesini oluşturur ve bundan dolayı, sonunu oluşturduğu dünya ile başını oluşturduğu dünyanın ortak özelliklerini taşır”* (Orman, 2001: 124-125).

Murabaha yönteminin vadeye göre fiyat belirlemesi ve bu fiyatın belirlenmesinde geleneksel bankaların uyguladıkları kredi faiz oranının referans olması nedeniyle kredi işlemine benzediği iddia edilmektedir. Fakat, bu yöntem nakit bir borç verme değil de gerçek bir malın satışının gerçekleşmesi açısından farklılık göstermektedir (Tunç, 2013: 138). Ayrıca, Murabaha'da üç taraf varken, kredide iki taraf mevcuttur ve kredi karşılığında 'faiz', Murabaha karşılığında ise 'kâr payı' söz konusu olup sistemin işleyişi açısından da farklılık göstermektedir. Türkiye'deki Katılım Bankaları'nın en çok kullandığı yöntemdir. Katılım Bankaları kuruldukları 1985'ten günümüze kadar fonların %90'dan fazlasını, 2009 yılı sonunda ise yaklaşık olarak %98'lik kısmını Murabaha yöntemi ile kullanmıştır (Canbaz, 2016:193).

2.3.2. Mudaraba (Emek –Sermaye Ortaklığı)

Mudaraba finansmanı; bir ticari işlemi gerçekleştirmek üzere sermayedar ile üretici arasında yapılan bir ortaklık sözleşmesi ile gerçekleşir. Bu ortaklık işleminde taraflardan biri sermaye ya da mal, diğeri emeğini ortaya koymakta ve tarafların payına düşecek kâr oranı sözleşme yapılması esnasında önceden belirlenmektedir (Bulut & Er, 2012: 144). Bu açıdan bakıldığında Mudaraba, bir tarafta sermaye sahibinin, diğerk tarafta emek sahibinin olduğu bir ortaklık şirketidir (Aktepe, 2010: 58).

Katılım bankacılığındaki Mudaraba uygulamasına bakıldığında, iki halkalı bir Mudaraba işlemi mevcuttur: Birinci halkada, bankaya fon yatıran sermaye sahipleri ile fonları işleten ve sonuçta ortaya çıkan kâr ya da zararı fon sahipleri ile paylaşan mudarıp, yani banka söz konusudur. İkinci halkada ise katılım bankasına sermaye koyan taraf, fon kullanan müşteri, yani projeye emeğini koyan taraf ise mudarıp konumunda olmaktadır (Tunç, 2000: 139).

Mudaraba işleminde kesin bir kâr tutarı baştan belirlenmez, ancak paylaşılacak oran ilk baştan kararlaştırılmakta ve taraflar arasında paylaştırılmaktadır. Girişim sonucunda zarar edilmesi halinde ise bu zarar tamamen sermayedara ait olup, diğerk tarafın boşa çalışarak zararı emeğiyle telafi etmesi yeterli görülmektedir (Özsoy, 2012: 63).

Katılım bankaları yalnızca kredi veren kurumlar olmayıp, dâhil olduğu projeyi ya da ortaklığı yakından izleyen kurumlardır. İki tarafın da kazanması için faaliyetin başarılı olması gerekliliğinden sermayedar ve girişimcinin amaçları bir noktada birleşmektedir. Faaliyetin başarı ile sonuçlanması için proje etüdünden pazarlamaya kadar uzun bir teknik know-how zincirinin oluşturulması gerekmektedir (Bulut & Er, 2012: 149).

Sermayedar ve girişimci arasındaki bu ortaklık yöntemleri ile, fon sahiplerinin tasarruflarını girişimci sayesinde üretim faaliyetlerinin içine entegre etmeye aracı olan katılım bankaları ekonomik kalkınmaya katkı sağlamaktadırlar.

2.3.3. Muşaraka (Sermaye –Sermaye Ortaklığı)

İştirak etmek manasına gelen Muşaraka İslam toplumlarında kullanılan iş ortaklığı modeli olup, yöntemin diğer adı da ‘inan’ ortaklığıdır. Bu modelde ortaklardan herbirine eşit veya farklı tutarlarda sermaye koyma fırsatı verilmesi bu yöntemin temel özelliğidir (Tunç, 2013: 143).

Sermaye ortaklığı, iki ya da daha fazla şahsın belirli bir miktar sermaye koyarak, birlikte iş yapmak ve meydana gelecek kâr veya zararı paylaşmak üzere kurdukları ortaklığa denir (Bayındır, 2005: 140). Yani, bu ortaklık modelinde temel olarak hem sermaye hem de emek ortaklığı söz konusudur.

Muşaraka finans sisteminin işleyişi, katılım bankası ve ortağı konumunda olan girişimcinin ortak bir şekilde girişime fon yatırmaları ile başlamaktadır. Banka ve girişimci arasındaki ortaklık antlaşmasının koşullarına bağlı olarak ortak girişim, faaliyetlerin denetimi ve yönetilmesinde sorumluluk alırlar. Bu ortak girişim kâr veya zarar ile sonuçlanır (Bulut & Er, 2012: 154).

Bu girişimin kâr ile sonuçlanması halinde; faaliyetlerin sorumluluğunu alan ortaklardan birisi olan girişimci yaptığı iş için payını alır. Gelirin geri kalanı iki ortak arasında iştirak payları ile orantılı olarak dağıtılır. Zarar meydana geldiğinde ise ortakların sermaye payları ile orantılı olarak dağıtılır (Özsoy, 2012: 64).

Muşaraka yöntemi; her iki tarafın da sermaye koyması, kârın veya zararın paylaşılmasında konulan sermaye miktarları ile orantılı olmasına dikkat edilmesi ve taraflardan işi yürüten ve emeğini koyan tarafa belirli bir ücret ödenmesi noktalarında emek- sermaye ortaklığından farklılık göstermektedir (Canbaz, 2016: 197).

2.3.4. İcara (Kira Finansmanı)

İcara, kiralamak anlamına gelmektedir ve geleneksel bankaların finansal kiralama işlemine benzemekte olup, doğrudan satış işlemi yerine, malın mülkiyetinin kiralama süresi sonunda alıcıya geçmesidir (Tok, 2009: 9).

İcara, katılım bankalarının faiz içermeyen fon kullandırma yöntemi içerisinde yoğun olarak kullanılan bir yöntemdir. Yöntemin işleyişi şu şekildedir: Banka, satıcıdan kiraya konu olan malı peşin ödeyerek satın alır ve müşterisine malı kiralar. Müşteri kira bedellerini taksitler halinde bankaya öder ve sözleşmede belirlendiği gibi kiralama süresi sonunda malın mülkiyeti kiracıya yani müşteriye geçmektedir (Tunç, 2013: 147).

Kiralama finansmanı daha çok orta ve uzun vadeli bir fon kullandırma yöntemi olup, banka ile kiracı arasında kiranın bedelini ve süresini belirleyen bir antlaşma üzerine kurulmaktadır. Malın mülkiyeti katılım bankasına ait olup, kiracı olan müşteri maldan fayda sağlamasına karşılık olarak kira bedelini ödemektedir (Özsoy, 2012: 66).

Kiralama enstrümanı kredinin alıcıya nakit olarak verilmemesi ve kiraya verilen malın müşteri tarafından kullanılması şartı bakımından geleneksel kredi işleminden farklılık göstermektedir.

2.3.5. Selem (İleriye Dönük Satın Alma)

Selem, teslimi ileride gerçekleşecek olan malın bedelinin nakit olarak sözleşme esnasında ödendiği bir alım-satım akdidir (Tok, 2009: 11). Bu yöntem kısaca, zimmette vasıfları belli olan bir malın satılması şeklinde tarif edilmiştir. Nakit sıkıntısı yaşayan kişi, nitelikleri belli bir malı kararlaştırılan vadede teslim etme yükümlülüğünü üstlenip, peşin bedelle satma işlemi gerçekleştirerek faizsiz yoldan nakit ihtiyacını karşılayabilmektedir (Aktepe, 2010: 61). Selem akdi genellikle petrol, tahıl gibi ölçülebilir ve standartlaştırılabilir emtialar üzerine yapılmaktadır (Tok, 2009: 12).

Katılım bankaları bu finansman yöntemini şu şekilde uygulamaktadır: Banka müşterinin belirlediği esaslarla malı sipariş ederek malın bedelini peşin öder. Banka tedarik süresinin sonunda sözleşmeye konu olan malı müşterisine satar. Alıcı yani banka müşterisi borcunu malı teslim aldığı anda ya da sözleşmede belirlenen ileri bir vadede bankaya öder (Tunç, 2013: 148).

Selem akdinde olmayan bir malın satışı söz konusu olduğundan kuşkulara yol açabilmektedir. Ancak, satışa konu olan malın niteliği, miktarı ve teslim vadesi belirli

olduğu için satıcı vade dolduğunda bu mala sahip olmasa bile, piyasadan aynı nitelikteki malı tedarik edip teslim etmek zorundadır. “*Bu işlem taksitli satın işleminin tersi olup, nasıl mal peşin para vadeli satış meşru ise, para peşin mal vadeli satışta meşrudur*” (Aktepe, 2015: 51).

2.3.6. İstisna (Siparişe Dayalı Satın Alma)

İstisna kelimesi Arapça olup, imal etmek, üretmek anlamına gelmektedir. İslam hukukunda İstisna, belirli bir ücret karşılığında, ısmarlayan tarafından özellikleri belirlenmiş bir şeyin onu icra eden kişiden imal etmesini istediği sözleşmenin adıdır (Çalışkan, 1989: 349).

İstisna, alıcı ile satıcı arasında bir malı imal ettirmek için yapılan satış sözleşmesi olup, bu yöntem çoğunlukla üretilmesi veya temin edilmesi uzun süren malların alım satım işleminde kullanılmaktadır. İşlem müşterinin bankaya siparişi ile başlamakta olup, sözleşmeye konu olan malın üretilmesi veya temin edilmesi sorumluluğu bankaya ait olmaktadır. Müşterinin sipariş ettiği mal temin edilir ve anlaşılan bedel üzerinde müşteriye satılır. Katılım bankalarının finansal aracı olduğu İstisna sözleşmelerinde genellikle paralel İstisna adında ikinci bir sözleşme yapılmaktadır. İlk sözleşme banka ile girişimci arasında, ikinci sözleşme ise banka ile üretici arasında yapılmaktadır (Tunç, 2013: 151).

İstisna, Selem gibi bir alım satış akdi olmakla birlikte, İstisnaya konu olan malın inşa veya imal edilme şartı olması ve ödemenin önceden yapılması şartı olmaması ile Selem yönteminden farklıdır (Tok, 2009: 12).

2.3.7. Teverruk (Uluslararası Murabaha)

Teverruk satışı; Katılım bankaları aracılığı ile nakit bulmak amacıyla, bir şahıstan vadeli olarak alınan malı bir başka şahsa peşin satma şeklindeki finansman biçimidir. Bu finansman yöntemi şu şekilde işlemektedir; *banka piyasadan bir malı peşin alıp, müşteriye taksitle satmakta ve ardından müşteriden aldığı vekâletle onun adına malı piyasada peşin satıp bedelini müşteriye vermektedir* (Aktepe, 2015: 109).

Murabaha yoluyla vadeli alınan bir malın, müşterinin finansman ihtiyacının karşılanması amacıyla ikincil piyasalarda nakde dönüştürülmesi şeklinde gerçekleşen bu finansman yönteminin özü itibari ile alışveriş olmadığı ve şekli bir dolanma olduğu yönünden eleştiriler almaktadır. Diğer taraftan ise, bu yöntemin ticari bir emtia işlemi içerdiği ve İslami prensiplere uygun düştüğü belirtilmektedir (Tunç, 2013, s. 159).

2.3.8. Sukuk (Finansal Sertifika)

Sukuk, Arapça “Sakk” kelimesinin çoğulu olup Türkçe karşılığı “Menkul kıymet” dir. *“Sukuk bir alacak, mal yahut proje üzerinde ortaklık veya alacaklılık hakkı sağlayan ve belli bir meblağı temsil eden misli (standart) nitelikteki belgeye denir”* (Bayındır, 2011: 36).

Sukuk, finansal sertifika anlamına gelip, genellikle tahvilin İslami muadili olarak görülerek ‘İslam tahvili’ adını alarak, faizsiz olması yönüyle İslami prensiplere uygun menkul kıymet olarak kabul edilmektedir (Tok, 2009: 13).

Sukuk ile kaynak ihtiyacını karşılama faizsiz finans modelinin neredeyse tüm fon kullandırma yöntemleri için uygundur, ancak en yaygın kullanılan türler şunlardır: Kâr – Zarar Ortaklığı Yatırımına Endeksli Sukuk, Kiralama Endeksli Sukuk, Risk Endeksli Sukuk, Murabaha Endeksli Sukuk, İstisna Sukuk ve Selem Sözleşmesine Endeksli Sukuk’tur (Tunç, 2013: 154-157).

Farklı uygulamaları olmakla birlikte diğer Sukuk türlerinin işleyişi ile ilgili fikir vermek amacıyla Kâr–Zarar Ortaklığı Yatırımına Endeksli Sukuk türünün işleyiş süreci şu şekilde gerçekleşmektedir.

Sistemde genel olarak üç temel taraf bulunmaktadır. Bu taraflar şunlardır: Özel Amaçlı Kurumlar (Special Purpose Institution - SPI), Sukuk Sahibi Kaynak Kuruluş (Originator-Yüklenici) ve Sukuk Sahipleri (Investors -Yatırımcılar)’dir.

Yatırım projesi sahibi bankaya başvurarak ek sermaye talebinde bulunur ve banka ile yatırım projesi şirketi sermayeyi oluştururlar. Burada katılım bankası koyduğu sermaye kadar kısmını nakit olarak değil, hissesini Özel Amaçlı Kurumlar(SPI)’a devreder ve SPI bankadan aldığı bu hisseyi piyasaya arz eder. SPI arzdan elde edilen

gelirleri tahsil eder ve tasarruf sahiplerine arzdan meydana gelen kaynak projeye aktararak proje tamamlanır. Sözleşmeyle önceden belirlenmiş oranlara uygun kâr payı Sukuk sahiplerine ödenir. Süreç sonunda sözleşme ile belirlenmiş fiyat üzerinden proje sahibi şirket katılım bankasının hissesini SPI'dan satın alır ve banka SPI'dan kendi payına düşen Sukuk ihraç gelirlerini alır (Tunç, 2013: 155).

Genel tanımıyla Sukuk bir varlığa sahip olmayı veya bu varlıktan yararlanma hakkını ifade etmektedir. Söz konusu hak yalnızca nakit akışı hakkı olmayıp aynı zamanda mülkiyet hakkı olduğundan bu noktada Sukuk geleneksel tahvillerden ayrılmaktadır. Ayrıca Sukuk faiz yerine finanse edildiği varlıktan oluşan kârdan yatırımcısına pay verdiğinden dolayı bu noktada da geleneksel tahvilden farklılaşmaktadır. Tahvil borca dayalı menkul kıymetler iken, Sukuk varlığa dayalı menkul kıymetler olarak kabul edilmektedir. Geleneksel tahvil ile Sukuk'u birbirinden farklı kılan diğer bir özellik ise Sukuk söz konusu olan varlıkta oransal mülkiyet hakkını temsil ederken, geleneksel tahvil ihraççının borcunu temsil etmektedir (Tok, 2009: 14).

2.3.9. Karz-ı Hasen (Faizsiz Ödünç)

Karz-ı hasen; para ya da mal ihtiyacını gidermek için insanların yaygın olarak kullandığı faizsiz yöntemlerden biridir. Parayı ya da bir malı faizsiz olarak borç vermek şeklinde tanımlanmaktadır. Bir kimseye standart bir mal ya da parayı borç olarak verip ihtiyaçlarını karşılamasına yardım edilmesi ve bir süre sonra herhangi bir fazlalık şartı koşmaksızın yalnızca verilen miktarın tekrar alınması yardımlaşma olarak görülmektedir (Aktepe, 2010: 54).

Katılım bankalarının ihtiyaç sahiplerine iki şekilde faizsiz borç (Karz-ı Hasen) verdikleri bilinmektedir. Bunlar: Sosyal amaçlı verilen Karz-ı Hasen ve Üretim amaçlı verilen Karz-ı Hasen'dir (Canbaz, 2016: 198).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI

Dünyada elliden fazla ülkede faaliyet gösteren İslami Bankalar, sadece bu bankalara izin verilen; İran, Pakistan ve Sudan gibi ülkeler dışında, Malezya, Endonezya, Türkiye ve Ürdün gibi ülkelerde, geleneksel bankalarla birlikte varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle, İslami Bankaların getiri oranları/ kâr payı oranları ile geleneksel bankaların getiri oranları /faiz oranları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Malezya da bu konu ile ilgili yapılan çalışmaların sayısının fazla olduğu bilinmektedir.

Bu çalışmada, konvansiyonel bankaların faiz oranları ile aynı sektör içerisinde hizmet veren katılım bankalarının kâr payı oranları ve enflasyon arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı ve bu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılacaktır.

Ekonometrik analiz için, 2003-2017 dönemleri arasında, Türkiye'deki üç Katılım Bankası (Kuveyt Türk, Türkiye Finans ve Albaraka Türk)'nın ortalama kâr payı oranları ile konvansiyonel bankaların mevduat ağırlıklı ortalama faiz oranları ve enflasyon veri olarak kullanılmıştır. Çalışma, seriler arasında uzun dönemli ilişki için Johansen eşbütünleşme analizini, aralarındaki nedensellik ilişkisi için Granger nedensellik ve Toda-Yamamoto nedensellik analizlerini içermektedir.

Bu çalışmada yapılacak uygulama, 2003-2017 dönemleri arasında sadece üç katılım bankasını kapsamakta olup, çalışmada 1, 3, 6 ve 12 ay vade için ayrı ekonometrik analizler ve değerlendirmeler yapılacaktır. Çalışma, dönem, ele alınan banka sayısı, kullanılan yöntem ve değişkenler açısından farklılık göstermektedir.

Konu ile ilgili yapılan diğer çalışmalarda, farklı banka ve değişkenler ile nedensellik analizleri yapılmıştır. Bu çalışmaların bazıları sadece kâr payı ve faiz oranları arasındaki nedensellik ilişkisini Granger ya da Toda-Yamamoto nedensellik analizi ile test ederken, bazıları da yalnızca uzun dönem ilişkileri incelemiştir. Bu çalışma, dört farklı vadede üç katılım bankası için, hem her iki nedensellik analizini hem de enflasyon, kâr payı ve faiz oranı arasındaki uzun dönem ilişkisini içermektedir. Bu kapsamda yapılmış olan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamış olması, literatüre bir katkı sağlayacağı düşüncesiyle bu çalışmanın yapılmasının zeminini hazırlamıştır.

Aşağıda, çalışmada ele alınan konu ile ilgili literatür taraması sunulmaktadır:

Kaleem ve Isa (2003) bu konudaki ilk çalışmalardan bir tanesidir. Bu çalışma, Malezya'da 1994-2002 yılları arasında; 1, 3, 6 ve 12 aylık olmak üzere, sekiz kategoride geleneksel bankaların vadeli mevduat hesaplarının getirileri ile eşdeğeri olan İslami Bankaların katılma payı hesaplarının getirileri arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığını incelemiştir. Çalışmadaki geleneksel bankalar; yatırım bankaları, ticari bankalar ve finans şirketlerini kapsamaktadır. İslami bankaların katılım payı ile yatırım bankalarının, ticari bankaların ve finans şirketlerinin vadeli mevduat getirileri arasındaki nedensellik ilişkisi Granger nedensellik analizi ile her bir banka bazında ayrı ayrı ele alınmıştır. Analiz sonucunda, bütün dönemlerde vadeli mevduat oranlarının kâr payı oranlarının nedeni olduğu belirlenmiştir.

Bacha (2004)'de Malezya'daki İslami Bankalar için potansiyel faiz oranı riskini analiz etmek için İslami Banka ve geleneksel bankaların getiri oranları ile toplam mevduat miktarı incelenmiştir. Çalışmada 1994-2003 zaman periyodu içerisinde iki farklı zaman dilimi; 1994-1998 arası faiz oranlarının istikrarlı şekilde yükselişe geçtiği ilk dönem ile 1998-2003 arası faiz oranlarının düşüşte olduğu dönemler şeklinde belirlenmiştir. Çalışmada İslami Bankalar için 3 ay vadeli mevduat getiri oranları ve toplam mevduat ile, eşdeğeri niteliğindeki geleneksel bankaların sabit mevduatlara ödenen 3 ay vadeli faiz oranı ve toplam mevduatlar olmak üzere dört değişken kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, İslami ve geleneksel bankaların 3 ay vadeli mevduat getirileri arasında yakın ilişki bulunmuştur.

Chong ve Liu (2009) tarafından, Nisan 1995-Nisan 2004 arasındaki dönemde İslami mevduatların sunduğu yatırım oranları ile konvansiyonel bankaların sunduğu mevduat oranları arasındaki ilişki Granger nedensellik analizi ile incelenmiştir. Her bir kurum türü için, tasarruf mevduatı üzerindeki İslami yatırım oranlarının ve konvansiyonel mevduat oranlarının bir aydan oniki aya kadar değişen çeşitli vadelerdeki mevduatları karşılaştırılmıştır. Sonuçta, İslami Bankaların yatırım oranlarının konvansiyonel bankaların mevduat oranları üzerinde hiçbir etkiye sahip olmadığı bulunmuştur. Ayrıca, Chong ve Liu (2009)'ya göre İslami Bankacılık aslında konvansiyonel bankalardan çok farklı değildir.

Kader ve Leong (2009)'un çalışması, diğer çalışmalardan farklı olarak, İslami Banka müşterilerinin kâr amacıyla hareket etmediğinden, faiz oranlarındaki değişimin bu müşterileri etkilemeyeceği varsayımını kabul etmiştir. 1999 - 2007 döneminde geleneksel bankaların faiz oranlardaki değişimlerin İslami Bankacılık finansmanı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Granger nedensellik analizi ile, mevduat hesapları ve katılma hesapları arasında çift yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda, bütün yatırımcıların fayda amacıyla hareket ettikleri, bu yüzden İslami Bankalar'ında faiz riskine maruz kaldığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Zainol ve Kassim (2010)'da 1997-2008 dönemi içerisinde, İslami Bankalar için 3 aylık İslami mevduat getiri oranı ve toplam İslami mevduatlar ile, konvansiyonel bankalar için 3 aylık sabit mevduat faiz oranı ve toplam mevduatlar arasındaki ilişki Granger nedensellik analizi ile incelenmiştir. Nedensellik analizinin iki önemli sonucu şu şekildedir: Birincisi, İslami Bankaların getiri oranı ve geleneksel bankaların faiz oranları arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. İkincisi; mevduat sahiplerinin fayda sağlamak için hareket ettiklerinden, İslami Bankaların getiri oranı ile toplam mevduatları arasında ve faiz oranları ile geleneksel bankaların varlıkları arasında tek yönlü ilişki bulunmuştur.

Adebola ve diğerleri (2011), 2006-2011 döneminde geleneksel banka faiz oranının Malezya'daki İslami bankaların finansman hacmi üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmaya ek açıklayıcı değişkenler olarak; üretim endeksi, reel efektif döviz kuru, fiyat endeksi ve borsa endeksi gibi çeşitli kontrol değişkenleri dâhil edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişki, ARDL eş-bütünleşme yaklaşımı ile incelenmiştir. Ayrıca çalışmada Abdul Kader & Leong (2009)'un bulgularının aksine, faiz oranının etkisinin, Malezya'daki İslami bankaların finansmanı için negatif olduğu tespit edilmiştir. Bulgular faiz oranları ve kâr payı oranları arasında uzun dönemli bir ilişki olduğuna işaret etmektedir.

Yusoff (2013), İslami yatırım mevduat oranlarının ve sabit mevduat faiz oranlarının arasındaki ilişkiyi incelemek için Granger nedensellik analizi ve Toda-Yamamoto nedensellik testini, kullanmıştır. Çalışma sonucunda, 3 ay vadeli hesaplarda sabit mevduat faiz oranlarının İslami yatırım mevduat oranlarının Granger nedeni olduğu, 6

ay vadeli hesaplarda ise ters yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. 9 ve 12 aylık hesaplarda ise herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Ito (2013), Malezya'daki İslami mevduat getiri oranı ve konvansiyonel mevduat faiz oranları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik analizi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi ile incelemiştir. Mevduatların vadeleri 1, 3, 6 ve 12 ay şeklinde olup araştırma 2005-2012 dönemini kapsamaktadır. Sonuçta Malezya'da İslami mevduat getiri oranları ile mevduat faizi oranının birlikte hareket ettiği bulunmuştur. Diğer çalışmaların aksine Ito(2013); 3, 6 ve 12 ay vadeli hesaplarda mevduat faiz oranlarından İslami mevduat getiri oranlarına doğru değil, İslami mevduat getiri oranlarından mevduat faiz oranına doğru bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Çalışmada, Malezya'da İslami ve geleneksel mevduat piyasalarının rekabetçi olduğu ve özellikle 1 aylık mevduat piyasasında bu rekabet görülmüştür. İslami mevduat getiri oranlarının, konvansiyonel faiz oranlarına göre, kısa vadeli faiz oranlarının oluşumu üzerinde daha fazla etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çevik ve Charap (2011), Malezya ve Türkiye'de kâr ve zarar paylaşma (PLS) yatırım hesaplarındaki mevduatların getiri oranları ile geleneksel banka mevduat faiz oranları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik analiziyle, Ocak 1997'den Ağustos 2010'a kadar aylık verileri kullanarak incelemiştir. Her iki ülkede de faiz ve kâr payı oranları arasında faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Adewuyi ve Naim (2016), ülke bazında, ikili bankacılık sistemlerinde İslami bankaların getiri oranları ile konvansiyonel faiz oranları arasındaki uzun vadeli ilişkinin varlığını araştırmışlardır. Çalışma; Malezya, Endonezya ve Bahreyn ülkeleri için 2007-2015 dönemini kapsamakta olup, eşbütünleşme analizi için (ARDL) modelleme yaklaşımı kullanılmış ve İslami bankaların getiri oranları ve konvansiyonel faiz oranları arasında uzun ve kısa dönemli ilişki bulunmuştur. Bu çalışmada, Granger nedensellik analizi kullanılmış ve İslami bankaların mevduat getirileri ile konvansiyonel faiz oranları arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Ertürk ve Yüksel (2013), Türkiye'deki 4 katılım bankası ve 9 geleneksel banka üzerine yaptıkları çalışmada, 2005-2013 döneminde faiz ve kâr payı oranları arasındaki ilişkiyi 2008 kriz öncesi ve sonrası dönemlere ayırarak Granger nedensellik testi ile

incelemişlerdir. Çalışmada 2008 kriz sonrası dönemde; 1, 3, 6 ve 12 ay vadeli mevduat faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğru tek yönlü bir ilişkisi bulunmuştur.

Ergeç ve Kaynatıcı (2014), İslami banka getiri oranlarının Türkiye'deki faizli bankaların mevduat faiz oranlarından etkilenip etkilenmediğini ve bu bankaların, faiz riski ile karşı karşıya kaldıklarında bunu yönetmek için ilave araçlar geliştirme gereksiniminin olup olmadığını test etmektedir. Çalışmada, 2002-2010 döneminde Granger nedensellik analizi 2006 öncesi ve sonrası dönemler ayrılarak yapılmıştır. Sonuçta bütün vadeler için, mevduat faiz oranlarının İslami banka getiri oranlarının Granger nedeni olduğu ve bu nedensellik ilişkisinin 2006 yılından sonraki dönemde daha görülebilir olduğu bulunmuştur.

Saraç ve Zeren (2015), İslami bankaların vadeli mevduat getirileri ile geleneksel bankaların faiz oranları arasındaki ilişkiyi, 4 adet katılım bankası bazında, 2006-2013 döneminde Granger nedensellik analizi ile araştırmıştır. Çalışma sonucunda, Kuveyt Türk Katılım Bankası dışında, diğer katılım bankaları ile geleneksel bankaların getiri oranları arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada, geleneksel bankaların faiz oranlarından katılım bankalarının kâr payı oranlarına doğru bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğuna ulaşılmıştır.

Ata ve diğerleri (2016)'da, 2004-2014 periyodunda Türkiye'deki geleneksel bankaların uyguladığı aylık ağırlıklı ortalama mevduat faiz oranları ile katılım bankalarının aylık ortalama kâr payı oranları arasındaki ilişki Hacker ve Hatemi (2006) nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Vadelerine göre 4 ayrı zaman serisi ile seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek için Maki (2012) eşbütünleşme testi kullanılmış ve 6 ay vadeli getiri oranları dışında, diğer vadeli oranlarda eşbütünleşme olduğu bulunmuştur. Nedensellik analizi sonucunda, 12 ay vadeli oranlar dışında, diğer oranlarda faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğru tek yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Türkiye'de bu konu ile ilgili yapılmış olan en güncel çalışma Yüksel ve diğerleri (2017)'ne aittir. 1998-2015 yılları arasında, geleneksel bankaların faiz oranları ile İslami bankaların kâr payı oranları arasındaki ilişki, aylık, üç aylık, altı aylık ve yıllık vadeli verilerle, Toda Yamamoto nedensellik analizi kullanılarak test edilmiştir. Analiz sonucunda, bu iki oran arasında nedensellik ilişkisi olduğu ve Türkiye'deki mevduat

bankalarının faiz oranlarının, İslami bankaların kâr payı oranının ana göstergesi olduğu sonucuna varılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÂR PAYI ORANLARI İLE MEVDUAT FAİZ ORANLARI ARASINDAKİ NEDESELLİK İLİŞKİSİ

4.1. Veri ve Yöntem

Bu çalışmada, 2003M01-2017M09 dönemleri arasında ülkemizde bulunan üç katılım bankasının ortalama kâr payı oranları ile konvansiyonel bankaların mevduat ağırlıklı ortalama faiz oranları ve enflasyon arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü; Johansen eşbütünleşme analizi, Granger nedensellik analizi ve Toda-Yamamoto nedensellik analizi ile araştırılmaktadır.

Öncelikle; serilerin durağanlıkları ADF birim kök testi ile analiz edilecektir. İkinci aşamada her bir vade için seriler arasındaki uzun dönemli ilişki Johansen eşbütünleşme analizi ile araştırılacaktır. Eşbütünleşme analizinin ardından her bir vade için Granger nedensellik analizi yapılacaktır. Son olarak, 2003-2017 dönem verileri 2008 kriz dönemini içerdiği için, ADF birim kök testinin yanı sıra, tek yapısal kırılmaya izin veren Zivot-Andrews (1992) birim kök testi yapılacaktır. Zivot-Andrews (1992) birim kök testi ile bu üç seri için maksimum bütünleşme dereceleri belirlenerek Granger nedensellik analizinin geliştirilmiş bir versiyonu olan Toda-Yamamoto (1995) yöntemi ile nedensellik analizi tekrar yapılacaktır. İki nedensellik analizi sonuçları karşılaştırılarak, kâr payı ve faiz oranları için varyans ayrıştırma analizi ve etki tepki fonksiyonları verilecektir.

Kâr payı oranları ve faiz oranları 1, 3, 6 ve 12 ay olmak üzere dört farklı vade için ayrı ayrı incelenerek, her bir vade için nedensellik ilişkisi araştırılmaktadır. Kâr payı oranları Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), mevduat ağırlıklı ortalama faiz oranları Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve tüketici fiyat endeksi (TÜFE) Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) elektronik veri sisteminden alınıp analizler için EViwes 9 paket programı kullanılmıştır.

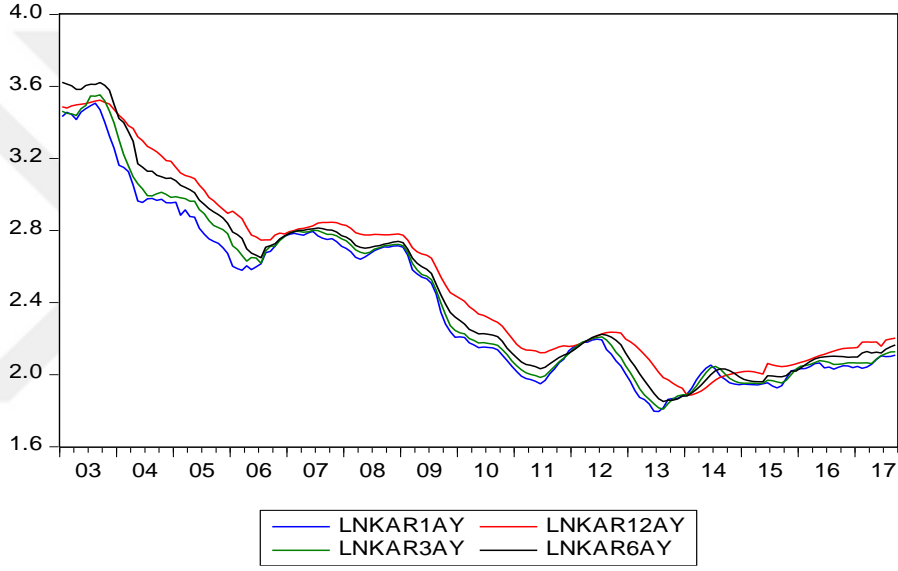
Çalışmada, serilerin doğal logaritması alınarak, LFAİZ1, LKAR1 1 ay vadeli, LFAİZ3, LKAR3 3 ay vadeli, LFAİZ6, LKAR6 6 ay vadeli ve LFAİZ12, LKAR12

12 ay vadeli faiz ve kâr payı oranlarını ve LTÜFE tüketici fiyat endeksini ifade edecek şekilde modellerde ve analizlerde kullanılmıştır.

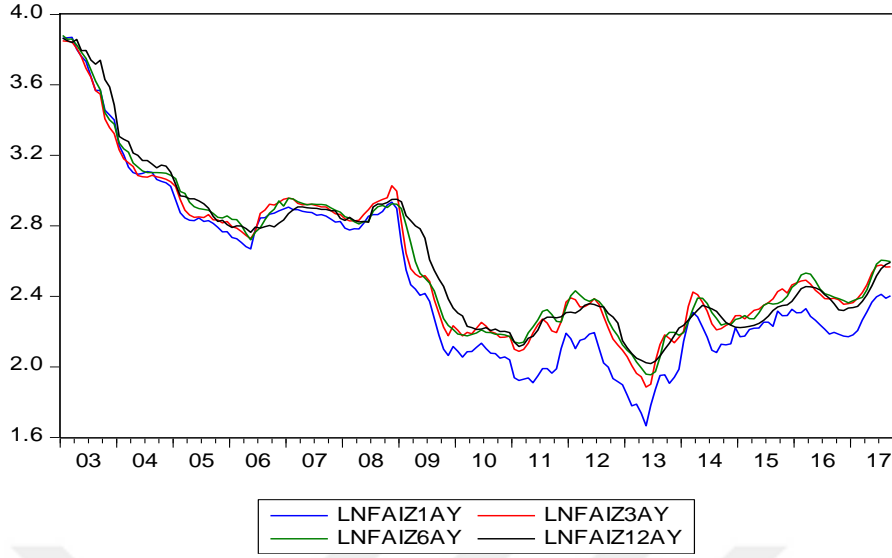
4.2. Teorik Çerçeve ve Analizler

Kâr payı ve faiz oranları; 1, 3, 6 ve 12 ay olmak üzere her bir vade için ayrı ayrı modeller kurulup analizler yapılacaktır. Aşağıda her bir vade için logaritmik faiz oranları ve kâr payı oranlarını grafikleri verilmektedir.

Şekil 5: Kâr Payı Oranları (1, 3, 6 ve 12 ay vade)

Şekil 6: Mevduat Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranları (1, 3, 6 ve 12 ay vade)

Burada mevduat ortalama faiz oranı, *bankaca müşteri bazında her bir mevduatın türü ve vade dilimine göre uygulanan faiz oranı ile ilişkilendirilmek suretiyle hesaplanan ve yıl bazına getirilen ağırlıklı ortalama faiz oranını* ifade etmektedir (TCMB). Kâr payı ise, nakit kredinin karşılığı olmayan, mutlaka bir ortaklık ya da mal alım-satımı sonucunda meydana gelen kârın, katılım bankaları tarafından katılıma hesaplarına dağıtılan oranını ifade etmektedir.

Şekil 5 ve 6'dan görüldüğü gibi, 2003-2017 yılları arasında 1, 3, 6 ve 12 ay vadeli kâr payı ve faiz oranlarının 2003 yılı ile 2005 yılları arasında azalma eğiliminde oldukları görülmektedir. 2005 sonrasında katılım bankalarının hukuki statü problemlerinin çözülmesinin ardından kâr payı oranlarının arttığı ve 2005 yılı ilk yarısında faiz oranlarından yüksek olduğu tespit edilmiştir. 2007 yılının son aylarında azalma eğiliminde olan faiz oranları, kriz ortamından dolayı 2008 yılının sonuna kadar ani yükseliş gösterirken, kâr payı oranlarında ani bir düşüş görülmeyip katılım bankalarının bu kriz döneminden cılız bir şekilde etkilendiği söylenebilir.

2009 yılının ilk aylarından itibaren kâr payı oranlarının azalma eğiliminde olduğu ve bu azalmanın 2011 yılının ilk yarısına kadar devam ettiği, 2010 yılı ve 2013 yılının son çeyreği arasında kâr payı oranlarının faiz oranlarına yakın değerlerde olduğu ve 2010 yılında kâr payı oranlarının faiz oranlarından yüksek olduğu tespit edilmiştir.

2013 yılının ilk yarısı itibari ile faiz oranları ve kâr payı oranlarının yükseldiği ve faiz oranlarındaki artışın daha fazla olduğu görülmektedir.

Kâr payı ve faiz oranları arasındaki ilişki incelenirken bu değişkenleri etkilediği düşünülen enflasyon değişkeni literatürdeki diğer çalışmalar da dikkate alınarak modele eklenmiştir.

Enflasyon, temel geçim kaynakları olarak kullanılan mal ve hizmetlerin fiyatlarında meydana gelen artış olarak tanımlanmaktadır (TCMB). Enflasyon ve faiz oranları arasındaki ilişki ile ilgili en çok kabul gören görüş Irving Fisher'in görüşüdür. Faiz oranı nominal ve reel faiz oranı olmak üzere ikiye ayrılır. Nominal faiz oranı bankalar gibi kredi sağlayıcıların tasarruflar için önerdikleri ve ilan ettikleri, piyasada uygulanan cari faiz oranıdır. Fisher etkisi, reel faiz oranları ile beklenen enflasyonun toplamının nominal faiz oranlarına eşit olduğu şeklinde açıklanmaktadır. Fisher hipotezi, beklenen enflasyon ile faiz oranları arasında pozitif ilişki olduğunu desteklemektedir. Yani, enflasyonda meydana gelen herhangi bir artış, nominal faiz oranlarını da artırmaktadır (Tunalı & Erönel, 2016: 1417).

Türkiye'de katılım bankaları ve geleneksel bankalar birlikte hizmet vermektedir. Bu iki bankacılık sisteminde; katılım bankaları, kâra ve zarara katılım esasını dikkate alırken, geleneksel bankalar faiz oranlarını dikkate almaktadır. Aynı sektör içerisinde hizmet veren katılım bankalarının getiri oranları ve geleneksel bankaların faiz oranları ile bu faiz oranlarını etkileyen enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişki beklenmektedir.

Bu çalışmada ekonometride yaygın olarak kullanılan zaman serisi modelleri kullanılacaktır. Zaman serileri analizinde genellikle seriler arasındaki etkileşim, uzun dönemli ilişki (eşbütünleşme) ve nedensellik ilişkisi araştırılmaktadır (Köksal, 2003: 10).

Zaman serileri belirli bir zaman dilimi içerisinde kaydedilen istatistik veriler olup bu veriler yıllık, üç aylık, aylık haftalık ve günlük olabilir. Zaman serileri deterministik ve stokastik özelliklere sahiptir. Burada deterministik özellik seride sabit, trend ve mevsimsellik bileşenlerinin olup olmadığıdır. Serilerin stokastik özellikleri ise serilerin durağan olup olmama durumunun incelenmesidir. Seriler arasındaki

ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı olması için, analiz edilen serilerin durağan özelliğe sahip olması gerekmektedir (Dikmen, 2012: 303).

Durağanlık kavramını kısaca, zaman serisi verilerinin belirli bir zaman boyunca sürekli artma ya da azalmanın olmaması, verilerin zaman sürecinde yatay eksen boyunca saçılım gösterdiği şeklinde tanımlamak mümkündür (Sevüktekin & Mehmet Çınar, 2017: 239). Yani zaman serisi verileri sabit bir ortalama etrafında dalgalanmakta ve bu dalgalanmanın varyansının zaman boyunca sabit kalması durumu söz konusu olmaktadır (Dikmen, 2012: 304).

Genel olarak ifade etmek gerekirse, *ortalamasıyla varyansı zaman içinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı bir süreç için durağandır denir* (Gujarati, 2006: 713).

Y_t , aşağıdaki özelliklere sahip bir zaman serisi olmak üzere:

$$\text{Ortalama:} \quad E(Y_t) = \mu \quad (4.1)$$

$$\text{Varyans:} \quad \text{Var}(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2 \quad (4.2)$$

$$\text{Ortak Varyans:} \quad \gamma_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t+k} - \mu)] \quad (4.3)$$

Y_t , serisi durağan ise ortalaması, varyansı ve ortak varyansı ne zaman ölçersek aynı kalmak zorundadır. Serilerin durağanlaştırılmasının sebebi, kalıntılara ilişkin varsayımların sağlanması, yani kalıntıların ortalamasının sıfır ve varyansının sabit olmasını sağlamaktır.

Durağanlık sınaması yapmak için zaman serileri analizinde bir takım birim kök testleri mevcuttur. Serilerin durağan olup olmadığının tespit etmek amacı ile Dickey-Fuller (DF) birim kök testi, Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök testi, KPSS birim kök testi, Phillips-Peron birim kök testi ve Ng-Perron birim kök testleri kullanılmaktadır.

Bu çalışmada durağanlık analizi için Dickey ve Fuller tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey –Fuller (ADF) birim kök testi kullanılacaktır.

4.2.1. Geniştirilmiş Dickey –Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Serilerin uzun dönemde sahip olduğu özellik, serilerin bir önceki dönemde aldığı değerin bu dönemi nasıl etkilediğinin belirlenmesiyle ortaya çıkartılabilmektedir. Bu sebeple, serinin nasıl bir süreçten geldiğini belirlemek için, serinin her dönemde aldığı değerin daha önceki dönemdeki değerleriyle regresyonunun bulunması gerekmektedir (Tarı, 2015: 387).

Birim kök testleri, zaman serilerinin durağan olup olmadığını ve eğer seride durağanlık mevcut ise durağanlık derecesini belirlemek için kullanılmaktadır. Serilerin birim köke sahip olması durumu serilerin durağan olmadığını ifade etmektedir.

Aşağıda öncelikli olarak Dickey Fuller birim kök testinden bahsedilecektir.

Dickey Fuller testi şu regresyonlara uygulanır:

$$\text{Rassal Yürüyüş : } \Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (4.4)$$

$$\text{Kayan Rassal Yürüyüş : } \Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (4.5)$$

Deterministik bir trend etrafında kayan rassal yürüyüş:

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (4.6)$$

Literatürde (4.4) modeli rassal yürüyüş modeli, yani sabit ve trendi içermeyen model (4.5) modeli kayan rassal yürüyüş modeli, yani sabit terimi içeren model olarak bilinir. Burada β_1 kayma parametresidir. Son olarak (4.6), deterministik trendli kayan rassal yürüyüş modelidir. Bu model, her bir zaman dilimi için deterministik bir trend değeri β_2 eklenerek elde edilir (Gujarati, 2016: 326).

Bilgisayar paket programları DF istatistiğinin Dickey-Fuller ve MacKinnon Kritik değerlerini vermektedir. Burada τ (tau) istatistiğinin mutlak değeri, farklı anlamlılık düzeyleri için bulunan MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerinden küçük ise serinin durağan olmadığı, büyükse serinin durağan olduğu sonucuna ulaşılır (Tarı, 2015: 389).

Serilerde birim kökün varlığını tespit etmek için kurulacak temel ve alternatif hipotez şu şekildedir:

$$H_0 : \delta = 0 \quad (\text{Seri birim kök içermektedir ya da seri durağan değildir.})$$

$$H_1 : \delta < 0 \quad (\text{Seri birim kök içermemektedir ya da seri durağandır.})$$

Yokluk hipotezinin testinin sonucunda H_0 'ın reddilmesi Y_t serisinin durağan olduğunu göstermektedir.

(4.4), (4.5) ve (4.6) modellerinde u_t hata teriminin korelasyonlu olmadığı varsayılmıştır, ancak, eğer hata terimleri korelasyonlu ise bu durumda genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılmaktadır. Modele bağımlı değişken Y_t 'in gecikme değerleri eklenerek, test bu üç eşitliğin genişletilmesi ile yapılmaktadır (Gujarati, 2006: 328).

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.7)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.8)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4.9)$$

Bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin modele eklenmesi ile hata terimindeki otokorelasyon ortadan kalkmış olacaktır. Buradaki gecikme sayısı olan m 'in belirlenmesinde Akaike bilgi kriteri (AIC) ile Schwarz bilgi kriteri (SIC) kullanılmaktadır. Akaike Bilgi Kriteri sonlu örneklerde daha doğru model kalıpları sunduğu için daha sık kullanılmaktadır (Sevüktekin & Mehmet Çınar, 2017: 336).

Daha öncede söylediğimiz gibi analizler için serilerimizin durağan olması gerekmektedir. Bu nedenle öncelikli olarak serilerin durağan olup olmadıklarının sınanması gerekmektedir. Durağanlık analizi için bu çalışmada ADF birim kök testi kullanılacaktır.

Birim kök testi sabitsiz ve trendsiz, sabitli ve trendsiz, sabitli ve trendli olarak yapılmıştır. Burada H_0 hipotezi: “Birim kök vardır” şeklindedir. Logaritmik hale getirilen; enflasyon, kâr payı ve faiz oranları değişkenlerinin düzeylerine ilişkin ADF birim kök testi sonuçları Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6: ADF Birim Kök Testi

Düzyer Olarak Seriler(Logaritmik)	Sabitsiz ve Trendsiz	Sabitli ve Trendsiz	Sabitli ve Trendli
LFAİZ1AY	-1.4553 (0.1356)	-2.5260 (0.1111)	-1.5010 (0.8257)
LFAİZ3AY	-1.1982 (0.2108)	-2.8005 (0.0635)*	-2.2008 (0.4857)
LFAİZ6AY	-1.5438 (0.1149)	-3.0348 (0.0337)**	-2.2991 (0.4318)
LFAİZ12AY	-1.2828 (0.1835)	-2.7237 (0.0721)*	-1.8723 (0.6645)
LKAR1AY	-1.1863 (0.1281)	-2.5569 (0.1040)	-1.7951 (0.7031)
LKAR3AY	-1.7246 (0.0802)*	-2.1229 (0.2360)	-1.9340 (0.6324)
LKAR6AY	-1.8866 (0.0597)*	-2.4601 (0.1271)	-1.7052 (0.7450)
LKAR12AY	-2.1517 (0.0360)**	-2.3399 (0.1607)	-1.0196 (0.9376)
LTÜFE	8.3366 (1.000)	-1.9203 (0.3224)	-2.6211 (0.2715)
MacKinson Kritik Değeri (%1)	-2.5782	-3.4678	-4.0113
MacKinson Kritik Değeri (%5)	-1.9426	-2.8779	-3.4357
MacKinson Kritik Değeri (%10)	-1.6154	-2.5760	-3.1427

* %10 anlamlılık düzeyine göre durağan çıkan serileri ve ** %5 anlamlılık düzeyine göre durağan çıkan serileri göstermektedir. () parantez içindeki değerler olasılık (p) değerlerini göstermektedir. Değişkenlere ait uygun gecikme uzunluğunun tespitinde Akaike Bilgi Kriteri kullanılmıştır. Maksimum 13 gecikmeye göre analizler yapılmıştır.

Tablo 6’dan farklı vadelerde LKAR ve LFAİZ serileri sabitsiz ve trendsiz ile sabitli modelde %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde, birim kök içermediği görölmektedir. Ancak, LKAR, LFAİZ ve LTÜFE değişkenleri sabitli ve trendli olarak test edildiğinde %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde birim kök içermektedir, yani durağan değildir sonucuna ulaşılıyor. Genel olarak LKAR, LFAİZ ve LTÜFE değişkenleri için %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde birim kök içerdeği sonucuna ulaşılmıştır. Serilerimiz düzeyde durağan değildir birim kök içermektedir. Bu nedenle ADF testini, LFAİZ, LKAR ve LTUFE değişkenlerinin birinci farkını alarak yeniden yapmamız

gerekmektedir. Birinci farkı alınmış seriler LFAİZ, LKAR ve LTÜFE için ADF birim kök testi sonuçları Tablo 7’ de verilmektedir.

Tablo 7: Birinci Sıra Fark İçin ADF Birim Kök Testi

Birinci Farkı Alınmış Seriler(Logaritmik)	Sabitsiz ve Trendsiz	Sabitli ve Trendsiz	Sabitli ve Trendli
D(LFAİZ1AY)	-3.5846 (0.0004)	-3.6328 (0.0060)	-4.6724 (0.0011)
D(LFAİZ3AY)	-4.1356 (0.0000)	-4.1984 (0.0009)	-4.5820 (0.0015)
D(LFAİZ6AY)	-5.7402 (0.0000)	-5.8432 (0.000)	-6.2243 (0.000)
D(LFAİZ12AY)	-3.9019 (0.0001)	-3.9820 (0.0019)	-4.5226 (0.0019)
D(LKAR1AY)	-6.3160 (0.0000)	-6.5824 (0.0000)	-6.9137 (0.0000)
D(LKAR3AY)	-4.7143 (0.0000)	-4.9092 (0.0001)	-5.1285 (0.0002)
D(LKAR6AY)	-3.9300 (0.0001)	-4.1863 (0.0009)	-4.6239 (0.0013)
D(LKAR12AY)	-3.7724 (0.0002)	-4.1629 (0.0010)	-4.6876 (0.0012)
D(LTÜFE)	-9.012676 (0.0000)	-11.7067 (0.0000)	-11.7829 (0.0000)
MacKInon Kritik Değeri (%1)	-2.5782	-3.4678	-4.0113
MacKInon Kritik Değeri (%5)	-1.9426	-2.8779	-3.4357
MacKInon Kritik Değeri (%10)	-1.6154	-2.5760	-3.1427

Parantez içindeki değerler olasılık (p) değerlerini göstermektedir. Değişkenlere ait uygun gecikme uzunluğunun tespitinde Akaike Bilgi Kriteri kullanılmıştır. Maksimum 13 gecikmeye göre analizler yapılmıştır. Farkı alınan değişkenlerin başına “D” eklenmiştir.

Farkı alınmış serilere ADF birim kök testi uygulanması sonucunda Tablo 7’de görüldüğü gibi, serilerin %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde hesaplanan test istatistiğinin kritik değerlerden küçük olduğu ve serilerin birim kök içerdiğini kabul eden temel hipotezin reddedildiği sonucuna ulaşılmıştır. ADF birim kök testinin sonucuna göre değişkenlerimiz birinci sıra fark durağan, I(1), değişkenlerdir.

Birim kök testi sonucunda birinci dereceden durağan bulunan; katılım bankalarının kâr payı oranları, konvansiyonel bankaların faiz oranları ve enflasyon değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı eşbütünleşme testi ile analizi edilecektir. Yani, bu üç durağan-dışı değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmaması, değişkenlerin eşbütünleşik olup olmamasına bağlıdır.

Eşbütünleşme kavramını ele alan ilk çalışma Engle-Granger(1987)'dir. Engle-Granger(1987) tek denklem yaklaşımını kullanarak iki ya da daha fazla değişken arasında bir denge ilişkisi olabileceğini göstermişlerdir (Sevüktekin & Mehmet Çınar, 561: 2017). Engle-Granger (1987) dışında literatürde; Durbin-Watson Yaklaşımı, ARDL(Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modeli) Yaklaşımı, Johansen Yaklaşımı gibi çeşitli eşbütünleşme analizleri mevcuttur.

Çalışmada, LKAR, LFAİZ ve LTÜFE aynı derecede durağan üç değişken içeren bir modele sahip olduğundan, çok denklem yaklaşımı ile değişkenler arasında birden fazla eşbütünleşme ilişkisi olabileceğini ortaya koyan Johansen eşbütünleşme analizi kullanılacaktır.

4.2.2. Johansen Eşbütünleşme Analizi

Eşbütünleşme analizi, aynı sırada bütünleşik olan zaman serileri arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını araştıran ve aynı zamanda, düzey değerleri için durağan dışı olan, ancak aynı dereceden farkları alındığında durağan hale gelen serilerin, düzey değerlerinin analizde kullanılmasına fırsat sunan bir yöntemdir. Yani, eşbütünleşme, durağan olmayan seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tanımlamaktadır (Işık, Acar, & Işık, 2004: 332).

Eşbütünleşme kısaca, iki ya da daha fazla durağan-dışı değişken arasında durağan bir ilişkinin bulunması şeklinde tanımlanmaktadır. Eğer, bu durağan olmayan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki ya da denge durumu söz konusu değilse, tahmin edilecek regresyon modeli sahte regresyon olacaktır (Asteriou & Hall, 2011: 356).

Sahte regresyondan kaçınmak için durağan seriler kullanmak gerekmektedir. Çoğunlukla makroekonomik zaman serilerinin durağan dışı olması sebebiyle, serilerin çeşitli mertebelerden farkları alınarak durağan hale getirilip bu durağanlaştırılmış seriler kullanılmalıdır. Fakat, fark alma işlemi serilerin uzun dönem ilişkisini yok ettiğinden, eğer uzun dönem ilişki inceleniyorsa, seriler arasındaki eşbütünleşme analizi uygun bulunmuştur (Sevüktekin & Mehmet Çınar, 2017: 560).

Durağan dışı zaman serileri aynı dereceden bütünleşmişlerse, seriler arasında eşbütünleşme olabilir ve bu serilerin düzey değerleri arasında kurulacak regresyon sahte değildir (Tarı, 2015: 414).

Durağan dışı iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı Engle-Granger (1987) ile literatüre girmiştir. Engle –Granger (1987) yaklaşımında birden fazla denge ilişkisi olduğunda da yalnızca bir dengenin var olduğu kısıtlaması olduğundan, eşbütünleşmeyi sağlayan ikiden fazla değişken olduğunda birden fazla eşbütünleştirici vektör olma olasılığının varlığını araştırmak Johansen (1988) ve Johansen Juselius (1990) tarafından geliştirilen çok denklem yaklaşımı ile mümkün olmuştur.

$X_t = (Y_t, Z_t, W_t)'$ matris gösterimi ile, üç içsel değişkeni kapsayan vektör, μ , VAR modelinin deterministik elemanı ve ε_t deterministik hata vektörünü temsil etmek üzere Johansen modeli şu şekilde ifade edilmektedir (Johansen & Juselius, 1990: 170):

$$\Delta X_t = \Gamma_1 \Delta X_{t-1} + \dots + \Gamma_{k-1} \Delta X_{t-k} + \mu + \varepsilon_t \quad (t=1, \dots, T) \quad (4.10)$$

Ekonomik zaman serileri genellikle durağan olmayan süreçler olduğu için, (4.10) VAR sistemi ilk farkı alınmış formda ifade edilir. Burada Δ ile fark işlemi ifade edilir ve $\Delta = L - 1$ olup, L gecikme operatörüdür. X_t kendisi durağan değilken, ΔX_t 'in durağanlık şartı altında (4.19) modelini tekrar yazarsak:

$$\Delta X_t = \Gamma_1 \Delta X_{t-1} + \dots + \Gamma_{k-1} \Delta X_{t-k+1} + \Pi X_{t-k} + \mu + \varepsilon_t \quad (4.11)$$

Burada,

$$\Gamma_i = -(I - \Pi_1 - \dots - \Pi_i), \quad (i=1, \dots, k-1),$$

ve

$$\Pi = -(I - \Pi_1 - \dots - \Pi_k).$$

Model (4.20) ΠX_{t-k} terimi hariç ilk farkı alınmış geleneksel VAR modelidir. Buradaki amaç katsayı matrisi Π 'nin X_t veri vektöründeki değişkenler arasında uzun

dönemli ilişkiler hakkında bilgi içerip içermediğini araştırmaktır (Johansen & Juselius, 1990: 170).

$$\text{Katsayı matrisi: } \Pi = \alpha\beta' \quad (4.12)$$

şeklindedir. Burada, α ve β ($p \times r$) boyutlu iki matris olmak üzere; β , X_t kendisi durağan olmamasına rağmen $\beta'X_t$ birleşiminin durağan olması özelliğine sahip eşbütünleşme vektörü olup bu durağan birleşime ($\beta'X_t$) eşbütünleşik ilişki denilmektedir (Johansen & Juselius, 1990: 171).

Johansen eşbütünleşme analizinde durağan dışı zaman serilerindeki eşbütünleşme vektörünün (Π) varlığı ve sayısı ($\text{Rank}(\Pi)=p$) araştırılarak, kurulan VAR modelindeki durağan olmayan değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı araştırılmaktadır.

Burada muhtemel üç durum vardır:

- 1- $\text{Rank}(\Pi)=p$, Π matrisi tam ranka sahip olup, X_t vektör sürecinin durağan olduğunu gösterir.
- 2- $\text{Rank}(\Pi)=0$, Π matrisi sıfır matrisi olup, (4.20) eşitliği geleneksel zaman serisi fark vektörüne karşılık gelmektedir.
- 3- $0 < \text{rank}(\Pi) = r < p$, $\Pi = \alpha\beta'$ olacak şekilde ($p \times r$) boyutunda α ve β matris olduğunu göstermektedir. Yani uzun dönemli bir ilişkinin, eşbütünleşmenin, olduğunu göstermektedir (Johansen & Juselius, 1990: 170).

Johansen, eşbütünleştirici vektör sayısını belirlemek için iki yöntem kullanmıştır. Π , r sayıda aşmaya sahip ($n \times n$) boyutlu matris tahmin edilerek, $\text{Rank}(\Pi)=r$ ve n eşbütünleştirici regresyondaki değişken sayısı olmak üzere, maksimum özdeğer (λ_{\max}) istatistiği ve iz (λ_{iz}) istatistiği hesaplanarak eşbütünleşmenin olup olmadığı sınanmaktadır.

T gözlem sayısı ve $\hat{\lambda}_{r+1}$ özdeğer tahminlerini göstermek üzere maksimum özdeğer (λ_{\max}) istatistiği şu şekilde hesaplanmaktadır (Asteriou & Hall, 2011, s. 374):

$$\lambda_{\max}(r, r+1) = -T \ln(1 - \hat{\lambda}_{r+1}) \quad (4.13)$$

Maksimum özdeğer (λ_{\max}) istatistiği için hipotezler şu şekilde kurulmaktadır:

$$H_0 : r = 0, \quad H_1 : r = 1 \quad (4.14)$$

$$H_0 : r \leq 1, \quad H_1 : r = 2 \quad (4.15)$$

...

$$H_0 : r \leq n-1, \quad H_1 : r = n, \quad (4.16)$$

Olabilirlik (LR) testi temel alınan ve $\hat{\lambda}_i$, Π matrisinin tahmin edilen karakteristik kökleri olmak üzere iz (λ_{iz}) istatistiği şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$\lambda_{iz}(r) = -T \sum_{i=r+1}^n \ln(1 - \hat{\lambda}_i) \quad (4.17)$$

İz istatistiği için (λ_{iz}) için temel ve alternatif hipotezler şu şekilde kurulmaktadır:

$$H_0 : r = 0, \quad H_1 : r \geq 1, \quad (4.18)$$

$$H_0 : r \leq 1, \quad H_1 : r \geq 2, \quad (4.19)$$

...

$$H_0 : r \leq n-1, \quad H_1 : r \geq n, \quad (4.20)$$

Her iki yöntem için maksimum özdeğer ve iz test istatistikleri kritik değerlerden daha büyük ise temel hipotez reddedilerek, değişkenlerin eşbütünlük olduğu sonucuna varılmaktadır (Sevüktekin & Mehmet Çınar, 2017: 589).

Johansen eşbütünlük analizi için öncelikle analizde kullanılacak değişkenlerin bütünlük dereceleri birim kök testi ile belirlenir ve kurulacak olan VAR model için gecikme sayısı; AIC, SIC, HQ gibi bilgi kriterleri ve LM testleri yardımı ile

belirlenebilir. Uygun model belirlenerek maksimum özdeğer ve iz istatistikleri ile eşbütünleşmenin olup olmadığı araştırılır.

LFAİZ, LKAR ve LTÜFE değişkenlerinin ADF birim kök testi ile birinci dereceden durağan, I(1) olduğunu daha önce ortaya konulmuştu. LFAİZ, LKAR ve LTÜFE değişkenleri ile her bir vadede ayrı ayrı kurulacak VAR modeli için uygun gecikme uzunlukları ve bütünleşme dereceleri Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Uygun Gecikme Uzunlukları (LFAİZ, LKAR, LTÜFE)

Vade	Bütünleşme Derecesi	Uygun Gecikme Uzunluğu (k)
1-ay	1, I(1)	2
3-ay	1, I(1)	3
6-ay	1, I(1)	2
12-ay	1, I(1)	2

Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde verilerimiz aylık olduğu için maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak belirlenmiştir. Gecikme uzunlukları Akaike (AIC) bilgi kriteri, Schwarz (SIC) bilgi kriteri, Hannan-Quinn (HQ) bilgi kriteri ve Lagrange Çarpanları (LM) testi yardımı ile belirlenmiştir.

Birinci derecede durağan LFAİZ, LKAR ve LTÜFE değişkenleri için uygun gecikme uzunlukları belirlenerek 1, 3, 6 ve 12 ay vadeler için Johansen eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Her bir vade için hem maksimum özdeğer hem de iz test istatistikleri ve normalleştirilmiş eşbütünleşik denklemler Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Johansen Eşbütünlüme Test Sonuçları (1, 3, 6 ve 12 ay vade)

Johansen Eşbütünlüme Test Sonuçları (1 ay vade)							
Maksimum Özdeğer Testi				İz Testi			
H_o Hipotez	Alternatif Hipotez	Test İstatistiği	%5 Kritik Değeri	H_o Hipotez	Alternatif Hipotez	Test İstatistiği	%5 Kritik Değeri
r=0	r=1	21.7068	20.13	r=0	r>0	35.8326	29.79
r=1	r=2	13.4407	14.26	r<=1	r>1	14.7860	15.49
r=2	r=3	1.31524	3.84	r<=2	r>2	1.31542	3.84
Normalleştirilmiş eşbütünlük denklem aşağıdaki gibi tahmin edilmiştir: $LFAİZ_t = 1.365777LKAR_t + 0.507044LTÜFE_t$ standart hata (0.10470) (0.14196)							
Johansen Eşbütünlüme Test Sonuçları(3 ay vade)							
Maksimum Özdeğer Testi				İz Testi			
H_o Hipotez	Alternatif Hipotez	Test İstatistiği	%5 Kritik Değeri	H_o Hipotez	Alternatif Hipotez	Test İstatistiği	%5 Kritik Değeri
r=0	r=1	49.0114	25.82	r=0	r>0	68.7516	42.91
r=1	r=2	15.7231	19.38	r<=1	r>1	19.7374	25.87
r=2	r=3	4.0143	12.51	r<=2	r>2	4.0143	12.51
Normalleştirilmiş eşbütünlük denklem aşağıdaki gibi tahmin edilmiştir: $LFAİZ_t = 1.281956LKAR_t + 0.029071LTÜFE_t + 0.003795T_t$ standart hata (0.04801) (0.17427) (0.00117)							
Johansen Eşbütünlüme Test Sonuçları (6 ay vade)							
Maksimum Özdeğer Testi				İz Testi			
H_o Hipotez	Alternatif Hipotez	Test İstatistiği	%5 Kritik Değeri	H_o Hipotez	Alternatif Hipotez	Test İstatistiği	%5 Kritik Değeri
r=0	r=1	40.9604	25.82	r=0	r>0	60.8520	42.91
r=1	r=2	15.4111	19.38	r<=1	r>1	19.8916	25.87
r=2	r=3	4.4805	12.51	r<=2	r>2	4.4805	12.51
Normalleştirilmiş eşbütünlük denklem aşağıdaki gibi tahmin edilmiştir: $LFAİZ_t = 1.58931LKAR_t + 0.136286LTÜFE_t + 0.002234T_t$ standart hata (0.05618) (0.21560) (0.001139)							
Johansen Eşbütünlüme Test Sonuçları (12 ay vade)							
Maksimum Özdeğer Testi				İz Testi			
H_o Hipotez	Alternatif Hipotez	Test İstatistiği	%5 Kritik Değeri	H_o Hipotez	Alternatif Hipotez	Test İstatistiği	%5 Kritik Değeri
r=0	r=1	23.2972	21.13	r=0	r>0	36.1532	29.79
r=1	r=2	11.6588	14.26	r<=1	r>1	12.8859	15.49
r=2	r=3	1.9710	3.84	r<=2	r>2	1.9710	3.84
Normalleştirilmiş eşbütünlük denklem aşağıdaki gibi tahmin edilmiştir: $LFAİZ_t = 1.087683LKAR_t + 0.343648LTÜFE_t$ standart hata (0.12195) (0.17892)							

Tablo 9’da her bir vade için Johansen eşbütünlüşme analiz sonuçları verilmiştir. Temel hipotez H_0 : “Eşbütünlüşme ilişkisi yoktur” şeklindedir. 1, 3, 6 ve 12 ay vadede, hem maksimum özdeğer hem de iz test istatistikleri %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerlerden daha büyük olduğundan, eşbütünlüşme ilişkisi yoktur şeklindeki temel hipotez reddedilerek, bu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu yönündeki alternatif hipotez kabul edilmiştir. Yani, bu değişkenler arasında %5 anlamlılık düzeyinde bir tane eşbütünlüşik denklem kurulabilecektir. Yine Tablo 9’da görülebileceği gibi, Johansen eşbütünlüşme analizi sonucunda her bir vade için tahmin edilen normalleştirilmiş eşbütünlüşik denklemler verilmiştir.

Her bir vade için kendileri durağan olmayan, fakat birinci farkta durağan olan enflasyon, kâr payı ve faiz oranları arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğu ve bu değişkenlerin düzey değerleri ile kurulacak regresyon modelinin sahte olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Böylece, enflasyon, kâr payı ve faiz oranları arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğu gösterilmiştir. Birinci dereceden durağan ve aralarında uzun dönemli ilişki bulunan enflasyon, kâr payı ve faiz oranları arasında nedensel bir ilişkinin varlığı ve yönünü test etmek için ilk olarak ampirik çalışmalarda yaygın olarak kullanılan Granger nedensellik analizi, ardından Toda-Yamamoto nedensellik analizi yapılacaktır.

4.2.3. Granger Nedensellik Analizi

İktisadi değişkenler arasındaki bağımlılık ilişkisi regresyon analizi ile araştırılmaktadır fakat bu bağımlılık mutlaka bir nedensellik ilişkisini ifade etmeyip, sadece istatistiksel olarak iki değişken arasındaki sıkı bir ilişkinin ifadesidir. Değişkenler arasındaki sebep- sonuç ilişkileri Granger (1969) tarafından ortaya atılan nedensellik testi ile araştırılmaya başlanmıştır (Tarı, 2015: 437).

Nedensellik analizi bağımlı ve bağımsız değişken ayrımı olmaksızın kurulan VAR modeller üzerinden yapılmaktadır.

VAR (Vektör Otoregresif) modelleri, modelde mevcut olan içsel değişkenlerin hem kendi hem de sistemdeki diğer değişkenlerin gecikmeli değerinin yer aldığı eşitlikler sistemidir (Sevüktekin & Mehmet Çınar, 2017: 495).

Bu sistemde içsel ve dışsal değişken ayrımı kalkmakta ve tüm değişkenlere içsel değişken gibi davranılmaktadır. Y_{1t} ve Y_{2t} 'in geçmiş değerleri tarafından etkilenen Y_{1t} zaman serisi ve aynı zamanda Y_{2t} ve Y_{1t} 'in geçmiş değerleri tarafından etkilenen Y_{2t} zaman serisi dikkate alınarak simetrik olarak kurulan iki değişkenli sistem VAR model olarak tanımlanmıştır (Asteriou & Hall, 2011: 321).

Y_{1t} ve Y_{2t} serilerini içeren, $t=1, 2, 3, \dots, T$ için $m = 2$ değişkenli, p 'inci dereceden vektör otoregresif VAR (p) modeli şu şekilde yazılabilir:

$$Y_{1t} = \delta_{1t} + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} Y_{1t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} Y_{2t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (4.21)$$

$$Y_{2t} = \delta_{2t} + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} Y_{1t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} Y_{2t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (4.22)$$

Zaman serilerinde nedensellik analizinde Granger nedensellik genel kabul görmüş olup, iki terimli k gecikme katsayısını içeren bir VAR model şeklinde tanımlanmaktadır. VAR modeller bize nedensellik ilişkisini araştırma fırsatı vermektedir. Granger (1969) tarafından geliştirilen iki durağan değişken Y_t ve X_t içeren nedensellik modeli şu şekildedir:

$$Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^k \beta_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \gamma_i Y_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (4.23)$$

$$X_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^k \theta_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \delta_i Y_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (4.24)$$

Burada ε_{1t} ve ε_{2t} korelasyonsuz beyaz-gürültü hata terimleri olup mevcut serilerin sınırlı uzunluğu nedeni ile k sonlu olmalıdır (Granger, 1969: 431).

Bu modellerden hareketle X_t ve Y_t arasındaki nedensellik ilişkisi için aşağıdaki durumlar ortaya çıkmaktadır:

- 1- β_i değerlerinin belirli bir anlamlılık düzeyi ile istatistiksel olarak sıfırdan farklı olmaları durumunda X_t 'nin Y_t 'ye neden olduğu söylenebilir. Bu durumda X_t 'den Y_t 'ye tek yönlü nedensellik mevcuttur.
- 2- Benzer şekilde δ_i değerlerinin belirli bir anlamlılık düzeyi ile istatistiksel olarak sıfırdan farklı olmaları durumunda Y_t 'nin X_t 'ye neden olduğu söylenebilir. Bu durumda Y_t 'den X_t 'ye tek yönlü nedensellik mevcuttur.
- 3- Üstteki iki koşulun da geçerli olması halinde, yani β_i ve δ_i değerlerinin belirli bir anlamlılık düzeyi ile istatistiksel olarak sıfırdan farklı olmaları durumunda, hem X_t 'ten Y_t 'ye doğru nedensellik hem de Y_t 'den X_t 'ye doğru nedensellik mevcuttur. Bu durum iki yönlü nedensellik (feedback) olarak adlandırılmaktadır.
- 4- Bu iki koşulun ikisinin de geçersiz olması halinde, yani β_i ve δ_i değerlerinin sıfırdan farklı olmamaları durumunda X_t ve Y_t birbirinin nedeni olmadığı, birbirinden bağımsız şekilde tanımlanmaktadır (Asteriou & Hall, 2011: 323).

(4.23) ve (4.24) eşitlikleri durağan seriler yani, bütünleşme derecesi $I(0)$ olan seriler için uygundur. Nedensellik analizi yapılırken eğer seriler düzeyde durağan değilse, serilerin farkı alınarak durağan hale dönüştürülür ve Granger nedensellik analizi bu şekilde uygulanır:

$$\Delta Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \gamma_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (4.25)$$

$$\Delta X_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^k \theta_i \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (4.26)$$

Eşbütünleşik seriler için nedensellik analizinde farklı yaklaşımlar uygulanmaktadır. Sims, Stock ve Watson (1990) çalışmasının sonuçlarına dayanarak, Demetriades ve Hussein (1996) kullanılan değişkenlerin I(0) ya da I(1) ve eşbütünleşik olmadığı sürece düzeyde VAR modelinden türetilen test istatistiklerinin geçerli olmayacağı üzerinde çalışmışlardır. Yani bu durum, eşbütünleşik serilerle Granger nedenselliğini test edebilmek için (4.25) ve (4.26) eşitliklerinin kullanılabilceğini göstermektedir (Sander & Kleimeier, 2002: 178).

Fark durağan, I(1) olan ve aralarında uzun dönemli ilişki (eşbütünleşme) bulunan LKAR, LFAİZ ve LTÜFE serilerini içeren Granger nedensellik analizi için kurulan k gecikmeli VAR model şu şekildedir:

H_0 : Kâr payı faiz oranının Granger nedeni değildir,

$$\Delta LFAİZ_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} \Delta LKAR_{t-i} + \sum_{i=1}^k \gamma_{1i} \Delta LFAİZ_{t-i} + \sum_{i=1}^k \delta_{1i} \Delta LTÜFE_{t-i} + \varepsilon_{1t}$$

H_0 : Faiz oranı kâr payının Granger nedeni değildir, (4.27)

$$\Delta LKAR_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^k \beta_{2i} \Delta LKAR_{t-i} + \sum_{i=1}^k \gamma_{2i} \Delta LFAİZ_{t-i} + \sum_{i=1}^k \delta_{2i} \Delta LTÜFE_{t-i} + \varepsilon_{2t}$$

Kâr payı ve faiz oranları arasındaki nedensellik ilişkisini ve yönünü araştırmak amacıyla, temel hipotez; aralarında bu yönde bir nedensellik ilişkisi yoktur şeklinde kurularak, Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları, χ^2 ve olasılık değerleri Tablo 10'da verilmektedir.

Tablo 10: Granger Nedensellik Test Sonuçları

Temel Hipotezler	GRANGER NEDENSELLİK ANALİZİ		Sonuçlar
	χ^2	Olasılık	
1 AY VADELİ	χ^2	Olasılık	Sonuç
D(FAİZ1AY) \neq D(KAR1AY)	13.9531	(0.0002)***	Temel hipotez reddedilir. Faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
D(KAR1AY) \neq D(FAİZ1AY)	0.1613	0.6879	
D(TÜFE) \neq D(KAR1AY)	0.1358	0.7124	
D(TÜFE) \neq D(FAİZ1AY)	2.0222	0.1549	
3 AY VADELİ	χ^2	Olasılık	Sonuç
D(FAİZ3AY) \neq D(KAR3AY)	14.4580	(0.0007)***	Temel hipotez reddedilir. Faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
D(KAR3AY) \neq D(FAİZ3AY)	1.1761	0.5554	
D(TÜFE) \neq D(KAR3AY)	0.0898	0.9560	
D(TÜFE) \neq D(FAİZ3AY)	2.5944	0.2733	
6 AY VADELİ	χ^2	Olasılık	Sonuç
D(FAİZ6AY) \neq D(KAR6AY)	1.1888	0.2756	Temel hipotez reddedilemez. Faiz oranları ve kâr payı oranları arasında Granger nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.
D(KAR6AY) \neq D(FAİZ6AY)	0.4252	0.5143	
D(TÜFE) \neq D(KAR6AY)	0.5919	0.4417	
D(TÜFE) \neq D(FAİZ6AY)	0.5265	0.4681	
12 AY VADELİ	χ^2	Olasılık	Sonuç
D(FAİZ12AY) \neq D(KAR12AY)	4.1009	(0.0429)**	Temel hipotez reddedilir. Faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
D(KAR12AY) \neq D(FAİZ12AY)	1.9392	0.1638	
D(TÜFE) \neq D(KAR12AY)	2.0366	0.1536	
D(TÜFE) \neq D(FAİZ12AY)	0.0674	0.7951	

* %10 anlamlılık düzeyinde, ** %5 anlamlılık düzeyinde ve *** %1 anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Farkı alınan değişkenlerin başına “D” eklenmiştir.

1, 3, 6 ve 12 ay vadeli kâr payı, faiz oranları ve enflasyon arasında Johansen Eşbütünleşme analizi ile uzun dönemli bir ilişki olduğu daha önce ortaya konulmuştu. Bu seriler arasında nedensellik ilişkisinin varlığı ve yönü Granger nedensellik analizi ile sınınanarak, Tablo10’da görüldüğü gibi 1, 3, 12 ay vadeli faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuş ve 6 ay vadeli veriler için herhangi nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. 1, 3 ve 12 ay vadeli kâr payı ve faiz oranları arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuş olup “faiz oranları kâr payı oranlarının Granger nedenidir” sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın devamında konvansiyonel bankaların faiz oranları ile katılım bankalarının getiri oranları arasındaki nedensellik ilişkisi Granger nedensellik analizinin geliştirilmiş bir versiyonu olan Toda -Yamamoto (1995) nedensellik yaklaşımı ile tekrar sınınanıp sonuçlar karşılaştırılacaktır.

4.2.4. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi

Toda –Yamamoto (1995) serilerin durağan olmadığı durumda, serilerin düzey değerlerinin yer aldığı VAR modelinin tahmin edilebileceğini ve eşbütünlük şartı olmaksızın, k gecikme sayısı ve d_{\max} serilerin maksimum bütünlük derecesini ifade etmek üzere $(k+d_{\max})$. dereceden bir VAR sisteminde MWALD testinin asimptotik χ^2 dağılımına sahip olduğunu göstermişlerdir (Toda & Yamamoto, 1995).

Toda-Yamamoto (1995) yaklaşımı altında, nedensellik ilişkisi araştırılan Y_t ve X_t değişkenlerini içeren $(k+d_{\max})$. dereceden VAR sistemi şu şekilde ifade edilmektedir:

$$Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^k \beta_i Y_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} \beta_i' Y_{t-i} + \sum_{i=1}^k \varphi_i X_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} \varphi_i' X_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (4.28)$$

$$X_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^k \delta_i X_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} \delta_i' X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \phi_i Y_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} \phi_i' Y_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (4.29)$$

Modelin parametreleri $\alpha, \beta, \varphi, \delta, \phi$ ve d_{\max} maksimum bütünlük derecesi olmak üzere, $\varepsilon_{1t} \sim N(0, \Sigma_{\varepsilon_1})$ ve $\varepsilon_{2t} \sim N(0, \Sigma_{\varepsilon_2})$ modelin hata terimleridir. Toda-Yamamoto (1995) VAR yaklaşımına göre nedensellik ilişkisi olup olmadığına karar verilirken, (4.29) nolu denklemde φ_i katsayısı, (4.30) nolu denklemde ise ϕ_i katsayısı dikkate alınmaktadır. Toda-Yamamoto yaklaşımında, bu iki katsayının Wald testinin anlamsız çıkması durumunda nedensellik ilişkisi söz konusu değildir. Bu iki katsayıya uygulanan Wald testi sonucu anlamlı ise nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. $\forall i=1, 2, \dots, k$ olmak üzere (4.28) ve (4.29) denklemleri için temel ve alternatif hipotezler şu şekilde kurulmaktadır:

$$H_0 : \varphi_i = 0 \text{ (X, Y'nin nedeni değildir) ve } H_1 : \varphi_i \neq 0 \text{ (X, Y'nin nedenidir)} \quad (4.28)$$

$$H_0 : \phi_i = 0 \text{ (Y, X'in nedeni değildir) ve } H_1 : \phi_i \neq 0 \text{ (Y, X'in nedenidir)} \quad (4.29)$$

Toda –Yamamoto (1995) yaklaşımı Granger nedensellik analizinde olduğu gibi, ilk farkı alınmış serilerden ziyade düzeydeki serilerle standart vektör otoregresif modele uygun olup böylelikle serilerin eşbütünlük derecelerinin yanlış belirlenme riskini

minimumuna indirmektedir (Rufael, 2004:1110). Bu yaklaşım aynı zamanda Granger nedensellik testi için geleneksel birim kök ve eşbütünleşme testlerinin güç ve büyüklük özellikleri ile ilgili problemleri sınırlamaktadır (Payne, 2009:576).

Toda- Yamamoto(1995) yaklaşımı, VAR modelindeki değişkenlerin durağanlığını ya da eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığını dikkate almadan, sadece doğru gecikme uzunluğunun belirlenmesi ve modeldeki değişkenlerin bütünleşme derecelerinin doğru tespit edilmesi koşullarına bağlıdır.

Toda-Yamamoto (1995) VAR yaklaşımına göre, uygun gecikme uzunluğu ve maksimum bütünleşme derecesiyle bu çalışmada kullanılacak LFAİZ, LKAR ve LTÜFE değişkenleri ile $(k+d_{\max})$. dereceden kurulan genel VAR modeli şu şekilde ifade edilebilir:

$$H_0 : \varphi_i = 0, \forall i=1, 2, \dots, k, \text{ Kâr payı oranı faiz oranının nedeni değildir,}$$

$$LFAİZ_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^k \beta_i LFAİZ_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} \beta'_i LFAİZ_{t-i} + \sum_{i=1}^k \varphi_i LKAR_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} \varphi'_i LKAR_{t-i} + \sum_{i=1}^k \omega_i LTÜFE_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} \omega'_i LTÜFE_{t-i} + \varepsilon_{3t}$$

$$H_0 : \phi_i = 0, \forall i=1, 2, \dots, k, \text{ Faiz oranı kâr payı oranının nedeni değildir,}$$

$$LKAR_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^k \delta_i LKAR_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} \delta'_i LKAR_{t-i} + \sum_{i=1}^k \phi_i LFAİZ_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} \phi'_i LFAİZ_{t-i} + \sum_{i=1}^k \gamma_i LTÜFE_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{k+d_{\max}} \gamma'_i LTÜFE_{t-i} + \varepsilon_{4t}$$

İlk aşama sistemde yer alan değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesini (d_{\max}) belirlemek, ikinci aşama uygun gecikme uzunluğunun (k) tespit etmek ve son aşama ($d_{\max} + k$). dereceden VAR modelini tahmin ederek Wald testi uygulamaktır.

Çalışmada, Toda-Yamamoto nedensellik analizi için yapısal kırılmaların göz ardı edilmemesi için ADF birim kök testinden farklı olarak Zivot-Andrews (1992) tarafından geliştirilen yapısal kırılmalı birim kök testi kullanılacaktır.

Yapısal kırılma analizinde öncelikle, kırılma zamanının bilindiği varsayımı ile Perron (1989) testi, daha sonra bu testteki kırılmanın dışsal olarak bilindiği varsayımı eleştirilerek, kırılmanın içsel olarak belirlendiği Zivot-Andrews (1992) birim kök testi geliştirilmiştir. Yani, Zivot-Andrews (1992) birim kök testinde yapısal kırılma tektir ve kırılma tarihi içsel olarak belirlenmektedir.

Zivot-Andrews birim kök testinde; Model A, düzeyde tek kırılmaya izin veren; Model B, eğimde tek kırılmaya izin veren ve Model C hem eğimde hem de düzeyde tek kırılmaya izin veren üç model kullanılmaktadır. Zivot-Andrews birim kök testi için kullanılacak modeller şu şekildedir (Zivot & Andrews, 1992):

$$Y_t = \mu + \beta t + \phi_1 Y_{t-1} + \gamma_1 DU_t(\lambda) + \sum_{i=1}^k \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (\text{Model A})$$

$$Y_t = \mu + \beta t + \phi_1 Y_{t-1} + \gamma_2 DT_t(\lambda) + \sum_{i=1}^k \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (\text{Model B})$$

$$Y_t = \mu + \beta t + \phi_1 Y_{t-1} + \gamma_1 DU_t(\lambda) + \gamma_2 DT_t(\lambda) + \sum_{i=1}^k \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (\text{Model C})$$

Burada, $t=1, 2, \dots, T$ zamanı, k gecikme sayısını göstermektedir. Modelde yer alan DU ortalamadaki, DT trenddeki kırılmayı gösteren kukla değişkenlerdir:

$$DU_t(\lambda) = \begin{cases} 1 & t > TB \\ 0 & t \leq TB \end{cases} \quad DT_t(\lambda) = \begin{cases} t - TB & t > TB \\ 0 & t \leq TB \end{cases}$$

Zivot-Andrews yaklaşımında, kırılma tarihinin herhangi bir noktada olduğu varsayılmaktadır. Burada λ 'nin değeri $2/T$ 'den $(T-1)/T$ 'ye kadar değişebilmektedir. Yani, 0.001 ile 0.999 aralığında minimum t-istatistiğini bulmak için T-2 tane regresyon modeli tahmin edilmesi gerekmektedir (Sevüktekin & Mehmet Çınar, 2017: 447).

Kırılma noktasının tahmininde Y_{t-1} değişkeninin katsayısı δ 'in testi için t istatistiği hesaplanmaktadır. Kırılma noktası, δ 'in en küçük t istatistiğine sahip olduğu modeldeki tarih olarak belirlenir (Zivot & Andrews, 1992: 254). Kırılma tarihinin belirlenmesinin ardından δ 'in hesaplanan t istatistiğinin mutlak değer olarak Zivot-Andrews (1992) kritik değerinden büyük olması durumunda yapısal kırılma olmadan birim kökün varlığını gösteren temel hipotez reddedilerek trend fonksiyonunda meydana gelen bir yapısal kırılmayla birlikte serinin trend durağan olduğunu kabul eden alternatif hipotez kabul edilir (Yılcı, 2009: 328).

Zivot-Andrews yaklaşımında üç model için de temel hipotez, herhangi bir yapısal kırılmayı içermeyen birinci dereceden entegre olan bir kayan rassal yürüyüş modeli olduğu varsayılırken, alternatif hipotez için Y_t 'nin bilinmeyen kırılma zamanı ile trend

durağan süreç tarafından temsil edildiği varsayılmaktadır (Sevüktekin & Mehmet Çınar, 2017: 445).

1, 3, 6 ve 12 ay vadede faiz ve kâr payı ile enflasyon serilerinin düzey değerlerine ilişkin her üç model için Zivot-Andrews (1992) birim kök test sonuçları Tablo 11’de gösterilmektedir.

Tablo 11: Zivot-Andrews Birim Kök Testi

Değişkenler	Model A	Model B	Model C
LFAİZ1AY	-5.0414** (2009M01)	-3.3925 (2012M09)	-4.9894* (2009M01)
LFAİZ3AY	-5.3010** (2008M12)	-4.0017 (2012M11)	-5.0256* (2008M12)
LFAİZ6AY	-4.3075 (2009M01)	-3.5802 (2012M10)	-4.7119 (2009M02)
LFAİZ12AY	-4.6653* (2009M06)	-3.7063 (2013M01)	-5.0362* (2009M06)
LKAR1AY	-3.3098 (2009M08)	-2.8595 (2013M03)	-3.8453 (2009M08)
LKAR3AY	-4.3386 (2009M07)	-3.8991 (2013M04)	-4.7136 (2009M08)
LKAR6AY	-3.2412 (2009M02)	-3.6522 (2013M04)	-3.7956 (2009M08)
LKAR12AY	-2.5851 (2014M02)	-3.2590 (2013M07)	-3.2812 (2013M03)
LTÜFE	-4.3252 (2005M09)	-3.1520 (2006M02)	-4.3696 (2006M01)
%1	-5.34	-4.80	-5.57
%5	-4.93	-4.42	-5.08
%10	-4.58	-4.11	-4.82

Parantez içindeki tarihler kırılma tarihleridir. Model A; düzeyde kırılmanın yer aldığı model, Model B; trendde kırılmanın yer aldığı model ve Model C; hem düzey hem trendde kırılmanın yer aldığı modeldir. Kritik Değerler Zivot ve Andrews (1992)’den alınmıştır. * % 10 ve ** % 5 anlamlılık düzeyine göre anlamlıdır.

Tablo 11’den görüldüğü gibi; faiz, kâr payı ve enflasyon değişkenleri ile düzeyde kırılmanın yer aldığı model A, trendde kırılmanın yer aldığı model B ve hem düzeyde hem trendde kırılmanın yer aldığı model C için yapılan birim kök testi sonuçlarına göre t test istatistiği değeri % 1 anlam düzeyinde Zivot-Andrews (1992) kritik tablo değerinden mutlak değer olarak küçüktür. Bu durumda; düzeyde, trendde ve hem düzey hem trendde yapısal kırılma olmadan birim kökün varlığını gösteren temel

hipotez reddedilemez. Yani, seriler düzeyde trend durağan değildir ve serilerin farkları alınarak yeniden Zivot- Andrews (1992) birim kök testi yapılacaktır.

Tablo 12: Farkları Alınmış Seriler için Zivot-Andrews Birim Kök Testi

Değişken	Model A	Model B	Model C
D(FAİZ1AY)	-5.4986 (2008M12)	-8.3115 (2005M07)	-5.6583 (2008M11)
D(FAİZ3AY)	-5.3867 (2008M12)	-7.7194 (2005M07)	-5.6555 (2008M12)
D(FAİZ6AY)	-4.3666 (2008M12)	-4.1053 (2005M07)	-4.5234 (2008M12)
D^2 (FAİZ6AY)	-10.4487 (2009M04)	-10.2902 (2013M08)	-10.4240 (2009M11)
D(FAİZ12AY)	-4.3394 (2008M12)	-3.8056 (2005M7)	-4.5167 (2008M08)
D^2 (FAİZ12AY)	-6.7541 (2009M12)	-6.6369 (2009M03)	-6.7557 (2009M12)
D(KAR1AY)	-4.5419 (2008M10)	-3.7983 (2010M08)	-4.7758 (2008M10)
D^2 (KAR1AY)	-6.5841 (2010M01)	-6.3774 (2009M03)	-6.6427 (2009M12)
D(KAR3AY)	-6.4817 (2009M01)	-5.3305 (2006M11)	-6.7557 (2008M10)
D(KAR6AY)	-5.7680 (2009M01)	-5.2492 (2006M09)	-5.8987 (2009M01)
D(KAR12AY)	-5.3948 (2009M01)	-6.2658 (2009M10)	-5.6318 (2009M01)
D(TÜFE)	-12.1632 (2007M06)	-12.0230 (2010M02)	-12.2037 (2006M05)
%1	-5.34	-4.80	-5.57
%5	-4.93	-4.42	-5.08
%10	-4.58	-4.11	-4.82

Parantez içindeki tarihler kırılma noktasıdır. Model A; düzeyde kırılmanın yer aldığı model, Model B; trendde kırılmanın yer aldığı model ve Model C; hem düzey hem trendde kırılmanın yer aldığı modeldir. Kritik Değerler Zivot ve Andrews (1992)'den alınmıştır. Farkı alınan değişkenlerin başına "D" eklenmiştir.

Zivot- Andrews (1992) birim kök testi; % 1, % 5 ve % 10 anlam düzeylerinde ve Model A, Model B, Model C için Tablo 12'den şu sonuçlara ulaşılmıştır: FAİZ1AY, FAİZ3AY, KAR3AY, KAR6AY, KAR12AY ve TÜFE değişkenleri birinci farklarında bir yapısal kırılma ile trend durağanken, FAİZ6AY, FAİZ12AY ve KAR1AY serilerinin ise ikinci farkları alındığında bir yapısal kırılma ile trend durağan olduğu belirlenmiştir.

Tablo 13: Özet Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF	Zivot- Andrews
FAİZ1AY	I(1)	I(1)
FAİZ3AY	I(1)	I(1)
FAİZ6AY	I(1)	I(2)
FAİZ12AY	I(1)	I(2)
KAR1AY	I(1)	I(2)
KAR3AY	I(1)	I(1)
KAR6AY	I(1)	I(1)
KAR12AY	I(1)	I(1)
LTÜFE	I(1)	I(1)

Her bir değişken için iki farklı, ADF ve Zivot- Andrews birim kök test sonuçları Tablo 13’de verilmektedir. İki birim kök testi için seriler farklı derecelerden durağan bulunmuştur.

Geleneksel birim kök testleri serilerin fark durağan, I(1), olduğunu gösterirken, tek kırılmaya izin veren Zivot-Andrews (1992) testi serilerin bir yapısal kırılma ile trend durağan olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, Altınay ve Karagöl (2005), bu serilerin durağanlığının sağlanması için fark alma işleminin uygun olmadığını, serilerin farkını almak yerine aşağıdaki regresyonun tahmini ile serilerin trendden arındırılıp, durağan seri özelliği sağlayabileceğini belirtmişlerdir.

$$y_t = \mu + \beta t + \theta DU_t + \gamma DT_t + \tilde{y}_t \quad (4.30)$$

Burada, \tilde{y}_t trendden arındırılmış durağan seridir (Yavuz, 2006:168).

Öncelikle (4.30) regresyonunun tahmini ile seriler trendden arındırılmıştır. Trendden arındırılmış olan serilerin başına “T” harfi konulmuştur. Trendden arındırılmış bu seriler için ADF birim kök test sonuçları Tablo 14’de görülmektedir.

Tablo 14: Trendden Arındırılmış Serilerin ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF Test İstatistiği	ADF Kritik Değer (%1)
TFAİZ1AY	-8.7149*	-3.4357
TFAİZ3AY	-7.8374*	-3.4357
TFAİZ6AY	-10.4946*	-3.4357
TFAİZ12AY	-14.9025*	-3.4357
TKAR1AY	-11.2004*	-3.4357
TKAR3AY	-5.3290*	-3.4357
TKAR6AY	-4.9139*	-3.4357
TKAR12AY	-5.1038*	-3.4357
TTÜFE	-12.2570*	-3.4357

Trendden arındırılmış olan serilerin başına “T” harfi konulmuştur.

Tablo 14’den de görüldüğü gibi analiz için kullanılacak trendden arındırılmış seriler durağandır. TFAİZ, TKAR, TTÜFE trendden arındırılmış değişkenler için uygun gecikme uzunlukları ve hem düzeyde hem trendde kırılmanın yer aldığı model (Model C) için maksimum bütünleşme derecesi (d_{max}) her bir vade için ayrı ayrı belirlenmiştir. Her bir vade için uygun gecikme uzunluğu ve maksimum bütünleşme derecesi Tablo 15’de gösterilmektedir.

Tablo 15: Uygun Gecikme Uzunlukları ($k+d_{max}$)

Vade	(d_{max})	Gecikme Uzunluğu (k)	($k+d_{max}$)
1-ay	I(1),I(2): 2	2	4
3-ay	I(1): 1	3	4
6-ay	I(1),I(2): 2	2	4
12-ay	I(1),I(2): 2	2	4

Tablo 16’da; 1, 3, 6 ve 12 ay vade için, temel hipotezin, aralarında bu yönde bir nedensellik ilişkisi yoktur şeklinde kurulduğu ($k+d_{max}$). dereceden kurulan model için

yapılan Toda-Yamamoto nedensellik analiz sonuçları, χ^2 ve olasılık değerleri verilmektedir.

Tablo 16: Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları

1 AY VADELİ	χ^2	Olasılık	Sonuç
TFAİZ1AY \nRightarrow TKARP1AY	12.1187	0.0023***	Temel hipotez reddedilir. Faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
TKARP1AY \nRightarrow TFAİZ1AY	0.1966	0.9063	
TTÜFE \nRightarrow TKARP1AY	1.0197	0.6006	
TTÜFE \nRightarrow TFAİZ1AY	3.0353	0.2192	
3 AY VADELİ	χ^2	Olasılık	Sonuç
TFAİZ3AY \nRightarrow TKARP3AY	41.5851	0.0000***	Temel hipotez reddedilir. Faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
TKARP3AY \nRightarrow TFAİZ3AY	3.4403	0.3286	
TTÜFE \nRightarrow TKARP3AY	2.0521	0.5616	
TTÜFE \nRightarrow TFAİZ3AY	8.5620	0.0357**	
6 AY VADELİ	χ^2	Olasılık	Sonuç
TFAİZ6AY \nRightarrow TKARP6AY	6.5779	0.0373**	Temel hipotez reddedilir. Faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
TKARP6AY \nRightarrow TFAİZ6AY	1.0532	0.5906	
TTÜFE \nRightarrow TKARP6AY	0.1498	0.9278	
TTÜFE \nRightarrow TFAİZ6AY	2.4167	0.2987	
12 AY VADELİ	χ^2	Olasılık	Sonuç
TFAİZ12AY \nRightarrow TKARP12AY	5.823918	0.0344**	Temel hipotez reddedilir. Faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
TKARP12AY \nRightarrow TFAİZ12AY	1.523525	0.4668	
TTÜFE \nRightarrow TKARP12AY	0.997873	0.6072	
TTÜFE \nRightarrow TFAİZ12AY	1.421684	0.4912	

** %5 anlamlılık düzeyinde ve *** %1 anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Trendden arındırılmış olan serilerin başına “T” harfi konulmuştur.

Her bir vade için uygun gecikme uzunluğu ve maksimum bütünleşme derecesi ile Toda-Yamamoto nedensellik sınaması yapılmıştır. Bu analizin sonuçlarına göre, 1, 3, 6 ve 12 ay vadeli mevduat faiz oranlarının kâr payı oranlarının nedeni olmadığı yönündeki temel hipotez reddedilmiştir. Hem sabit hem de sabit ve trendi içeren model için, faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğru nedensellik ilişkisi olduğu yönündeki alternatif hipotez kabul edilmiştir. Yani 4 ayrı vadede faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuş olup ters yönde, kâr payı oranlarından faiz oranlarına doğru bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Toda –Yamamoto nedensellik analizi sonucunda her bir vade için geleneksel bankaların faiz oranlarından katılım bankalarının kâr payı oranlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Granger nedensellik analizi ve Toda-Yamamoto nedensellik analizinde benzer sonuçlar bulunmuştur. Granger nedensellik analizinde 6 ay vadeli veriler hariç diğer vadelerde faiz oranından kâr payı oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken benzer şekilde Toda-Yamamoto nedensellik analizinde 1, 3, 6 ve 12 ay vadeler için faiz oranından kâr payı oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Türkiye’deki konvansiyonel bankaların mevduat faiz oranları ile üç katılım bankasının ortalama kâr payı oranları arasındaki bu tek yönlü nedensellik ilişkisi kâr payı oranlarının faiz oranlarından etkilendiğini göstermektedir. Her iki nedensellik analizi sonuçları Tablo 17’de gösterilmektedir.

Tablo 17: Granger ve Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları

Granger Nedensellik	χ^2	Olasılık	Granger Nedensellik Sonucu	χ^2	Olasılık	Toda – Yamamoto Nedensellik Sonucu
Temel Hipotez	χ^2	Olasılık	Sonuç	χ^2	Olasılık	Sonuç
1 ay vade: Faiz oranları kâr payı oranının nedeni değildir	13.9531	0.0002	Faiz oranı kâr payı oranının nedenidir.	12.1187	0.0023	Faiz oranı kâr payı oranının nedenidir.
Temel Hipotez	χ^2	Olasılık	Sonuç	χ^2	Olasılık	Sonuç
3 ay vade: Faiz oranı kâr payı oranının nedeni değildir.	14.4580	0.0007	Faiz oranı kâr payı oranının nedenidir.	41.5851	0.0000	Faiz oranı kâr payı oranının nedenidir.
Temel Hipotez	χ^2	Olasılık	Sonuç	χ^2	Olasılık	Sonuç
6 ay vade: Faiz oranı kâr payı oranının nedeni değildir.	1.1888	0.2756	Faiz oranı kâr payı oranının nedeni değildir.	6.5779	0.0373	Faiz oranı kâr payı oranının nedenidir.
Temel Hipotez	χ^2	Olasılık	Sonuç	χ^2	Olasılık	Sonuç
12 ay vade: Faiz oranı kâr payı oranının nedeni değildir.	4.1009	0.0429	Faiz oranı kâr payı oranının nedenidir.	5.8239	0.0344	Faiz oranı kâr payı oranının nedenidir.

Literatürde, kâr payı ve faiz oranları arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü ile ilgili farklı dönemlerde ve farklı analizlerle bu çalışmadaki benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Çevik ve Charap (2011), Malezya ve Türkiye’de kâr ve zarar paylaşma (PLS) yatırım hesaplarındaki mevduatların getiri oranları ile geleneksel bankaların faiz oranları arasında faiz oranlarından İslami bankaların getiri oranlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulmuştur.

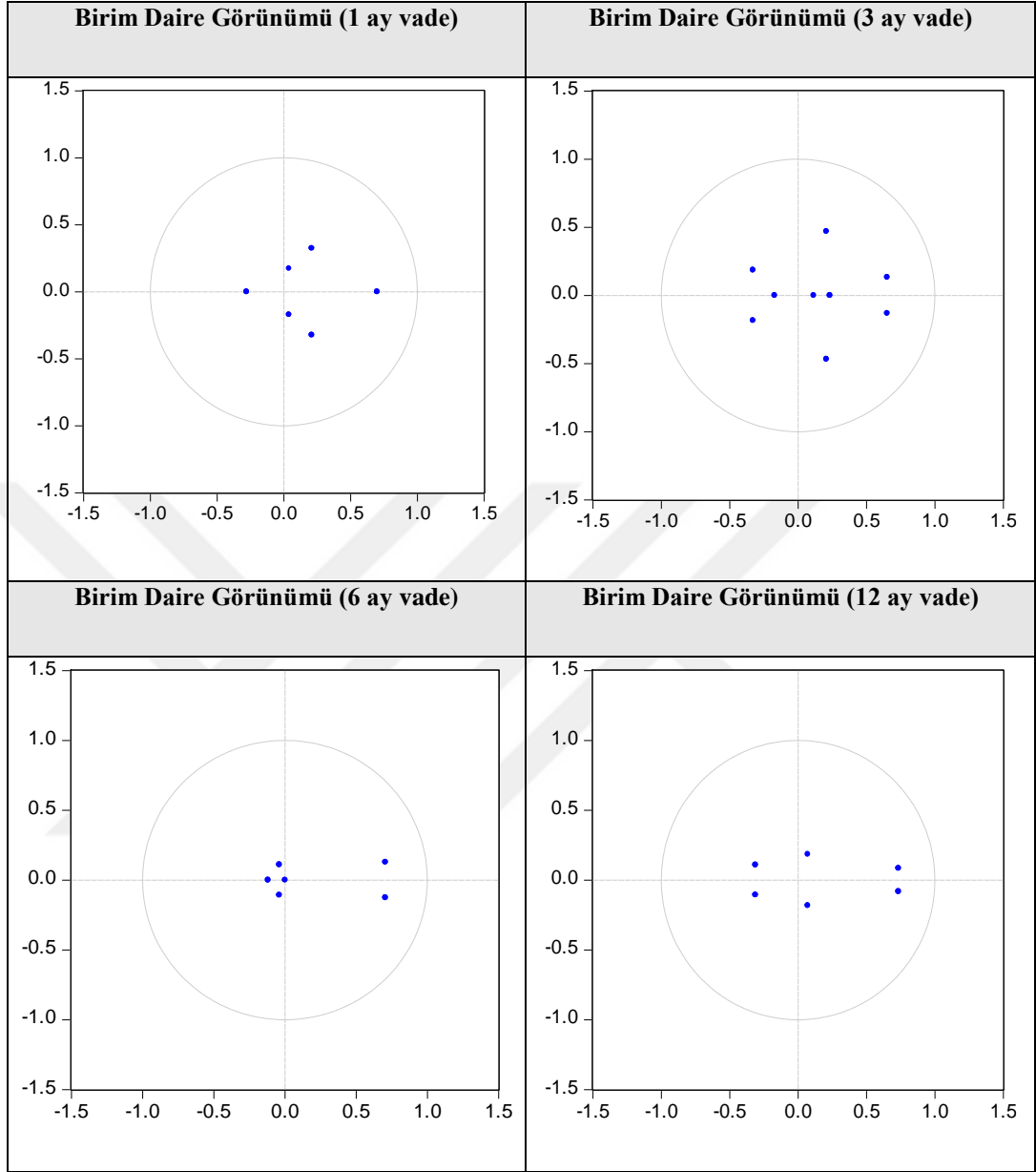
Ertürk ve Yüksel (2013), Türkiye’de 4 katılım bankası ve 9 geleneksel banka üzerine yaptıkları çalışmada 1, 3, 6 ve 12 ay vadeli mevduat faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulmuşlardır.

Benzer şekilde, Ergeç ve Kaynaticı (2014), Saraç ve Zeren (2015) çalışmalarında faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulmuşlardır.

Nedensellik ilişkisinin araştırılmasının ardından, uygun gecikme uzunlukları ile kurulan VAR modellerinin durağanlığının araştırılması ve hata terimleri ile ilgili Otokorelasyon- LM testinin yapılması gerekmektedir.

Her bir vade için uygun gecikme uzunlukları ile kurulan VAR modellerinin AR karakteristik polinomunun ters köklerinin tamamının birim çember içinde yer aldığını gösteren şekiller aşağıda verilmektedir. Bu durumda kurulan VAR modelleri karalıdır ve durağanlık şartlarını yerine getirmektedir.

Şekil 7: VAR Modeli Karakteristik Köklerinin Birim Daire Görünümü

Şekil 7’den açıkça görüldüğü gibi bütün vadeler için karakteristik köklerin tamamı birim daire içerisindedir. Dolayısıyla 1, 3, 6 ve 12 ay vade için kurulan VAR modelleri kararlıdır ve durağanlık koşulunu yerine getirmektedir.

VAR modellerinin yapısal açıdan bir sorun içerip içermediğini tespit etmek için her bir vadede Otokorelasyon-LM testi yapılmıştır. 1, 3, 6 ve 12 ay vadede kurulan VAR modeller için yapılan LM testi temel hipotezi; hata terimleri ardışık bağımlı değildir şeklinde olup alternatif hipotez ise hata terimleri arasında ilişki vardır şeklindedir.

Aylık veri kullanıldığı için gecikme uzunluğu 12 olarak alınmıştır. 12 gecikme için % 5 anlam düzeyinde temel hipotez reddedilemeyip, her bir vade için kurulan VAR modellerin hatalarının serisel olarak korelasyonlu olmadığı Tablo 18'den gözlenmektedir.

Tablo 18: Otokorelasyon-LM Test Sonuçları

Otokorelasyon -LM Testi (1 ay vade)			Otokorelasyon -LM Testi (3 ay vade)		
Gecikme	LM-İstatistiği	Olasılık	Gecikme	LM-İstatistiği	Olasılık
1	3.697767	0.4485	1	3.703618	0.4476
2	7.910611	0.0949	2	2.268728	0.6865
3	2.117022	0.7142	3	7.215369	0.1558
4	0.354889	0.9860	4	8.163647	0.0835
5	1.863649	0.7608	5	3.953089	0.4124
6	7.208050	0.1253	6	4.620031	0.3120
7	3.825639	0.4301	7	0.953007	0.9168
8	3.191564	0.5263	8	3.993192	0.4069
9	1.736224	0.7841	9	2.198491	0.6993
10	6.708655	0.1521	10	2.943554	0.5673
11	5.249361	0.2627	11	3.007825	0.5565
12	3.177743	0.5285	12	1.706823	0.7895
Otokorelasyon -LM Testi (6 ay vade)			Otokorelasyon -LM Testi (12 ay vade)		
Gecikme	LM-İstatistiği	Olasılık	Gecikme	LM-İstatistiği	Olasılık
1	4.904371	0.2973	1	3.155884	0.5321
2	1.447596	0.8860	2	1.271656	0.8662
3	3.350223	0.5010	3	7.572400	0.1086
4	4.646842	0.3255	4	3.425606	0.4893
5	8.159715	0.0831	5	6.980976	0.1369
6	1.615293	0.8060	6	8.147847	0.0863
7	6.955866	0.1382	7	3.265397	0.5144
8	2.816260	0.5890	8	3.163810	0.5308
9	0.487178	0.9747	9	0.787671	0.9401
10	1.368936	0.8496	10	0.747106	0.9454
11	2.663570	0.6156	11	3.747507	0.4413
12	4.332126	0.3629	12	3.510732	0.4762

Bundan sonraki aşamada kâr payı oranları ile faiz oranları arasındaki karşılıklı etkileşimi test etmek amacıyla etki-tepki fonksiyonları hesaplanıp, ardından varyans ayrıştırma analizi yapılacaktır.

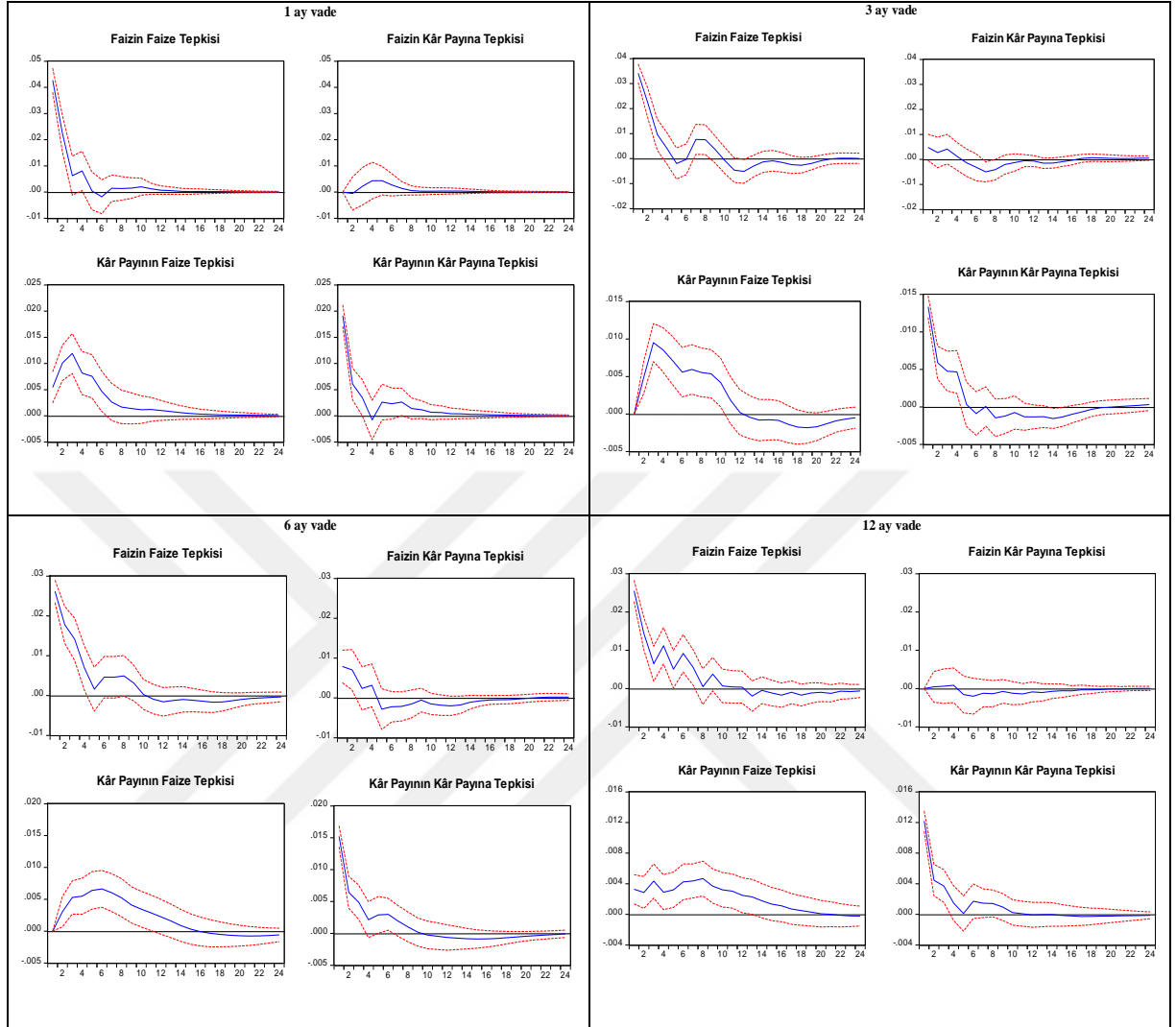
4.2.5. Etki-Tepki Fonksiyonları ve Varyans Ayırıştırma Analizi

VAR modellerindeki asıl amaç politika belirlemekten ziyade değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Çoğunlukla VAR analizi, model parametreleri için değil, etki-tepki fonksiyonu ve varyans ayırıştırması için kullanılmaktadır. Etki-tepki fonksiyonları, rassal hata terimlerinden birindeki bir standart sapmalık şokun, içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerine olan etkisini yansıtır. VAR analizinde; incelenen değişkenler arasındaki dinamik etkileşimi belirlemede ve simetrik ilişkileri tespit etmede etki-tepki fonksiyonlarının büyük payı vardır (Sevüktekin & Mehmet Çınar, 2017: 510).

1, 3, 6 ve 12 ay vadeli birinci dereceden durağan değişkenler için uygun gecikme uzunlukları belirlenip ilgili VAR model kurulmuştur. Bu VAR model yardımı ile içsel değişkenlerin zaman içerisinde birbirleri ile olan etkileşimlerinin nasıl olduğunu göstermek için etki-tepki fonksiyonları kullanılmıştır.

Faiz ve kâr payı serilerine bir birimlik rassal şok verildiğinde bu şoklar karşısında değişkenlerin hem kendi hem de diğer değişkenin şoklarına gösterecekleri tepkiler, 24 dönem(24 ay yani iki yıl) için etki-tepki fonksiyonlarına ilişkin grafikler yardımı ile Şekil 8’de gösterilmektedir.

Şekil 8: Etki-Tepki Fonksiyonları (1, 3, 6 ve 12 ay vade)

Şekil 8’de verilen 1 ay vadeli kâr payı ve faiz oranlarının etki-tepki fonksiyonlarında, değişkenlerde meydana gelen şoklar karşısında 24 dönemlik zaman içinde tepkilerinin sıfır olup dengeye geldiği görülmektedir. Faiz oranında bir standart sapmalı şokun kendisi üzerinde yaklaşık beş dönem pozitif bir etki yarattığı ve bu etkinin azalarak ilerleyen dönemde sıfır değerine yaklaştığı görülmektedir. Benzer şekilde, kâr payı oranının bir standart sapmalı şokun kendisi üzerinde yaklaşık üç dönem pozitif bir etki yarattığı ve ilerleyen dönemde sıfır değerine yaklaştığı görülmektedir.

Kâr payı oranında meydana gelen bir standart sapmalı şokun faiz oranı üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Ancak, faiz oranında meydana gelen bir standart sapmalı şokun kâr payı üzerinde pozitif bir etki yarattığı görülmektedir.

Bu pozitif etki ilk dönemlerde artan, daha sonra azalan olarak yaklaşık on beş dönem devam etmiş ve istikrar sağlanmıştır. Burada kâr payı ve faiz oranları arasındaki tek yönlü nedensellik ilişkisi etki-tepki fonksiyonları ile doğrulanmaktadır.

Yine Şekil 8'e bakıldığında, 12 ay vadeli kâr payı ve faiz oranlarının etki-tepki fonksiyonlarında, benzer şekilde, kâr payına verilen bir standart sapmalık şok faiz oranı üzerinde önemli bir etkiye sahip değilken, faiz oranına verilen bir standart sapmalık şok pozitif bir etki yaratmaktadır. Kâr payına verilen bir standart sapmalık şok karşısında faiz oranı yaklaşık on sekiz dönemde dengeye gelirken, kâr payının faiz oranına tepkisi son döneme doğru dengeye gelmektedir. Bu da faiz oranından kâr payı oranına doğru bulunan tek yönlü nedensellik ilişkisini doğrulamaktadır. 3 ve 6 ay vadeler için de etki-tepki fonksiyonlarının nedensellik ilişkisini doğrular nitelikte benzer sonuçlara ulaşılabileceği görülmektedir.

Varyans ayrıştırması, içsel değişkenlerden birisindeki değişimi, tüm içsel değişkenleri etkileyen ayrı ayrı şoklar olarak ayırmaktadır. Varyans ayrıştırmasının amacı, her bir rassal şokun gelecek dönemler için öngörünün hata varyansına olan etkisini ortaya çıkarmaktır (Güloğlu & Ögen, 2004: 98).

Varyans ayrıştırması, her bir değişkendeki öngörü hatasının varyansını her bir içsel değişkene göre ayırmaktadır. Varyans ayrıştırma analizi, sistemdeki değişkenlerden birinde meydana gelen bir değişimin yüzde kaçının kendisinden, yüzde kaçının da diğer değişkenlerden kaynaklandığını göstermektedir (Enders, 1995: 311). Varyans ayrıştırmasında sıralama önemli olup sonuçları etkilemektedir.

Varyans ayrıştırma sonuçları, faiz ve kâr payı sıralamasını temel alan Cholesky Ayrıştırması ile oluşturulmuştur. Her bir vade için varyans ayrıştırmasına ilişkin sonuçlar Tablo 19'da verilmiştir.

Tablo 19: Varyans Ayrıştırması (1, 3, 6 ve 12 ay vade)

Faiz Oranının Varyans Ayrıştırması (1 ay vade)				Kâr payının Varyans Ayrıştırması (1 ay vade)			
Dönem	S.E.	Faiz	Kâr payı	Dönem	S.E.	Faiz	Kâr payı
1	0.042736	100.0000	0.000000	1	0.019899	7.427633	92.57237
2	0.048244	99.98554	0.014457	2	0.023131	24.52329	75.47671
3	0.048699	99.78096	0.219039	3	0.026239	39.64547	60.35453
4	0.049558	99.01569	0.984306	4	0.027486	44.91757	55.08243
5	0.049749	98.26501	1.734993	5	0.028622	48.36547	51.63453
6	0.049857	97.97413	2.025875	6	0.029093	49.39032	50.60968
7	0.049897	97.89904	2.100956	7	0.029331	49.39744	50.60256
8	0.049919	97.88800	2.111997	8	0.029412	49.45353	50.54647
9	0.049943	97.88541	2.114586	9	0.029469	49.49132	50.50868
10	0.049984	97.88426	2.115744	10	0.029500	49.54407	50.45593
11	0.050002	97.87965	2.120352	11	0.029531	49.60668	50.39332
12	0.050009	97.87410	2.125900	12	0.029552	49.65776	50.34224
Faiz Oranının Varyans Ayrıştırması (3 ay vade)				Kâr payının Varyans Ayrıştırması (3 ay vade)			
Dönem	S.E.	Faiz	Kâr payı	Dönem	S.E.	Faiz	Kâr payı
1	0.034468	98.06499	1.935011	1	0.013365	0.000000	100.0000
2	0.041171	98.19126	1.808744	2	0.015401	10.09051	89.90949
3	0.042472	97.36066	2.639340	3	0.018717	32.66201	67.33799
4	0.042687	97.29895	2.701048	4	0.021099	42.13764	57.86236
5	0.042754	97.20949	2.790508	5	0.022266	48.02521	51.97479
6	0.042870	96.68964	3.310355	6	0.022973	51.02368	48.97632
7	0.043830	95.53961	4.460385	7	0.023728	54.09085	45.90915
8	0.044662	94.86616	5.133841	8	0.024409	56.25797	43.74203
9	0.044858	94.70326	5.296739	9	0.025020	58.12588	41.87412
10	0.044882	94.62980	5.370200	10	0.025376	59.20404	40.79596
11	0.045125	94.67447	5.325528	11	0.025478	59.26400	40.73600
12	0.045421	94.72205	5.277948	12	0.025514	59.10417	40.89583
Faiz Oranının Varyans Ayrıştırması (6 ay vade)				Kâr payının Varyans Ayrıştırması (6 ay vade)			
Dönem	S.E.	Faiz	Kâr payı	Dönem	S.E.	Faiz	Kâr payı
1	0.027330	100.0000	0.000000	1	0.015232	8.316342	91.68366
2	0.033353	99.77167	0.228327	2	0.016817	14.91718	85.08282
3	0.036308	99.55810	0.441903	3	0.018288	25.10062	74.89938
4	0.037095	99.49886	0.501135	4	0.019213	32.07625	67.92375
5	0.037235	98.78788	1.212116	5	0.020458	39.87844	60.12156
6	0.037588	97.95670	2.043303	6	0.021710	46.42519	53.57481
7	0.037928	97.20172	2.798285	7	0.022614	50.62050	49.37950
8	0.038281	96.68053	3.319474	8	0.023234	53.16929	46.83071
9	0.038412	96.56534	3.434656	9	0.023596	54.41435	45.58565
10	0.038443	96.41437	3.585626	10	0.023846	55.10101	44.89899
11	0.038496	96.27908	3.720921	11	0.024022	55.48072	44.51928
12	0.038582	96.14909	3.850912	12	0.024136	55.62106	44.37894

Faiz Oranının Varyans Ayrıştırması (12 ay vade)				Kâr payının Varyans Ayrıştırması (12 ay vade)			
Dönem	S.E.	Faiz	Kâr payı	Dönem	S.E.	Faiz	Kâr payı
1	0.025524	100.0000	0.000000	1	0.012632	6.733370	93.26663
2	0.029306	99.97619	0.023809	2	0.013699	10.08049	89.91951
3	0.030020	99.93465	0.065352	3	0.014844	17.20483	82.79517
4	0.032041	99.87099	0.129009	4	0.015195	20.03879	79.96121
5	0.032475	99.64324	0.356761	5	0.015531	23.45293	76.54707
6	0.033814	99.31846	0.681542	6	0.016189	28.43853	71.56147
7	0.034288	99.21049	0.789509	7	0.016831	33.04253	66.95747
8	0.034318	99.05601	0.943992	8	0.017525	37.58583	62.41417
9	0.034534	99.02150	0.978505	9	0.017935	40.12489	59.87511
10	0.034562	98.89769	1.102308	10	0.018220	41.96906	58.03094
11	0.034594	98.73189	1.268112	11	0.018472	43.53877	56.46123
12	0.034607	98.66631	1.333690	12	0.018639	44.54303	55.45697

Tablo 19’da görüldüğü gibi, farklı vadelerde verilen varyans ayrıştırma analiz sonuçları benzer nitelikte olduğundan, sadece 1 ve 12 ay vadeler için değerlendirmeler yapılacaktır.

Tablo 19’dan 1 ay vadeli değişkenler için varyans ayrıştırma sonuçları şu şekilde değerlendirilmektedir: İlk olarak, faiz oranının varyans ayrıştırma sonuçları hesaplanmıştır. Birinci dönemde faiz oranının standart sapmasında meydana gelen değişimin %100’ü kendisinden kaynaklanmaktadır. On iki dönem (bir yıl) sonraki durum incelendiğinde, faiz oranının standart sapmasındaki değişimin yaklaşık %98’ini kendisinden ve sadece %2’sinin kâr payından kaynaklandığı görülmektedir. İkinci olarak, kâr payı oranının varyans ayrıştırma sonuçları verilmektedir. Birinci dönemde kâr payı oranının standart sapmasında meydana gelen değişimin %93’ü kendisinden, %7’si faiz oranından kaynaklanmaktadır. Fakat ikinci dönemde yaklaşık %75’i kendisinden ve yaklaşık %25’i faiz oranından kaynaklanmaktadır. On iki dönem (bir yıl) sonraki durum incelendiğinde, kâr payının standart sapmasındaki değişimin yaklaşık %50’sinin kendisinden ve yaklaşık %50’sinin ise faiz oranından kaynaklandığı görülmektedir.

Verilen sonuçlar bir arada değerlendirildiğinde, faiz oranının standart sapmasındaki değişimin kaynağının yaklaşık %98’i kendisi iken, kâr payı oranının standart sapmasında meydana gelen değişimin kaynağının %50’si kendisindedir. Yani, 1 ay vadeli faiz oranından kâr payı oranına doğru bir aktarım olduğu görülmektedir.

Benzer şekilde, 12 ay vadeli değişkenler için varyans ayrıştırma sonuçları Tablo 19’da gösterilmektedir. İlk olarak, faiz oranının varyans sonuçları hesaplanmıştır. Birinci dönemde faiz oranının standart sapmasında meydana gelen değişimin %100’ü kendisinden kaynaklanmaktadır. On iki dönem (bir yıl) sonraki durum incelendiğinde, faiz oranının standart sapmasındaki değişimin yaklaşık %99’u kendisinden ve yalnızca yaklaşık %1’inin kâr payından kaynaklandığı görülmektedir. İkinci olarak, kâr payı oranının varyans ayrıştırma sonuçları verilmektedir. Birinci dönemde kâr payı oranının standart sapmasında meydana gelen değişimin yaklaşık %93’ü kendisinden yaklaşık %7’si faiz oranından kaynaklanmaktadır. Fakat ikinci dönemde yaklaşık %90’ı kendisinden ve yaklaşık %10’u faiz oranından kaynaklanmaktadır. On iki dönem (bir yıl) sonraki durum incelendiğinde, kâr payının standart sapmasındaki değişimin yaklaşık %55’i kendisinden ve yaklaşık %45’nin ise faiz oranından kaynaklandığı görülmektedir.

Verilen sonuçlar bir arada değerlendirildiğinde, faiz oranının standart sapmasındaki değişimin kaynağının yaklaşık %99’u kendisi iken, kâr payı oranının standart sapmasında meydana gelen değişimin kaynağının %55’i kendisindedir. Yani, 12 ay vadeli faiz oranından kâr payı oranına doğru bir aktarım olduğu görülmektedir. Varyans ayrıştırması değişkenlerin sıralaması değiştirilerek tekrarlanmıştır ve benzer sonuçlara ulaşılmıştır. 3 ve 6 ay vadeli değişkenler için varyans ayrıştırma analizinde benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir.

1, 3, 6 ve 12 ay vadeli değişkenler için, etki- tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma sonuçları Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik analizleri ile bulunan, faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisini desteklemiştir.

SONUÇ

İnsanlara kredi temini sağlayan kurumların varlıkları çok eski tarihlere dayanmaktadır. Değişim aracı olarak paranın kullanılmaya başlanması, sosyal ve ekonomik değişimler, bununla birlikte, gelişen teknoloji ile bankacılık faaliyetleri özellikle son yüzyılda hızlı bir gelişme göstermiştir. Herhangi bir değişim aracı kullanılmadan, ihtiyaçların değiş-tokuş yapılarak karşılanması ile başlayan ilk ticaret işlemi sayılabilecek takas işleminden günümüze gelindiğinde devasa şirketler ve bankalar tarafından gerçekleştirilen karmaşık finansal işlemler söz konusu olmaktadır.

Hem dini hem ekonomik yönü olan faiz, her iki yönü ile sosyal düzen üzerinde büyük etkiye sahiptir. Faiz kavramı ilk çağlardan itibaren, felsefi ve dini öğretiler tarafından açıklanmaya çalışılmıştır. İlk çağ düşünürleri paradan para doğması düşüncesini kabul etmeyip, faizi ahlâk dışı görmüşlerdir. Semavi dinlerin ortaya çıktığı dönemlerde; gelir dağılımındaki dengeyi bozması, sosyal adaletsizliklere neden olması ve yardımlaşmayı engellemesinden dolayı faiz günah kabul edilmiş ve kesin bir dille yasaklanmıştır.

İslam ve Hristiyanlık'ta faiz yasağı herkesi kapsayacak şekilde kabul edilirken, Musevilikte yalnızca Yahudiler arasında yasak olarak kabul edilmiş olup, Yahudi bankerler tefecilik işlemleri yapmaya devam etmişlerdir. Reform hareketleri, kilisenin gücünü kaybetmesi, Protestanlığın doğuşu ve sanayi devrimi ile ilk ve orta çağdaki faiz ile ilgili hükümler sarsılmaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak, üretim amaçlı faizli işlemlerin yapılabileceğine dair düşünceler ortaya atılmıştır. Böylelikle Hristiyan dünyası faize karşı tutumunu değiştirmiştir. İslam dini ise faiz kavramına karşı tutumunu değiştirmeyen tek semavi din olduğundan, faizsiz finans sisteminin doğuşuna ev sahipliği yapmıştır.

İslam ekonomisinin temeline bakıldığında, bu sistemin temel ahlâki normlar üzerine kurulu olduğu ve bu prensipler çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Diğer ekonomik sistemlerden farkı, dayandığı ahlâki temeller olup bu ahlâki değerler diğer ekonomik sistemlerle uyum sağlamamaktadır. Diğer taraftan, bu sistemde insan sınırsız ihtiyaçları olan egoist bir varlık olarak değil, dünya hayatı ile yaptıklarının hesabını vereceği ahiret hayatını düşünen sorumluluk sahibi ve bunun bir yansıması olarak da ahlâki değerlere sahip bir varlık olarak tanımlanmıştır. İslam ekonomisi bu ahlâki

değerlere sahip insanı araç olarak değil, amaç olarak görmektedir. Yine bu sistemde finans da bir amaç olarak değil, aracı olarak görülmüş ve değer olmamıştır. İslam ekonomi sisteminde ahlâki normların bir fonksiyonu olarak zekât ve gönüllü yardımlaşma, sosyal adaleti sağlamada önemli etkiye sahip olduğundan desteklenirken, zenginliğin tabana yayılmasını engelleyen, sosyo-ekonomik dengeyi bozan faiz yasaklanmıştır.

1990'lardan sonra meydana gelen zenginleşme sonucunda oluşan paranın helalleştirilmesi düşüncesi İslami finans ve faizsiz bankacılığı ön plana çıkarırken, İslam ekonomisi düşüncesinin geri planda kalmasına neden olmuştur.

Faizsiz bankalar İslam ekonomi sistemi için ikinci en iyi çözüm olarak görülmüştür. Çünkü, İslam ekonomi sistemi İslami finans içinde yer alarak kendi gerçek değer sisteminden, kimlik arayışından vazgeçerek sadece bu finans sistemine ait bir parça gibi olmuştur. Ancak, bu yönde yapılan ilk çalışmalar İslam ekonomisinin sistematik algısı üzerine yapılmıştır.

Faizsiz bankaların ilk bilimsel çalışması 1940'lı yıllarda Hint yarımadasında başlamıştır. 1963 yılında Mısır'da Ahmed en-Neccar tarafından kurulan banka ilk faizsiz banka uygulaması olarak kabul edilmiştir. Bu ilk faizsiz banka deneyimi Mısır'daki bankaların millileştirilmesi nedeniyle kısa ömürlü bir uygulama olmuştur. 1970 yılında petrol fiyatlarının yükselmesi ile İslam ülkeleri'nde oluşan sermaye fazlalığını değerlendirme ve İslam ülkeleri arasında ekonomik işbirliği düşüncesi faizsiz bankaların kurulmasını sağlayan ana etkenlerden biri olmuştur. Bu alandaki ilk modern girişim olarak 1975 yılında kurulan İslam Kalkınma Bankası kabul edilmektedir. İslam Kalkınma Bankası, İslam ülkelerine fikir ve sermaye bakımından destek sağlamış ve üye ülkelerde kurulan faizsiz bankaları desteklemiştir.

Küresel ölçekte İslami Finans varlıklarının toplam büyüklüğünün 2018 yılında yaklaşık olarak 2,5 trilyon ve 2021 yılında 3,5 trilyon ABD dolarına ulaşması beklenmektedir. Faizsiz bankacılık varlıklarının dağılımına bakıldığında, sırasıyla; İran, Suudi Arabistan ve Malezya'nın sektörde büyük paya sahip olduğu görülmektedir. Dünya genelinde uygulama alanı bulan faizsiz bankacılık kaçınılmaz olarak en geniş uygulama alanını İslam ülkelerinde bulmuştur. Faizsiz finans varlıklarının ortalama büyümesine bakıldığında; Katar, Endonezya, Suudi Arabistan,

Malezya, Birleşik Arap Emirlikleri, Türkiye ve Bahreyn gibi ülkelerin sektörün küreselleşmesinde önemli bir yere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Özellikle son dönemlerde Malezya, Endonezya ve Körfez’de faizsiz finans sektörünün hızlı büyümesi ile birlikte; ABD, İngiltere, İsviçre, Almanya gibi birçok batı ülkesinde İslami nüfus dolayısıyla faizsiz bankacılığa olan talebin arttığı bilinmektedir. Önümüzdeki yıllarda dünyadaki gelişmeler ile paralel olarak inanç eksenli yaşam beklentilerinin artacağı tahmin edilmekte ve bunun bir sonucu olarak bu bankalara olan ihtiyacın artması beklenmektedir.

Türkiye’de faizsiz bankaların kurulmasında, 1970’li yıllarda petrol fiyatlarının yükselmesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan “petro-dolarların” Türkiye’ye çekilmesi ve İslam ülkeleri ile ekonomik işbirliği düşüncesi etkili olmuştur. Bunun yanında önemli nedenlerden biri de dini hassasiyeti bulunan bireylerin faizden uzak durması sebebiyle bu kesimin birikimlerinin atıl kalması ve bu yastık altı birikimlerin ekonomiye kanalize edilmek istenilmesidir. Bu sebeplerden dolayı “Özel Finans Kurumları” kurulmuştur.

Özel Finans Kurumları’nın 1985 yılında ilk filli uygulamasından sonra, 1999-2001 krizler döneminde birçok banka zora girmiştir. Türkiye’deki bankacılık sistemi 2001 yılına kadar sıkıntılı dönemler geçirmiş olup, 2001 yılından sonra yeni düzenlemeler ile bankacılık sistemi sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. 2005 yılında bankacılık kanunuyla yapılan değişiklikle Özel Finans Kurumları “Katılım Bankası” adını almış ve sistemin sorunları çözülerek Türkiye’nin küresel ölçekte önemli bir yere sahip olması için gerekli adımlar atılmıştır.

2009 yılına gelindiğinde, küresel finansal krizden cılız bir şekilde etkilenen, gerçek varlıklara dayalı yapılan katılım bankacılığı uygulamaları dikkat çekmiştir. Bununla birlikte, katılım bankalarının klasik bankacılık sistemine alternatif olabileceği düşüncesi doğmuştur.

2017 yılı itibari ile katılım bankalarının Türk bankacılık sistemi içerisinde aldığı pay aktif büyüklükte %4,7, öz varlıkta %3,7, toplanan fonda %2,6, kullanılan kredilerde %4,6 ve net kârda ise %2,6’tir. Bu oranlar katılım bankaları için düşük olup, bu alanda atılması gereken adımların gerekliliğine işaret etmektedir.

Dünya genelinde 1960'lı yıllarda tecrübe edilmeye başlayan, Türkiye'de ise otuz yılı aşkın tecrübeye sahip faizsiz bankacılığın, finansal sistem içindeki gelişimi oldukça yavaş olmuştur. Bu kısa zaman içerisinde birçok dalgalanmadan ve finansal krizden klasik bankalar hasar görmelerine karşın, katılım bankaları hasar almadan büyümeye devam etmişlerdir. Kriz karşısında bu bankaların istikrarlı büyümesini sürdürebilmesi, sisteme iki yeni bankanın katılması ve yeni katılımların desteklenmesi, İslami finans ürünlerinin çeşitlendirilerek finansal alanın genişletilmesinin sağlanması Türkiye için büyük bir başarı olarak değerlendirilmelidir.

Önemli bir nokta şudur ki, bu sistemin yalnızca rakamlara dayalı değerlendirilmesinin yapılması yanlış sonuçlar verecektir. Diğer bankalardan faiz yasağı ve belirli dini kurallar ile kesin çizgilerle ayrılmış olduğunun bilinmesi, muhafazakâr kesim kadar diğer kesimlere de hitap edebilmesi, yeni ürün ve uygulamaların sistemin değerlerine ters düşmemesi, yardımlaşmayı teşvik etmesi, bu bankaları tercih eden insanların bütün bu değerlendirmelerin farkında olması ve sistemin değerlerinin doğru anlaşılması katılım bankalarının nicel olarak ifade edilemeyen başarısı olarak düşünülebilir.

Çalışmada, 2003-2017 yılları arasında, Türkiye'deki üç katılım bankasının (Albaraka Türk Katılım Bankası, Kuveyt Türk Katılım Bankası ve Türkiye Finans Katılım Bankası) 1, 3, 6 ve 12 ay vadeli ortalama kâr payı oranları, konvansiyonel bankaların mevduat ağırlıklı ortalama faiz oranları ve enflasyon arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü eşbütünleşme ve nedensellik analizleri ile araştırılmıştır.

1, 3, 6 ve 12 ay vadeler için katılım bankalarının kâr payı oranları, konvansiyonel bankaların faiz oranları ve enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Eşbütünleşme analizi ile bu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ve kurulan regresyonun sahte olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan nedensellik analizleri sonucunda kâr payı ve faiz oranı arasında her bir vade için tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Her bir vade için faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi, kâr payı oranlarının faiz oranı tarafından etkilendiğini ve katılım bankalarını kâr payı oranlarının konvansiyonel bankaların faiz oranları tarafından belirlendiği sonucuna ulaşılmıştır. Etki –tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma analizi sonuçları bu tek yönlü nedensellik ilişkisini desteklemiştir.

Çalışmada, faiz oranlarının kâr payı oranlarının belirleyicisi olması, yani, bu üç katılım bankasının kâr payı oranlarının konvansiyonel bankaların faiz oranlarından etkilenmesi ve bu iki oran arasındaki uzun dönemli ilişki ile ilgili aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Çalışmada tespit edilen tek yönlü nedensellik ilişkisi, katılım bankalarının faiz riski karşısında temkinli olması gerektiği anlamına gelmektedir. Türkiye'deki katılım bankalarının kâr payı oranlarının konvansiyonel bankaların faiz oranları tarafından etkilenmesinin temel sebebi olarak katılım bankalarının Türk bankacılık sektörü içindeki aktif büyüklüğü itibariyle %4,7 gibi düşük bir paya sahip olması gösterilebilir. Bu durumun değiştirilmesi için katılım bankalarının sektör içindeki payını büyütmesi ve kendi esasları çerçevesinde gerekli değişiklikleri yapması gerekmektedir. Türkiye'de İslami kurallara uygun geliştirilen ürünler ile elde edilen getirileri yine İslami esaslara göre paylaşan, sağlam temellere sahip sektördeki payını artıracak katılım bankalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Ayrıca, katılım bankaları faizsizlik prensibinin yanı sıra alımı ve satımı meşru görülmeyen mallar ve hizmetler için finansman temin edemezler, yani, dini esaslara uygun çerçevede hareket etme zorunlulukları vardır. Diğer yandan, katılım ve konvansiyonel bankaların birlikte hizmet verdiği dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla, konvansiyonel ve katılım bankalarının getiri oranlarının zaman zaman birbirinden uzaklaşmasına rağmen, genellikle yakın değerlerde seyretmesi ve aralarında uzun dönemli bir ilişki olması bu şekilde açıklanabilir

Fon kullandırma yöntemleri bölümünde belirtildiği gibi, katılım bankaları operasyonlarını ağırlıklı olarak kâra ve zarara katılım modeli ile finanse ederken, bu bankaların fonları çoğunlukla (%98 oranında) kazancı daha güvenli olan "murabaha" ile kullandırması, diğer kâr-zarar ortaklığı tabanlı ve üretime dayanan yöntemleri tercih etmeme eğiliminde olmaları, katılım bankalarının getiri oranlarının konvansiyonel bankalarının getiri oranlarını takip ettiğinin bir göstergesi olmuştur. Aynı zamanda, faizsiz finans tabanlı ürünler uzun zamanlı kontrol ve durum tespiti gerektirdiği için, kısa vadeli finansman ihtiyaçları için maliyetli olmuştur. Bu noktada, faiz riskini en aza indirmek için, İslami esaslara yalnızca formda değil, aynı zamanda maddi olarak da uyan alternatif finansal ürün arayışına yönelik çalışmaların desteklenmesi ve teşvik edilmesi gerekmektedir. Katılım bankaları faiz içermeyen

ürünleri ve yatırım çeşitliliğini artırmalı, borç benzeri kredilerden ziyade üretime dayanan yöntemleri tercih etmelidir.

Ülkemizdeki katılım bankalarını dini hassasiyeti sebebiyle tercih eden insanları, bu kurumların ürün ve hizmetlerinin İslami esaslara uygun olduğuna, tatmin edecek şekilde açıklayan bir kurumsal otoritenin olmaması bu kurumlar için bir dezavantaj olarak düşünülebilir. Konvansiyonel bankalar ile sürekli rekabet halinde olan katılım bankaları ürün ve uygulamaları ile ilgili herhangi bir soru işareti bırakmayacak şekilde sistemin kontrolü sağlanmalıdır. Türkiye’de faiz riskini en aza indirmek ve kurumsal bir otoritenin oluşturulması adına gerekli adımların atılması gerektiği düşünülmektedir.

Katılım bankaları sadece faizsiz ürünler çerçevesinde görülmeyip, özellikle İslami finansın çıkış noktası olan İslam ekonomisinin temel prensipleri, İslam iktisat bilimi ile ilgili ve bu bağlamda katılım bankacılığı, kullanılan ürünler ile ilgili eğitim, konferans gibi çalışmaların artırılması gerekmektedir.

İslam ülkeleri ve bu bağlamda Türkiye İslami finasta daha fazla rol almak ve konvansiyonel bankalardan pay almak veya onlardan farklı temellere dayandığını göstermek istiyorsa, bu finansal araçların İslam ekonomi sistemini, üretime dayalı ekonomi kavramını, kapsayıcı büyüme, sosyal adalet, insana yatırım gibi finansal sorunlara daha etkili, kendi değerleri çerçevesinde farklı çözümler getirmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman, Y. (2015). *İslam'da Bankacılık ve Finasman*. İstanbul: İZÜ.
- Adebola, S. S., Yusoff, W., & Dahalan, J. (2011). The Impact of Macroeconomic Variables on İslamic Banks Financing in Malaysia. *Research Journal of Finance and Accounting*, 22-32.
- Adewuyi, A. A., & Naim, A. (2016). The Nexus Between Rates of Return on Deposits of Islamic Banks and Interest Rates on Deposits of Conventional Banks in a Dual Banking System: A Cross Country Study. *International Journal of Economics and Financial*, 111-117.
- Akalın, K. H. (2015). Orta Çağ İktisat Zihniyeti Sınırlarında M.Luther ve J.Calvin'in Tefecilik Yorumları. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*.
- Akdiş, M. (2006). *Para Teorisi ve Para Politikası*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akın, C. (1986). *Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma*. İstanbul: Kayıhan Yayınları .
- Aklalın, K. H. (2010). Eski AhdinKardeş-Yabancı Ayrımına Dayanan Tefecilik İzni Karşısında Martin Luhter . *KAMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1-13.
- Aktepe, İ. E. (2010). *İslâm Huku Çerçevesinde Finasman ve Bankacılık*. İstanbul.
- Aktepe, İ. E. (2015). *Sorularla Katılım Bankacılığı*. İstanbul: TKBB.
- Altan, M. (2010). Faizsiz Bankacılığın Temelleri. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 125-140.
- Altınay, G., & Karagöl, E. (2005). Electricity Consumption and Economic Growth: Evidence from Turkey. *Energy Economics*, 849-856.
- Asteriou, D., & Hall, S. (2011). *Applied Econometrics*. London: Palgrave.
- Asutay, M. (2007). A Political Economy Approach to Islamic Economics: Systemic Understanding for an Alternative Economic System. *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 3-18.

- Asutay, M. (2011, Ocak 24). İslam Moral Ekonomisi ve İslami Bankacılığın Açmazları II. (A. Emre, Röportaj Yapan)
- Ata, H., Buğan, M., & Şemsettin, Ç. (2016). Kar Payı Oranları İle Mevduat Faiz Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17-28.
- Atar, A. (2017). Başlangıcından Günümüze Dünyada ve Türkiye'de İslami Bankacılığın Genel Durumu. *Journal of History Culture and Art Research*.
- Aydın, N. (2012). *Bankacılık ve Sigortacılığa Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bacha, O. I. (2004). Dual Banking Systems And Interest Rate Risk For Islamic Banks. *The Journal of Accounting, Commerce & Finance – Islamic Perspective*, 1-42.
- Bayındır, A. (2015). İslam'da Faiz Mefhumu ve Unsurları. *Para, Faiz ve İslam* (s. 173-200). içinde İstanbul: Ensar Neşriyat .
- Bayındır, S. (2005). Bir Finansman Yöntemi Olarak Kullanılan Sermaye Ortaklığının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi. *Usûl Dergisi*, 139-157.
- Bayındır, S. (2005). *İslam Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık* . İstanbul: Rağbet.
- Bayındır, S. (2011). İslami Finansa Para ve Sermaye Piyasası İşlemleri. *Uluslararası Tarihi, Teorisi Ve Pratiğiyle İslam İktisadı Ve Finansı Konferansı*, (s. 1-54). İstanbul.
- Bulut, H., & Er, B. (2012). *Katılım Finansmanı; Katılım Bankacılığı ve Girişim Sermayesi* . İstanbul: TKBB.
- Bulut, Ş. (2014). *Müşteri Tercihlerinin Belirleyicisi Olarak Ürün ve Hizmet Kalitesi: Katılım Bankaları ile Ticari Bankaların Karşılaştırmalı Analizi*. Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Canatan, K. (2016). Sosyal Bilimler Metni Olarak Mukaddime: Bir Meta-Anlatı. *Mukaddime*, 201-216.
- Canbaz, M. (2015). Katılım Bankacılığı ve Türkiye'deki Gelişimi. F. Kaya içinde, *Bankacılık Giriş ve İlkeler* (s. 160). Beta.
- Canbaz, M. (2016). *Katılım Bankacılığı*. İstanbul: Beta.
- Cevik, S., & Charap, J. (2011). The Behavior of Conventional and Islamic Bank Deposit Returns in Malaysia and Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 111-124.
- Chapra, M. U. (2007). Ethics and Economics: An Islamic Perspective. *Islamic Economic Studies*, 1-24.
- Chapra, M. U. (2008). Islamic Economics: What It Is and How It Developed. *EH.NET's Online Encyclopedia of Economic and Business History*. EH.NET's Online Encyclopedia of Economic and Business History: URL <http://eh.net/encyclopedia/islamic-economics-what-it-is-and-how-it-developed/> adresinden alındı
- Chapra, M. U., & Ayengin, T. (2000). Is It Necessary to Have Islamic Economics? *The Journal of Socio- Economics*, 21-37.
- Chong, B. S., & Liu, M.-H. (2009). Islamic banking: Interest-Free or Interest-Based? *Pacific-Basin Finance Journal*, 125-144.
- Çalışkan, İ. (1989). İstisna Akdinin Mahiyeti ve Unsurları . *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 349-365.
- Çelik, İ. (2015). Din ve Kapitalizm Kısılcındaki Katılım Bankalarının Geleceği. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 80-97.
- Çıkış, M. (2017, Mayıs 20). <https://incil.info/arama/Misirdan+Cikis+22> adresinden alındı.
- Deniz, A. (2006). *İslam Hukukunda İlet Kavramı ve Faizin İletisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Bursa.

- Dikmen, N. (2012). *Ekonometri Temel Kavramlar ve Uygulamalar*. Bursa: Dora.
- Diyanet. (2006). *İlmihal II; İslam ve Toplum*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*. New York: New York: Iowa State University.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica*, 251-276.
- Erdoğan, D. (2011). *Katılım Bankacılığı ve Türkiye Ekonomisine Katkıları*. İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Projesi, Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü.
- Ergec, E. H., & Kaytancı, B. (2014). The Causality Between Returns of Interest-Based Banks And Islamic Banks: The Case of Turkey. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 443–456.
- Ergin, F. (1983). *Para ve Faiz Teorileri*. İstanbul: Beta.
- Ernst, & Young. (2014). *Dünya İslami Bankacılık Rekabet Raporu 2013–14*.
- Erol, H. M. (2006). *Dünya'da ve Türkiye'de Bankacılık Sektörünün Gelişimi ve Türkiye'de Kamu Bankalarının Yeniden Yapılandırılması*. İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ersoy, A. (2012). *İktisadi Düşünceler Tarihi*. Ankara: Nobel.
- Ertürk, M., & Yüksel, S. (2013). *Causal Link Between Islamic and Conventional Banking: Evidence from Turkish Banking Sector*. İstanbul: Borsa İstanbul.
- Eyüpgiller, S. (1988). *Banka İşletmeciliği Bilgisi*. Ankara: BTHA Enstitüsü.
- Gilbart, J. W. (1866). *The History and Principles*. London. Books.google: [https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=4sUuAQAAIAAJ&oi=fnd&pg=PA1&dq=Gilbart,+J.+W.+\(1834\).+%27%27The+History+and+Principles+of+Banking%27%27,&ots=XrJC4DAEsV&sig=FDtnQDy1ZbkR0L8VYkftXWuPmZg&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false](https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=4sUuAQAAIAAJ&oi=fnd&pg=PA1&dq=Gilbart,+J.+W.+(1834).+%27%27The+History+and+Principles+of+Banking%27%27,&ots=XrJC4DAEsV&sig=FDtnQDy1ZbkR0L8VYkftXWuPmZg&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false) adresinden alındı

- Görmüş, Ş. (2015). İslam İktisadı İnsanlık İçin Bir İhtiyaç mı? *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 161-170.
- Granger, C. W. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. *Econometrica*, 424-438.
- Gujarati, D. (2006). *Temel Ekonometri*. İstanbul: Literatür.
- Gujarati, D. (2016). *Örneklerle Ekonometri*. Ankara: BB101.
- Güloğlu, B., & Ögen, F. B. (2004). Türkiye’de İç Borçların İktisadî Etkilerinin VAR Tekniğiyle Analizi. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 93-114.
- Güngör, K. (2009). Bir Finansal Araç Olarak Katılım Bankacılığı: Tesbitler-Teklifler. TKBB içinde, *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı* (s. 207-271). İstanbul.
- Hamitoğulları, B. (1984). *İktisadî Sistemlerin Temelleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Hazıroğlu, T. (2006). Katılım Bankacılığı Tarihçesi. *Bereket Dergisi*, 1-5.
- Hazıroğlu, T. (2015). Katılım Ekonomisi ve Katılım Bankacılığı. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- IFDR. (2016). *Thomson Reuters Islamic Finance Development Report 2016*.
- IFSB. (2017). *İslami Finansal Hizmetler İstikrar Raporu 2017*.
- Ildız, E. (2013). *Eski Çağ'da Bankacılık*. İstanbul.
- Işık, N., Acar, M., & Işık, B. (2004). Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: Bir Eşbütünleşme Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 325-340.
- Ito, T. (2013). Islamic Rates of Return and Conventional Interest Rates in the Malaysian Deposit Market. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 290-303.

- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 231-254.
- Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration - with Applications to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52.
- Kader, R. A., & Leong, Y. (2009). The Impact of Interest Rate Changes on Islamic Bank. *International Review of Business Research Papers* , 189-201.
- Kahf, M. (2003). Islamic Economics: Notes on Definition and Methodologyh. *Review of Islamic Economics*.
- Kahf, M. (2007). İslamic Banks and Economic Development. M. K. Lewis içinde, *Handbook of İslamic Banking* (s. 277-284). UK.
- Kalaycı, İ. (2013). Katılım Bankacılığı:Mali Kesimde Nasıl Bir Seçenek ? *International Journal of Mangment Economics and Business*, 9(19), 61.
- Kaleem, A., & Isa, M. (2003). Causal Relationship Between Islamic And Conventional Banking Instruments In Malaysia. *International Journal of Islamic Financial Services*, 3-10.
- Karahöyük, M. (2013). Din ve Ekonomi İlişkisi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 193-220.
- Karakuş, A. (2006). *İslam Hukuk Kaynaklarındaki Faiz Kavramının Modern Ekonomi Bağlamında Yeniden Değerlendirilmesi*. Kahramanmaraş: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,Kahramanmaraş Sütçü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, F., & Diğerleri. (2012). *Bankacılık Giriş ve İlkeleri* . İstanbul: Beta.
- Kazgan, G. (2016). *İktisadi Düşünce* . İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Khan, M. A. (1987). Methodology of İslamic Economics. *Journal of Islamic Economics*, 17-33.
- Kocaimamoğlu, S. (1983). *Bankacılık Ansiklopedisi*. Ankara.

- Köksal, B. A. (2003). *İstatistik Analiz Metodları*. İstanbul: Çağlayan Kitapevi.
- Köksal, İ. (2007). İktisat Zihniyeti. *Sabri Fehmi Ülgener Küreselleşme ve Zihniyet Dünyamız* (s. 278-285). içinde Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kurt, İ. (2017, Mayıs 18). ti-entertainment: <http://www.ti-entertainment.com/Yz-26-15-Yuzyila-Kadar-Kilise-Hukukunda-Faiz-Yasaginin-Temellendirilmesi.html> adresinden alındı
- Küçükaya, A. M. (2011). *İktisadi Düşünce Tarihi*. İstanbul: Beta.
- Küçükkocaoğlu, G. (2017, Ağusto 10). www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazcuma17.doc adresinden alındı
- Küdeyi, F. (2009). *Ülgener'de Din ve Kapitalizm*. Afyon: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Leviller. (2017, Mayıs 20). <https://incil.info/arama/Levililer+25> adresinden alındı
- Meriç, C. (2016). *Saint-Simon İlk Soyolog, İlk Sosyalist*. İstanbul: İletişim.
- Montaigne. (1950). *Denemeler*. Cem Yayınevi.
- Naqvi, S. N. (1978). Ethical Foundations of Islamic Economics. *Islamic Research Institute, International Islamic University, Islamabad*, 105-136.
- Neumark, F. (1943). *İktisadi Düşünce Tarihi*. İstanbul.
- Oğuz, O. (1992). *İktisada Giriş Temel Kavramlar ve Prensipler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Orman, S. (1992). İslam'da ve Diğer Sistemlerde Faiz. *Para, Faiz ve İslam* (s. 91). içinde istanbul: İslami İlimle Araştırma Vakfı Yayınları:11.
- Orman, S. (2001). *İktisat, Tarih ve Toplum*. İstanbul: Küre Yayınları .
- Özsoy, İ. (1988). Faiz. TDV içinde, *İslam Ansiklopedisi* (s. 110).
- Özsoy, İ. (1994). *Faiz ve Problemleri*. İzmir: Nil.

- Özsoy, İ. (2012). *Türkiye'de Katılım Bankacılığı*. İstanbul: TKBB.
- Öztürk, A., & Güven, Ö. (2014). *Bankacılık ve Sigortacılıkta Pazarlama*. İstanbul: Beta.
- Parasız, İ. (2002). *Modern Bankacılık Teori ve Uygulama*. İstanbul.
- Payne, J. E. (2009). On The Dynamics of Energy Consumption and Output in the US. *Applied Energy*, 575–577.
- Pıçak, M. (2012). Faiz Olgusunun İktisadi Düşünce Tarihindeki Gelişimi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 62-91.
- Proudhon, P.-J. (2016). *Mülkiyet Nedir?* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rufael, Y. (2004). Electricity Consumption and Economic Growth: A Time Series Experience for 17 African Countries. *Energy Policy*, 1106-1114.
- Sander, H., & Kleimeier, S. (2002). Contagion and causality: an empirical investigation of four Asian crisis episodes. *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 171-186.
- Saraç, M., & Zeren, F. (2015). The Dependency of Islamic Bank Rates on Conventional Bank Interest Rates: Further Evidence from Turkey. *Applied Economics*, 669–679.
- Savaş, V. F. (1999). *İktisatın Tarihi*. Ankara.
- Sen, A. K. (1987). *On Ethics and Economics*. USA: Oxford:Blackwell Publishing.
- SERPAM. (2013). *İslamî Finans Kavramı, Ürünler, Dünyada ve Türkiye'de Gelişimi ve Geleceği*.
- SETA. (2017). *Türkiye'de İslami Finansın Dönüşümünün Ekonomi Politikası*. İstanbul.
- Sevüktekin, M., & Mehmet Çınar. (2017). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*. Bursa: Dora.
- Seyrek, İ., & Mızrak, Z. (2009). Faiz Teorileri Üzerine Bir İnceleme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 383-394.

- Siddiqi, M. N. (2017, 07 20). *Lecture Two: Recent History Of Islamic Banking And Finance*. Dr. Mohammad Nejatullah Siddiqi: <http://www.siddiqi.com/mns/Lecture2.htm> adresinden alındı
- Siddiqui, S. A. (2011). Defining Economics and Islamic Economics. *Review of Islamic Economics*, 113-142.
- Sungur, T. (1988). *Banka Tekniği İşletmeleri*. Ankara: BTHA Enstitüsü.
- Tabakoğlu, A. (2005). *İslam İktisadı: Toplu Makaleler II*. kitabevi.
- Tabakoğlu, A. (2010). Bir İlim Olarak İslâm İktisadı. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* , 11-34.
- Takan, M. (2002). *Bankacılık, Teori Uygulama ve Yönetim*. Ankara: Nobel Yayın.
- Tarı, R. (2015). *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttepe.
- Tarlan, S. (1986). *Tarihte Bankacılık*. Ankara.
- Tesniye. (2017, Mayıs 20). <https://incil.info/arama/Yasanin+Tkrari+23> adresinden alındı
- TKBB. (2015). *Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Belgesi 2015-2025*. İstanbul.
- TKBB. (2016). *Katılım Bankaları 2016*. TKBB.
- TKBB. (2017). Dünyada İslami Bankacılık Büyüyor. *Katılım Finans Dergisi*.
- TKBB. (2017, Ağustos 05). *Geçmişten Günümüze Faizsiz Bankacılık*. TKBB: http://www.tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/katilim_bankaciligi_eki_2011.pdf adresinden alındı
- Toda, H., & Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 225-250.
- Tok, A. (2009). *İslami Finans Sistemi Çerçevesinde Sukuk (İslami Tahvil) Uygulamaları, Katılım Bankaları Ve Türkiye Açısından Değerlendirmeler*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Hukuk İşleri Dairesi .

- Tunalı, H., & Erönel, Y. Y. (2016). Enflasyon Ve Faiz Oranı İlişkisi: Türkiye’de Fisher Etkisinin Geçerliliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1415-1431.
- Tunç, H. (2000). Özel Finans Kurumlarının Dünü, Bugünü, Yarını. *Albaraka Bereket Dergisi*, 13-15.
- Tunç, H. (2013). *Katılım Bankacılığı:Felsefesi,Teorisi ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: Nesil.
- Turanlı, R. (2000). *İktisadi Düşünceler Tarihi*. BT.
- Ulutan, B. (1957). *Bankacılığın Tekâmülü* . Ankara.
- Ulutan, B. (1978). *İktisadi Doktrinler Tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Ülgener, S. F. (1981). *Dünü ve Bugünü ile Zihniyet ve Din : İslam Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı* . İstanbul: Der Yayınları.
- Ülgener, S. F. (1981). *İktisadi Çözülmenin Ahlakı ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Der Yayınları.
- Wilson, R. (2007). Islamic banking in the West. M. K. Lewis içinde, *Handbook of Islamic Banking* (s. 419-431). UK.
- www.dunya.com.tr. (2017, Temmuz 10). *Dünya Gazetesi*.
<https://www.dunya.com/dunya/islami-finans-rotasini-avrupa039ya-cevirdi-haberi-188087> adresinden alındı
- Yardımcıoğlu, M., & Büyükşalvarcı, A. (2007). Bankacılık Sektörü Pratiğinde Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemi. *Maliye Dergisi*, 142-159.
- Yavuz, N. Ç. (2006). Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi :Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 162-171.
- Yetiz, F. (2016). Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 107-109.

- Yıllancı, V. (2009). Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Sınanması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 324-335.
- Yusoff, M. B. (2013). Riba, Profit Rate, Islamic Rate, and Market Equilibrium. *International Journal of Economics, Management and Accounting*, 33-63.
- Yüksel, S., Canöz, İ., & Özsarı, M. (2017). Causality Relationship between Interest Rate of Deposit Banks and Profit Share Rate of Islamic Banks in Turkey. *EconWorld2017@Rome Proceedings*, (s. 1-13). İtalya.
- Zaim, S. (1978). İktisadi Faaliyetlerde İslâmî Davranış Tarzı. *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*.
- Zainol, Z., & Kassim, S. (2010). An Analysis of Islamic Banks' Exposure to Rate of Return Risk. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 59-84.
- Zeytinoğlu, E. (1985). *Ekonomik Sistemler*. İstanbul.
- Zeytinoğlu, E. (2015). İslâm'da ve Diğer Sistemlerde Faiz. *Para, Faiz ve İslâm* (s. 145-171). içinde İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Zivot, E., & Andrews, D. (1992). Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 251-270.

Ekler:

Kâr payı ve faiz oranları ile kurulan VAR modeli için gecikme uzunluklarının belirlenmesi ile ilgili analiz sonuçları aşağıda verilmiştir.

LNFAİZ1AY, LNKAR1AY, LNTÜFE serileri için uygun gecikme uzunluğu

Gecikme Uzunluğu	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	4.46e-05	-1.503671	-1.447200	-1.480748
1	2079.630	1.22e-10	-14.31154	-14.08565	-14.21984
2	73.96119	8.54e-11*	-14.67056*	-14.27525*	-14.51009*
3	13.05408	8.75e-11	-14.64569	-14.08097	-14.41645
4	8.330287	9.25e-11	-14.59140	-13.85727	-14.29339
5	25.30408	8.71e-11	-14.65213	-13.74859	-14.28535
6	14.35803	8.82e-11	-14.64139	-13.56842	-14.20583
7	9.679893	9.20e-11	-14.59999	-13.35761	-14.09566
8	4.661641	9.95e-11	-14.52419	-13.11240	-13.95110
9	12.71169	1.01e-10	-14.50789	-12.92668	-13.86602
10	4.788431	1.10e-10	-14.43453	-12.68391	-13.72389
11	18.84320*	1.06e-10	-14.46928	-12.54924	-13.68987
12	8.358443	1.12e-10	-14.42549	-12.33604	-13.57731

LNFAİZ3AY, LNKAR3AY, LNTÜFE serileri için uygun gecikme uzunluğu

Gecikme Uzunluğu	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	3.70e-05	-1.691629	-1.635157	-1.668705
1	2167.484	5.87e-11	-15.04517	-14.81928	-14.95348
2	135.7784	2.77e-11	-15.79544	-15.40014	-15.63497*
3	19.08008	2.73e-11*	-15.80944*	-15.24473	-15.58021
4	9.876653	2.86e-11	-15.76533	-15.03120	-15.46732
5	18.94089	2.81e-11	-15.78336	-14.87981	-15.41658
6	13.32394	2.86e-11	-15.76553	-14.69257	-15.32998
7	16.87926	2.84e-11	-15.77448	-14.53210	-15.27015
8	18.40234*	2.79e-11	-15.79683	-14.38504	-15.22373
9	15.92571	2.78e-11	-15.80398	-14.22278	-15.16212
10	4.537034	3.00e-11	-15.72875	-13.97813	-15.01811
11	9.493762	3.13e-11	-15.69213	-13.77209	-14.91272
12	6.641781	3.33e-11	-15.63493	-13.54548	-14.78675

LNFAİZ6AY, LNKAR6AY, LNTÜFE serileri için uygun gecikme uzunluğu

Gecikme Uzunluğu	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	3.56e-05	-1.729593	-1.673122	-1.706669
1	2268.374	3.02e-11	-15.70978	-15.48390	-15.61809
2	95.00246*	1.85e-11*	-16.20197*	-15.80667*	-16.04151*
3	11.66432	1.91e-11	-16.16814	-15.60342	-15.93890
4	12.46843	1.96e-11	-16.14107	-15.40694	-15.84306
5	14.30223	1.99e-11	-16.12797	-15.22442	-15.76119
6	8.395530	2.10e-11	-16.07638	-15.00342	-15.64083
7	11.49478	2.16e-11	-16.04768	-14.80530	-15.54335
8	11.44093	2.23e-11	-16.02031	-14.60851	-15.44721
9	7.939861	2.35e-11	-15.96917	-14.38796	-15.32730
10	4.187031	2.55e-11	-15.89133	-14.14070	-15.18069
11	7.309072	2.70e-11	-15.83803	-13.91799	-15.05862
12	8.255661	2.84e-11	-15.79344	-13.70398	-14.94525

LNFAİZ12AY, LNKAR12AY, LNTÜFE serileri için uygun gecikme uzunluğu

Gecikme Uzunluğu	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	2.89e-05	-1.937741	-1.881269	-1.914817
1	2281.558	2.26e-11	-15.99982	-15.77393	-15.90812
2	97.81198	1.36e-11*	-16.50979*	-16.11449*	-16.34932*
3	9.670638	1.42e-11	-16.46309	-15.89837	-16.23385
4	20.46317	1.39e-11	-16.48862	-15.75449	-16.19061
5	10.65452	1.44e-11	-16.45104	-15.54749	-16.08426
6	22.77483*	1.38e-11	-16.49794	-15.42498	-16.06239
7	10.32152	1.43e-11	-16.46103	-15.21865	-15.95670
8	5.108937	1.54e-11	-16.38843	-14.97664	-15.81533
9	4.441144	1.67e-11	-16.31176	-14.73055	-15.66989
10	9.660148	1.74e-11	-16.27475	-14.52413	-15.56412
11	2.809995	1.91e-11	-16.18711	-14.26708	-15.40770
12	8.332337	2.00e-11	-16.14312	-14.05367	-15.29494